

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
KATEDRA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Problém moci v individuální sociální práci (se zaměřením na sociální práci v trestní justici)

DISERTAČNÍ PRÁCE

Autor práce: Mgr. Lucie Smutková
Vedoucí práce: Prof. PhDr. Stanislav Hubík, CSc.

2008

UNIVERSITY OF OSTRAVA
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIAL WORK

The Problem of Power in the Individual Social Work (With Respect to Social Work in Criminal Justice)

DISSERTATION THESIS

Author: Mgr. Lucie Smutková
Supervisor: Prof. PhDr. Stanislav Hubík, CSc.

2008

ABSTRAKT

Tématem disertační práce je problém moci v individuální sociální práci se zaměřením na sociální práci v rámci trestní justice – konkrétně na práci řadových probačních pracovníků Probační a mediační služby ČR (dále jen PMS).

Cílem práce je analýza mocenských aspektů sociální práce v konkrétní oblasti sociální práce v trestní justici. Směřuje od analýzy obecných strategií moci objevujících se ve společnosti a pokračuje až k otázkám konkrétních projevů moci ve vztazích probačních pracovníků a jejich klientů. Tato analýza by měla přispět k jasnějšímu pochopení toho, jak moc ovlivňuje pomáhající vztah a jaké má tento fakt praktické konsekvence.

Výzkumné téma je dále rozpracováno do dílčích cílů, k jejichž naplnění práce směřuje. V návaznosti na uvedené téma práce jsou formulovány následující tři dílčí cíle:

1. Zjistit, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta.
2. Zjistit, jak se může fakt podílu na moci na straně probačního pracovníka projevit ve vztahu k uplatňování kontroly, resp. pomoci (pojmu používaným v systemickém pojetí práce s klienty).
3. Zjistit, jaké mohou být organizační dopady na uplatňování moci probačními pracovníky v rámci realizace institutů probace a mediace.

Pro získání informací od samotných probačních pracovníků je v práci využito techniky osobního rozhovoru - konkrétně nestandardizovaného rozhovoru. Záběr problematiky v sobě zahrnuje několik úrovní uvažování: úroveň celospolečenskou (moc a vědění, diskurs, pastorační moc, biomoc, normalizace a ukázkování), úroveň pracovník – klient (kontroluje nebo pomáhá) a úroveň organizační (byrokratický versus profesionální přístup). V této třetí rovině dochází zároveň k promítnutí dvou rovin předchozích. Je to místo, kde se setkává probační pracovník s klientem, místo, kde se mocenské působení konkrétně projevuje. Snahou je nahlédnout problematiku co možná nejkompexněji, to znamená uvažovat v rovině společnost-organizace- pracovník-klient (cirkulární pojetí).

Klíčová slova:

moc, sociální práce, trestní justice, probace, mediace, pomoc, kontrola, byrokratický versus profesionální přístup

ABSTRACT

The topic of the dissertation thesis is the power problem in the individual social work. The dissertation thesis focuses on social work in criminal justice – it focuses on probation officers (workers) working in Probation and Mediation Service of the Czech Republic (PMS).

The goal of the dissertation thesis is the analysis of power aspects in social work in the field of criminal justice. The text begins with analysis of general power strategies in the society and results in specific power situations in the client – worker relationships. This analysis should contribute to clear understanding of the problem: How the power phenomenon influences relationships and other practical consequences.

There is fundamental task to develop partial goals of the dissertation thesis in the context of the research topic. There are three partial goals explicitly formulated:

1. To explore how the power is entering to the client-worker relationship.
2. To explore how the worker's power is influencing practice in terms such control and help (terms used in systemic approach).
3. To identify organisational impacts on probational officers (workers) and their use of power during execution of probation and mediation.

There is individual interview used for information gathering - non standardized interview to be specific. The problem includes several levels of analysis: society level (power and knowledge, discursus, pastor power, biopower, normalizing and disciplining), client – worker relationship level (to control versus to help) and organisational level (bureaucratic versus professional approach). First and second levels are visible in the conditions of the third level. The third level is the organisational space where probation workers meet clients and where we can see explicit demonstration of power. The aim of the dissertation thesis is to cover the problem of power in the complex way, it means to think on the society level – level of the organisation – level of the client – worker relationship (circular approach).

Keywords:

Power, Social Work, Justice, Probation, Mediation, Help, Control, Bureaucracy versus Professionalism

Poděkování

Děkuji Prof. PhDr. Stanislavu Hubíkovi, Csc. za odborné vedení mé disertační práce, poskytování cenných rad a podnětných připomínek.

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Hradci Králové dne 30. 9. 2008

.....

(podpis)

OBSAH

ÚVOD

1. PROBLEMATIKA MOCI

- 1.1 Filozofická východiska
 - 1.1.1 Subjekt a moc
 - 1.1.2 Vědění a moc
 - 1.1.3 Diskurs a moc
 - 1.1.4 Moc a mocenské vztahy
 - 1.1.5 Boje proti účinkům moci
 - 1.1.6 Moderní stát a pastýřská moc
 - 1.1.7 Moderní stát a biomoc
 - 1.1.8 Procesy internace, normalizace a ukázkování
 - 1.1.9 Specifický intelektuál v současné společnosti

2. MOCENSKÉ ASPEKTY SOCIÁLNÍ PRÁCE V RÁMCI PMS

- 2.1 Sociální práce jako obor lidské činnosti
- 2.2 Mocenské aspekty sociální práce
- 2.3 Kontrola versus pomoc v systemickém přístupu
- 2.4 Vymezení pole působnosti PMS
 - 2.4.1 Institucionalizace PMS
 - 2.4.2 Filozofie a myšlenková základna PMS, její poslání a cíle
 - 2.4.3 Organizace PMS
 - 2.4.4 Instituty probace a mediace
 - 2.4.4.1 Probace
 - 2.4.4.2 Mediace
 - 2.4.4.3 Aspekty praktické realizace institutů probace a mediace
- 2.5 Probační pracovník
 - 2.5.1 Nástroje probačních pracovníků
- 2.6 Klient

3. INSTITUCIONÁLNÍ A ORGANIZAČNÍ ZÁKLADNA UPLATŇOVÁNÍ MOCI VE SPOLEČNOSTI

- 3.1 Instituce versus organizace
 - 3.1.1 Instituce
 - 3.1.2 Organizace
 - 3.1.2.1 Organizace a byrokracie
 - 3.1.2.2 Formální a neformální organizace
 - 3.1.2.3 Byrokracie versus profesionalismus

4. METODOLOGICKÉ ZAKOTVENÍ VÝZKUMNÝCH AKTIVIT

- 4.1 Výzkum v sociální práci
- 4.2 Povaha a plán výzkumu
- 4.3 Vymezení tématu a základních výzkumných otázek
- 4.4 Volba metod získávání informací
 - 4.4.1 Kvalitativní výzkumná strategie
 - 4.4.2 Metoda kvalitativního dotazování
 - 4.4.2.1 Nestandardizovaný rozhovor
 - 4.4.2.2 Charakteristika respondentů
 - 4.4.2.3 Organizace a průběh výzkumu

5. INTERPRETACE VÝSTUPU VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

5.1 Úloha probačních pracovníků ve společnosti

5.2 Výkon institutů probace a mediace

5.3 Organizační aspekty práce probačních pracovníků

5.4 Shrnutí interpretace výstupů výzkumného šetření

ZÁVĚR

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

SEZNAM TABULEK

SEZNAM PŘÍLOH

ÚVOD

Za téma disertační práce jsem zvolila problém moci v individuální sociální práci se zaměřením na sociální práci v rámci trestní justice – konkrétně na práci řadových probačních pracovníků v rámci Probační a mediační služby ČR (dále jen PMS). Pojmem individuální sociální práce zde myslím sociální práci, která je založena na vztahu konkrétního pracovníka a klienta. Právě toto místo - místo, kde se setkává pracovník s klientem, je místem, kde projevy moci mohou nabývat jasnějších obrysů.

Cílem textu je analýza mocenských aspektů sociální práce se zaměřením na tuto konkrétní oblast sociální práce v trestní justici. Směřuje od analýzy obecných strategií moci objevujících se v moderní společnosti a pokračuje až k otázkám konkrétních projevů moci probačních pracovníků ve vztahu k jejich klientům. Tato analýza by měla přispět k jasnějšímu pochopení toho, jak moc ovlivňuje pomáhající vztah a jaké může mít tento fakt praktické konsekvence.

Moc vstupuje významně do diskursu sociální práce. Pojem moc je v odborné literatuře ve vztahu k sociální práci používán v mnoha různých polohách a významech. Tématu moci, resp. pomoci a kontroly v sociální práci je v české literatuře věnován prostor především v pracích Úlehly, Kopřivy, Navrátila a Havrdové. Problematiku moci ve vztahu pracovníků a klientů reflektuje ve své práci také Musil. Ze zahraničních autorů zde má co říci Foucault, van der Laan a další. Problematice organizačních aspektů uplatňování moci se u nás věnuje například Keller nebo Bělohávek, v zahraničí pak Lipsky, Wilding, Blau a Scott, Crozier, Douglass atd.

Zkoumání problematiky moci jako fenoménu existujícím v každém lidském společenství může být samozřejmě ovlivněno mnoha faktory od filosoficko-politického nastavení autora, až po přístup k samotné definici tohoto pojmu. Domnívám se, že zkoumat problematiku moci obecně, bez těsnější vazby na konkrétní časový úsek a přesně vymezenou oblast lidské činnosti, lze jen velmi obtížně. I proto (ale samozřejmě nejen z tohoto důvodu) se v této práci budu zabývat tím, jak se projevuje a kde vzniká moc pracovníků PMS dnes, z historického pohledu pouze několik málo let po založení této instituce.

Většina výše zmíněných autorů přistupuje k fenoménu moci v sociální práci na úrovni pracovník-klient, případně instituce-pracovník-klient. Zaměřují se na zkoumání konkrétních metod a technik práce s klienty uvnitř organizací sociální práce. Moc je zde většinou pojímána jako negativní síla směřující od „mocného“ k „bezmocnému“. Nemůžeme se však

omezit pouze na zkoumání těchto strategií a metod uplatňování moci skrze konkrétní metody práce v rámci konkrétních institucí, ale je zde nutno snažit se o pohled komplexnější. V této práci se budu tudíž snažit rozšířit nabízený pohled ještě o další rovinu – to znamená uvažovat o problematice moci v sociální práci ve smyslu společnost-instituce-pracovník-klient (cirkulární pojetí).

Aby bylo možno naplnit uvedený cíl práce, je tedy třeba nejprve zmapovat obecnější souvislosti, které tvoří základ pohledu na problematiku moci v individuální sociální práci v trestní justici. Myšlenková základna, ze které zde budu vycházet, byla v podstatě vystavěna Michélem Foucaultem a jeho pojetím mocenských vztahů.

Oblast sociální práce v trestní justici je tou oblastí sociální práce, která se velmi výrazně propojuje s problematikou souzení a trestání, je proto s fenoménem moci v našem uvažování spojena velmi úzce. Sociální práce jako taková je ze své povahy disciplínou různorodou, zaměřující se na práci s různými cílovými skupinami, které vyžadují využívání různých přístupů, metod a technik práce. Významnou roli však nehrají pouze specifika různých cílových skupin, ale samozřejmě také povaha a organizace institucí, jejichž cíle a poslání sociální pracovníci naplňují. Jedním z nespécifičtějších segmentů sociální práce, a to jak ve smyslu specifík cílové skupiny, tak povahy a organizace institucí, je právě sociální práce v trestní justici.

PMS vznikla v roce 2001 jako instituce, jejímž posláním je přispívat k „naplňování trestní spravedlnosti, především vytvářením podmínek pro uplatnění alternativních postupů v trestním řízení, zajištění účinného výkonu alternativních trestů a nalezení účinné reakce na spáchaný trestný čin.“¹ Sama sebe označuje jako instituci, jejíž pracovníci vykonávají sociální práci v trestní justici. Její zaměření i samotná existence vychází z konceptu tzv. restorativní (obnovující) justice a opírá se o tři hlavní pilíře, jimiž jsou: (a) integrace obviněného, (b) participace poškozeného a (c) ochrana společnosti. V návaznosti na tyto tři pilíře svého fungování provádí PMS probaci a mediaci, podílí se na řešení sporů mezi obviněnými a poškozenými a usiluje o urovnání konfliktních stavů a obnovení respektu k právním normám v souvislosti s trestním řízením.

Probaci se zde myslí škála služeb, aktivit a činností, které PMS zajišťuje v souvislosti s výkonem alternativních trestů, to znamená trestů nespojených s odnětím svobody. Zejména se jedná o dohled nad odsouzenými, případně podmíněně propuštěnými. Tyto služby

¹ DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D1, s. 1.

nespočívají pouze v dohledu nad klientem, ale mají mu také poskytovat potřebnou pomoc a podporu.

Mediace je definována jako mimosoudní zprostředkování s cílem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu. Mediace je vykonávaná v souvislosti s trestním řízením, ale lze ji provádět pouze se souhlasem obviněného.

Nakonec se může jevit jako velmi zajímavý okamžik, kdy dochází k setkání probačního pracovníka a klienta. Přitom dochází k propojení všech aspektů mocenských vztahů (her moci).

V této práci se zaměřím na práci probačních úředníků, tj. vysokoškolsky vzdělaných pracovníků, vykonávajících v praxi instituty probace a mediace. Pomím zde existenci probačních asistentů, zaměstnanců s nižším dosaženým vzděláním a tudíž také s užšími kompetencemi ve vztahu ke klientům (nevykonávají mediaci). Skupinu profesionálů, kteří stojí v ohnisku zájmu této práce budu nazývat probačními pracovníky, v pasážích vztahujících se k sociální práci v obecnější rovině budu hovořit o sociálních pracovnících. V souladu s tím, jak je v českém jazyce zvykem, budu probační pracovnice a probační pracovníky označovat termínem „probační pracovníci“ a sociální pracovnice a sociální pracovníky termínem „sociální pracovníci“.

Nutno poznamenat, že v textu nebude reflektována problematika genderu v sociální práci. „V odborném diskursu české sociální práce je „sociální pracovník“ typicky popisován jako genderově neutrální a sama profese se prezentuje, jako by měla generově neutrální organizační rámec, když se hovoří o abstraktních pracovnících, kteří zastávají abstraktní genderově neutrální práci.“² Tento text bude v podstatě následovat naznačený stav a kategorie genderu zde nebude ve vztahu ke zkoumání problematiky moci sledovanou proměnnou.

Hned v úvodu je nutné upozornit na skutečnost, že ve své běžné praxi se probační pracovníci samozřejmě nezaměřují pouze na samotný výkon probačních a mediačních činností. Jejich pole působení je mnohem širší. Podílejí se na realizaci dalších návazných programů a projektů, vyvíjejí aktivity metodické atp. Zároveň nejsou pouze těmi, kteří zde vystupují vůči klientům, ale plní své povinnosti i vůči svému zaměstnavateli a vůči

² JANEBOVÁ, R. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? *Sociální práce*. 2008, č. 2, s. 92.

společnosti. Při zkoumání toho, jak se může moc projevit v jejich práci s klienty, se však budu v konečném důsledku zaměřovat zejména na aplikaci institutů probace a mediace v praxi.

Mohlo by se na první pohled zdát, že zabývat se problematikou mocenských vztahů mezi pracovníkem a klientem a používat pojem moc v takovém oboru lidské činnosti jako je sociální práce není opodstatněné. Vždyť sama povaha tohoto oboru leží na principech rovnosti a solidarity se znevýhodněnými za účelem posílení jejich plnoprávného zapojení se do společnosti. Přesto však, stejně jako i na některých jiných polích lidské činnosti, zde vstupuje do hry velké množství nejrůznějších faktorů, které zapříčiňují vznik určitých „her“ mocenských vztahů.

Problém moci považuji za jeden z nejdůležitějších aspektů práce s klienty, který významným způsobem formuje proces spolupráce sociálního pracovníka a klienta. Je velice důležité, aby byli sami sociální pracovníci schopni o tomto problému uvažovat a na jeho základních rovinách ho reflektovat. Předpokladem úspěšné práce s konkrétním klientem, ale i úspěšné práce sociálně koncepční, je uvědomění si tohoto rozměru vztahu sociálního pracovníka a jeho klienta. Navíc je důležité akceptovat i postavení celé profese a jejího postavení v rámci trestní justice, včetně vývoje pohledů na práci s těmi, kteří přestupují zákonem dané hranice.

Jak již bylo řečeno, je cílem této práce poskytnout analýzu problematiky moci v sociální práci v trestní justici, která by měla posloužit jak pro oblast teorie sociální práce a přípravy a vzdělávání sociálních pracovníků, tak pro samotnou praxi sociální práce. Problematika moci ve vztahu ke zkoumané oblasti je významná na několika úrovních – na úrovni celospolečenské, z hlediska vztahu pracovník – klient a na úrovni organizační. Postupně bude věnována pozornost všem těmto úrovním.

Po kvalifikovaném sociálním pracovníkovi, tj. takovém, který „umí dělat svoji práci“, je vyžadováno, mimo jiné, také to, že by měl být schopen svoji práci kompetentně reflektovat. Reflektování přitom zahrnuje nejen analýzu, kritiku a promýšlení vlastní práce, ale i práce ostatních a dále dovednost zjištěné závěry integrovat do další činnosti.³

Domnívám se, že zvolenému tématu je v zájmu profesionálního výkonu sociální práce třeba věnovat náležitou pozornost. Tato potřeba je zde výrazná hlavně proto, aby sociální pracovníci nebyli pouze „loutkami“ v rukou politických i obecněji společenských zájmů, ale

³ HEASMAN a ADAMS 1998 In LOUČKOVÁ, I.: Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*. roč. 37, 2001, č. 3, s. 325.

aby byli sami schopni domýšlet nejenom dopady svého konkrétního chování, ale také případné přesuny v pojetí celé sociální práce.

Provedení analýzy problematiky moci v sociální práci probačních pracovníků vyžaduje na počátku zasazení tohoto pojmu do širšího filosofického kontextu a rozbor moci jako sociálního fenoménu. Významné je věnovat pozornost mocenským aspektům sociální práce jako specifického oboru lidské činnosti, aby toto mohlo být následně promítnuto do současné sociální práce v trestní justici v rámci různých typů činností probačních pracovníků. Významným faktorem stojícím za povšimnutí je také institucionální a organizační základna stojící v pozadí výkonu profese. V závěru práce pak budou shromážděné poznatky aplikovány ve vztahu probačního pracovníka a klienta s cílem naznačit matici modelových přístupů k pomoci a kontrole v praxi PMS.

V průběhu práce bude samozřejmě docházet k některým zjednodušením, která vyplývají z faktu, že sociální skutečnost není nikdy jednoznačná, ale naopak mnohoznačná a komplexní. Je předem nutno zdůraznit, že nemůže jít v žádném případě o zcela vyčerpávající záběr problematiky.

V souvislosti s vymezením výzkumného tématu je nutné jej dále rozpracovat do dílčích cílů, k jejichž naplnění bude práce směřovat. V návaznosti na již uvedené téma práce jsou nastoleny následující tři dílčí cíle:

1. Zjistit, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta.
2. Zjistit, jak se může fakt podílu na moci na straně probačního pracovníka projevit ve vztahu k uplatňování kontroly, resp. pomoci (pojmu používaným v systemickém pojetí práce s klienty).
3. Zjistit, jaké mohou být organizační dopady na uplatňování moci probačními pracovníky v rámci realizace institutů probace a mediace.

K naplňování výše uvedených dílčích cílů se budu snažit dojít, či spíše postupně docházet v následujícím textu.

V sociálních vědách můžeme ke zkoumání jevů přistupovat v zásadě ze dvou úhlů pohledu. Jedná se o systémovou perspektivu založenou spíše na vnějším pohledu a perspektivu jednání založenou spíše na vnitřním pohledu na sociální skutečnost. V této práci bude docházet k prolínání obou těchto přístupů. Zvolené téma bude vyžadovat využití kvalitativních metod zkoumání.

Na předchozích řádcích byl popsán hlavní cíl práce, dílčí cíle a naznačena některá její východiska. Na místě je bezesporu naznačit také osnovu práce. První kapitola je zaměřena na filozofická východiska fenoménu moci (zde reprezentovaná především dílem Michela Foucaulta). Cílem této kapitoly je uvést do problematiky a pojem, který se bude prolínat celou prací, zasadit ve vztahu ke zkoumané oblasti sociální práce do širšího filozoficko-politického kontextu. Ve druhé kapitole jsou naznačeny mocenské aspekty sociální práce jako specifického oboru lidské činnosti, přičemž je věnována pozornost zejména systemickému přístupu a jeho rozlišení kontroly a pomoci. Dále je popsána PMS, principy její činnosti a pracovní cíle. Jsou zde také ještě blíže definovány instituty probace a mediace. Cílem této kapitoly je především připravit základní pojmový aparát, a to jak ze slovníku sociální práce, tak ze specifického slovníku PMS, se kterým budu dále pracovat v empirické části práce, a blíže vymežit oblast, v níž se probační pracovník setkává se svým klientem. Třetí kapitola se věnuje institucionální a organizační základně uplatňování moci ve společnosti. Jsou zde popsány obecnější aspekty fungování probačních pracovníků v rámci jejich zaměstnavatelské organizace. Je zde také prezentováno byrokratické a profesionální pojetí správy. Cílem kapitoly je objasnit, co se pro účely této práce těmito pojmy myslí, aby pak mohly být dále využity v uvažování o práci probačních pracovníků. Čtvrtá kapitola disertační práce obsahuje vymezení metodologického zakotvení výzkumných aktivit, včetně bližšího vymezení tématu a dílčích výzkumných cílů. Cílem této kapitoly je stručně uvést metodologický přístup ke zkoumané problematice. V kapitole páté dochází k interpretaci informací získaných v rámci výzkumného šetření ve vztahu k jednotlivým dílčím cílům práce. V této kapitole by měla být dovršena snaha o naplnění tří dílčích výzkumných cílů. Je zde provedena interpretace informací získaných v rámci výzkumného šetření. V závěru je pak vypracována matice možných modelových přístupů k pomoci a kontrole při realizaci institutů probace a mediace v trestní justici.

1. PROBLEMATIKA MOCI

V této kapitole se pokusím vymezit představy o fenoménu moci ve vztahu ke zvolené oblasti sociální práce v trestní justici. Zvláštní pozornost bude v tomto ohledu věnovaná dílu Michela Foucaulta. Cílem této kapitoly je uvést do problematiky a pojem, který se bude prolínat celou prací, zasadit ve vztahu ke zkoumané oblasti sociální práce do širšího filozoficko-politického kontextu. Uvedené považuji za důležité pro další práci s tímto pojmem ve vztahu k práci probačního pracovníka s klientem. Základní teze týkající se fenoménu moci se budu snažit aplikovat na oblast práce probačních pracovníků s cílem naznačit pozadí mocenských vztahů v této oblasti. Samozřejmě není možné plně zde reflektovat význam díla Michela Foucaulta. Poukážu však alespoň na některé momenty, které považuji za významné. Budu přitom vycházet především z primárních pramenů a v některých momentech bude využito i názorů a postřehů dalších autorů reflektujících Foucaultovo dílo. Tato kapitola by měla pomoci přiblížit se k naplnění prvního dílčího cíle práce, to znamená zjištění, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta.

1.1 Filozofická východiska

Fenomén moci je ve vnímání různých autorů interpretován z mnoha různých pozic. Jeho vnímání závisí často na politickém přesvědčení hodnotitele; jednou je moc odsuzována, morálně odmítána, jindy je zdůrazněn její obecný výskyt, její pozitivní ohraničující, sdružující či strukturující vliv. Někteří vidí moc jako všudypřítomnou a anonymní, jiní zdůrazňují její vztahový charakter a zkoumají působení mezi „vládnoucím“ a „ovládaným“. Moc je velmi často definována jako schopnost působit na druhé a prosadit vlastní vůli. Moc může znamenat disponování určitými materiálními či nemateriálními prostředky, které u druhého podmiňují splnění či frustraci materiálních, existenčních či emočních potřeb. Mocenské nároky mohou být z pohledu ovládaných legitimní nebo nelegitimní. Tyto nelegitimní nároky bývají často spojovány s násilím. V tomto textu bude pohled na moc, lépe řečeno mocenské vztahy, vycházet především z jejího cirkulárního pojetí.

Abych se mohla v dalších kapitolách zabývat fenoménem moci již konkrétněji ve vztahu k prostředí, ve kterém probační pracovníci fungují, a ve kterém se formují jejich vztahy ke klientům, považuji v úvodu za nezbytné vymezit moc v kontextu jejího chápání z pohledu filozofického. Za relevantní na tomto místě považuji především přínos díla Michela Foucaulta, který sám sice hovoří o tom, že se primárně nesnaží o definování pojmu moci, ale

v jehož díle můžeme nalézt zajímavé pohledy na tuto problematiku, nebo, přesněji řečeno, některé analýzy fenoménu moci. Vliv jeho názorů na myšlení o postavení sociální práce jako oboru je nepopíratelný. Dílo Michela Foucaulta velmi významně ovlivnilo pohled na postavení sociální práce ve společnosti, a to zejména v evropském kontextu. Jeho pohled na fenomén moci je zde proto tak zajímavý, protože nám umožní, na rozdíl od většiny jiných autorů, velmi komplexní pohled na problematiku moci.

Některé jeho texty odhalují manipulativní působení státní moci v různých oblastech života jedince. Dopad jeho názorů se v sociální práci projevil především v pojetí sociální práce jako mocenského nástroje státu, jehož cílem je kontrola a ukázněvání klientů (ale také samotných probačních pracovníků) tak, aby zapadali do určené představy „řádného života“. Objevují se v této souvislosti pochybnosti, zda je vůbec možné pomáhat bez přítomnosti aspektu ukázněvání klienta. Sociální pracovníci jsou v tomto pojetí experty, kteří jsou nositeli vědění a rozdělují svět na „normální“ a „nenormální“.

Vliv zmíněného autora se projevil zejména skrze zavedení pojmu „ukázněvání“, kterým označuje určité mocenské strategie sloužící k ovládnutí odchýlného chování ve společnosti. Zajímavé budou zejména jeho myšlenky týkající se fenoménu dohlížení a trestání ve společnosti a snaha vysvětlit, jaké všeobecné myšlenkové pochody umožnily a zapříčinily způsob, jakým společnost trestá překročení zákona. Nejprve však k Foucaultovu pohledu na moc a její působení ve společnosti. Jednotlivé podkapitoly jsou zaměřeny na podstatné oblasti zájmu navázané a přímo propojené s mocí, není však možno zabránit tomu, že se s ohledem na komplexnost a složitost Foucaultova myšlení budou do určité míry prolínat.

1.1.1 Subjekt a moc

Jak již bylo řečeno, Foucault se ve své práci primárně nesnažil analyzovat fenomén moci ani vypracovat základy takovéto analýzy. Jeho cílem bylo spíše vytvořit dějiny různých způsobů, pomocí kterých se v naší kultuře lidské bytosti stávají subjekty. Ve své práci pojednával o třech způsobech objektivizace, která umožňuje transformaci lidských bytostí v subjekty. Prvním je způsob zkoumání, který se pokouší dát sám sobě status vědy (např. objektivizovat mluvící subjekt skrze jazykovědu), druhým způsobem je objektivizace subjektu tím, co můžeme nazvat „oddělování“. Subjekt je oddělován buď uvnitř sebe, nebo je oddělován od ostatních. Tento proces ho objektivizuje. Příkladem zde může být dělení na duševně choré a zdravé, nemocné a zdravé, kriminálníky a „hodné hochy“. Třetím způsobem je to, kdy lidská

bytost sama sebe mění v subjekt – například v oblasti sexuality (jak se lidé učí rozeznávat sami sebe jako subjekty sexuality).⁴ Ty procesy, které vedou ke konstituování subjektu, respektive subjektivity, nazývá subjektivizací.

Podle Foucaulta „existují dva významy slova „subjekt“: být podřízený někomu jinému skrze kontrolu a závislost, a být svázán se svou vlastní identitou prostřednictvím svědomí nebo sebepoznání. Oba významy jsou formou moci, která dobývá a podřizuje si.“⁵

Subjektivní pojetí „já“ chápe jako společensky konstruovanou fikci, jako produkt jazyka a specifických diskursů. Pocit individuality je sám o sobě spíše společenským konstruktem nežli poznáním přirozené skutečnosti. Tím, co nám umožňuje přemýšlet o nás samých v rámci určité identity jsou právě určité diskursy a jejich znalost. Sami sebe vnímáme v rozmezí daných „voleb“ určovaných sítí diskursů.

Z výše uvedeného vyplývá, že to opravdu nebyla primárně moc, ale subjekt, co bylo hlavním tématem Foucaultova výzkumu. Je však pravdou, že otázkou moci se také významně zabýval. Brzy totiž objevil, že zatímco lidský subjekt má své místo ve vztazích produkce (práce, tvoření) a významů, má své místo stejně tak ve velmi složitých mocenských vztazích. Ekonomická historie a teorie podle něj poskytla dobré instrumenty pro výrobní vztahy, a lingvistika a semiotika nabízí instrumenty pro studium významových vztahů – ale pro studium mocenských vztahů nám chybí pracovní nástroje. Postihli jsme zatím pouze způsoby myšlení o moci založené na zákonných modelech, to je: Co legitimizuje moc? Nebo jsme postihli způsoby myšlení o moci založené na institucionálních modelech, to je: Co je to stát?⁶ Pokud tedy bylo jeho záměrem studovat objektivizaci subjektů, bylo nejprve nutné rozšířit dimenzi definice moci.

Foucault se přednostně zajímal o tři problémové okruhy. Zajímalo ho, jaké vztahy jsou udržovány mezi vědeckým poznáním a pravdou, jaké vztahy udržujeme s jinými prostřednictvím těchto strategií a mocenských poměrů a jaké jsou vlastně vztahy mezi pravdou, mocí a sebou samým. V návaznosti na výše uvedené bude dále zaměřena pozornost na problematiku spjatosti moci a vědění.

⁴ FOUCAULT, M. *Power: Essentials works of Foucault 1954-1984, volume 3*. London : Penguin Books, s. 326-327.

⁵ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 202.

⁶ FOUCAULT, M. *Power: Essentials works of Foucault 1954-1984, volume 3*. London : Penguin Books, s. 326-327.

1.1.2 Vědění a moc

Jak je vidět z výše naznačeného, je fenomén moci ve Foucaultově pojetí výrazně propojen s věděním. Moc je silná, protože je efektivní též v rovině vědění a poznání. Na počátku se Foucault při vymezení všeobecného prostoru rozmanitých podob vědění nechal vést analýzami, které pojmenoval archeologickými, později si uvědomil, že výsledky archeologických analýz je potřebné rozšířit o druhý, komplementární typ zkoumání, který začal rozvíjet pod názvem genealogie. V rámci genealogie postavil do centra zájmu procesy utváření se jednotlivých typů diskursů a jejich vztahy k systémům donucování a mocenským mechanismům. Genealogický přístup otevřel prostor pro vymezení oblasti, kde různé typy vědění prokazují svoji spřízněnost s mocenskými praktikami.

K vyjádření bytostného spojení moci s věděním využívá Foucault pojmu moc/vědění. Ten mu má pomoci ve zkoumání toho, jak spolu souvisí mocenské strategie a „hry pravdy“ a jaký typ moci je schopný tvořit jako výsledek pravdivé diskursy. V této souvislosti Foucault poprvé zmiňuje jistou podobu disciplinární moci. V každé společnosti existují různé mocenské vztahy, které prostupují, charakterizují a konstituují celé sociální tělo. Ty by se nemohly ustavit bez určitého hospodaření diskursů pravdy. Moc funguje prostřednictvím tohoto spojení a jen na jeho základě. Skrze moc jsme vystaveni produkci pravdy a nelze ji používat jinak, než skrze produkci pravdy.

Mnohovrstevnaté vztahy mezi mocí a věděním popisuje termínem dispozitiv, kterým rozumí heterogenní soubor praktik, zahrnující vědecké výpovědi, filosofické systémy, instituce, zákony, normy a předpisy. Dispozitiv dává do pohybu jednoduché technologie moci. Ty si můžeme představit například jako hierarchické pozorování, vytváření normalizovaného posuzování a přezkušování pozorovaných osob. V rámci dispozitivu pak Foucault popisuje, jak konkrétní uspořádání (školy, ústavu) integrují individua (děti, chovance) a jak důsledně finalizují jejich funkce. Dispozitiv je pro tyto účely pouze mapou a proměňuje se v závislosti na změně popisovaného území.

Mnoho těch, kteří se dnes pokoušejí jeho dílo vykládat a interpretovat shodně vyzdvihují Foucaultovu potřebu „stát se jiným“, „být jiným“. Jak je vůbec možné tyto jeho pokusy chápat? Je nutné si uvědomovat, že Foucault potřebu být jiným neomezoval pouze na sféru svých motivů, ale chápal ji v daleko širším smyslu. Zájem stát se jiným, který se může na první pohled jevit jako záležitost jeho přístupu k sobě samému a své vlastní práci, se však ve skutečnosti profiluje i jako společenský požadavek současnosti. Teoretická analýza světa u

něj přechází do politických aktivit zaměřených na jeho přetvoření. Foucault často zdůrazňoval, že na vzniku a přetrvávání konkrétní společenské situace se podílejí konkrétní lidé, myslící a konající určitým způsobem. Zastává názor, že pokud dojde v komplexu myšlení a konání k narušení vžitě představy o nezměnitelnosti, legitimitě a přirozenosti některých vztahů ve společnosti, může to vést ke změně lidských reakcí na situaci, v níž žijí.

Foucault odmítá všechny úvahy o lidské přirozenosti, o všeobecném a nehistorickém subjektu, o nadčasových determinantách a dispozicích člověka jako takového. Rysem jeho úsilí o změnu vlastního postavení bylo odmítnutí všech myšlenek vycházejících z předpokladu neměnné podstaty člověka a nároků na jakoukoli univerzální pravdu. Ve svých analýzách se snaží postupovat bez odvolávání se na univerzálie a naopak historizovat i takové kategorie jako je právě lidská podstata.

Z hlediska zájmu této práce, a to především z hlediska vymezení klientely sociální práce v trestní justici, je velmi zajímavý jeho pohled na historické změny, které proběhly po nástupu osvícenství. Tyto změny analyzuje v duchu své metody historizace ideí, jež se odvolávají na přirozenost a podstatná určení člověka. Podle jeho názoru se v tomto období objevuje velmi silná dělicí čára mezi rozumem a nerozumem, která způsobila, že se na straně „jiného“ ocitají například šílenci nebo homosexuálové: „Oba dva překročili posvátné hranice morálky, samotnou svojí existencí se provinili proti rozumu a je třeba je internovat, aby se zlo, které ztělesňují, nemohlo volně šířit. Foucault takto našel první dělbu, první volbu a první akt vyobcování v terénu, kde se budou hranice ještě mnohokrát přesouvat a upřesňovat, ale homosexuál vždy zůstane mezi těmi, co jsou jiní.“⁷ Existence těchto skupin se pak stává problémem pro policii, právní systém atp. Nehovoří v této souvislosti ale pouze o blázních nebo homosexuálech, v podobném postavení se dle jeho názoru ocitají také další skupiny poctivých i nepoctivých chudáků, povalečů, ale také zástupci etnických menšin.

Samozřejmě není možné tyto různé sociální skupiny ztotožňovat a jednoduše zahrnout pod společný pojem jiného. Jedná se ale každopádně o ty skupiny lidí, kteří stojí „na hranici“. „Abychom se na tuto hranici dostali, nestačí být jiným a vymezovat svojí existenci negativním vztahem k univerzálním nárokům racionality, morality a příslušným institucím. Přetrvávání na hranici musí dostat pozitivní obsah.“⁸

Foucault se zdá být ve svých pracích fascinován lidmi žijícími na okraji společnosti – šílenci, zločinci, devianty. Zabývá se obyčejnými lidmi a politickými a sociálními procesy,

⁷ MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 28.

⁸ MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 31.

kterými byly ustaveny země západní Evropy. Ty nejsou podle něj příliš samozřejmé, spíše byly zapomenuty nebo se staly navyklými, jsou součástí našeho všedního terénu a my si jich již nevšímáme. Všechny jeho analýzy směřují proti myšlence o univerzálních potřebách v lidské existenci. Ukazuje na libovůli institucí a ukazuje jaký prostor pro svobodu si můžeme doposud užívat a kolik změn ještě může být zrealizováno.

Svůj pohled na mocenské vztahy ve společnosti naznačuje, když hovoří o tom, že nic není jednou pro vždy dané, ve společnosti se odehrávají stálá střetnutí, ve kterých se potvrzují a upevňují, nebo oslabují a rozvracejí mocenské vztahy. Mocenské strategie vyvolávají reakci na straně utlačovaných (duševně nemocných proti psychiatrii, obyvatelstva proti administrativnímu aparátu). V těchto střetech vidí podobnost s válečným bojem.

Svoji myšlenku o historii jako ustavičném boji o moc doplňuje tvrzením, že tento boj sice nemá nějaký nadřazený smysl, ale ani tak není absurdní, má svoji vlastní inteligibilitu konfliktu. Analýzy této inteligibility budou přitahovat zejména ty, jejichž postavení ve společnosti se stalo zdrojem konfliktů a jsou zainteresováni na změně mocenských vztahů. Postavení příslušníků skupin, kterým byla věnována pozornost výše, je potom možná jen specifickým příkladem situace, do jaké se dostávají lidé angažovaní v lokálních bojích proti projevům moci. Foucault takové boje nazývá bezprostředními, protože jsou namířené proti nejbližším instancím, které přímo působí na jednotlivce, a jejich aktéři nehledají „hlavního“, ale nejbližšího nepřítele a nečekají, až budoucnost přinese osvobození od všech forem nadvlády.

„Tyto bezprostřední boje se vedou proti konkrétním formám politické, administrativní, policejní a penální moci ve společnosti. Abychom se dostali do konfliktního vztahu s těmito projevy moci, není potřeba zaujímat ve společnosti místo příslušníka některé z menšin v úzkém slova smyslu; jinak řečeno, ten postoj, který menšinám vnucuje jejich etnická, rodová, sexuální a nevím ještě jaká odlišnost, je jen jednou z modalit reflexe asymetrických vztahů a z nich plynoucích lokálních konfliktů v současné společnosti.“⁹ Marcelli varuje před tím, abychom Foucaultovu filosofii příliš pevně nesvazovali s perspektivou menšin. Perspektiva, jež byla zpočátku příznačná pro postavení menšin, se teď otvírá v nejrozmanitějších sektorech společenského života.

Foucault sleduje momenty, kdy se vytvořily základní dělicí linie, hranice, rozdíly mezi stejným a jiným, vyjadřující snahu ovládnout a vyloučit nepřizpůsobivé. Předpokladem

⁹ MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 38.

rozvoje terapeutických a společenských aktivit je podle něj stanovení hranice, za kterou se ocitli jiní. Právě na tomto půdorysu se mohou rozvinout všechny ostatní vztahy a postupy. Hovoří také o tom, že nejenom duševně nemocný, ale i ten, kdo mu poskytuje péči je produktem tohoto vytvořeného uspořádání. To samé bychom mohli tvrdit i o postavení klienta a probačního pracovníka jako článků systému trestní justice.

Nové formy terapeutických metod a humanistické ideály nepovažuje Foucault za osvobození, ale pouze za nepřetržité zdokonalování možných forem a způsobů omezování a kontroly. Tímto postojem naráží samozřejmě na osvícenské ideály a jejich odvolávání se na rozum jako jediné možné měřítko myšlení. Právě odvolávání se na rozum vedlo podle něj k vylučování těch nerozumných a nepřizpůsobivých. „Foucault takto poprvé výrazně vystoupil jako filosof, který důsledně pracuje na destrukci mýtů racionality a odhaluje skryté spojení rozumu s mocí. Začal se profilovat jako filosof moci, která proniká věděním.“¹⁰

Z toho, co bylo uvedeno výše, jasně vyplývá již dříve naznačené Foucaultovo přesvědčení o spjatosti vědění s mechanismy moci.

1.1.3 Diskurs a moc

Dalším významným prvkem, který vstupuje do Foucaultova smýšlení o spjatosti vědění s mechanismy moci, a který je z hlediska tohoto textu významný, je diskurs. Je vnímán jako soubor výpovědí, které spadají do stejné diskursivní formace. Diskurs netvoří rétorickou nebo formální jednotku, která je neomezeně opakovatelná a jejíž objevení se a použití v dějinách by se dalo zjistit. Tvoří ho omezený počet výpovědí, pro které je možné definovat soubor podmínek existence. Zdůrazňuje, že diskurs je formou historicky ukotvenou. Dále se zabývá právě těmi procedurami, kterými společnost kontroluje diskurs, aby v něm potlačila charakter náhodnosti.

Diskurs je podle Foucaulta historicky ukotvenou praktikou, která generuje nové vztahy. Diskursy existují uvnitř různých institucí a sociálních skupin a jsou vázány speciálními druhy vědění. Tak například diskurs trestní justice nebo sociální práce produkuje specifické praktiky, druhy vědění a mocenské vztahy.

„Člověk vstupuje do diskursů hnán vůlí k vědě, osvojuje si určitou diskursivní tematiku a tak vlastně upadá do osidel moci. To je na první pohled těžko přijatelné, proto

¹⁰ GÁL, E.; MARCELLI, M. *Za zrkadlom moderny*. Bratislava : Archa, 1991. s. 30.

Foucault volí vcelku neobvyklou cestu „zviditelnění diskursu“ ne v sociálně historickém, ale v sociálně politickém smyslu.¹¹ Diskurs podle něj funguje jako prostředek k prosazení moci, která utváří vědění, společenský řád i individuální pochopení. Diskurs přenáší, produkuje a posiluje moc. Moc je v tomto chápání nadlidským faktorem. Rozum je v jeho podání subjekt, který se transformuje sám od sebe na základě náhodných mutací. Vědění je podle něj „to, o čem lze hovořit v diskursivní praxi, jež je tím specifikována: oblast tvořená různými objekty, které buď získaly, nebo nezískaly vědecký statut.“¹²

Z pohledu přístupu k sociální práci v trestní justici se projevuje velmi výrazně nutnost pracovníků i klientů participovat na existujícím diskursu. Jak uvádí Foucault: „celkem vzato jsme souzeni, odsuzováni, tříděni, nuceni k úlohám, zasvěceni určitému způsobu života nebo umírání vzhledem k pravdivostním diskursům, které s sebou nesou specifické důsledky moci. Tedy: právní pravidla, mocenské mechanismy, důsledky pravdy. Nebo ještě: pravidla moci a moc pravdivostních diskursů.“¹³

Foucault zdůrazňoval, že pravda je spjatá s mocí a donucením, že je součástí různých praktických zájmů a politických cílů a že jí produkuje společnost, která má svůj vlastní režim pravdy a její politiku. Považuje ji za něco, co se konstituuje prostřednictvím různých forem přinucení a zároveň vyvolává silné mocenské účinky. Moc tedy nepovažuje za nějakou negativní instanci, ale nazývá jí tvůrkyní věcí, poznatků a hodnocení, a považuje ji za sílu produkující diskurs. Chce proniknout k mechanismům moci, jež podle něj produkují jak pravdu, tak nepravdu, jak souhlas, tak nesouhlas, jak omezení, tak povzbuzení.

Pro upřesnění výše uvedeného dále dodává, že ve společnosti se vyskytují mnohočetné mocenské vztahy, charakterizují toto společenské těleso, utvářející ho a zároveň neschopné se od něj oddělit. „Proto neexistuje výkon moci bez určitého vedení pravdivostních diskursů, které působí na základě této moci a skrze ni. Moc nás nutí k produkování pravdy a my můžeme vykonávat moc jen produkováním pravdy.“¹⁴

Ve svých úvahách o spjatosti mechanismů moci s diskursivním věděním uvádí Foucault i právo jako soubor pravidel, která formálně vymezují moc. Důsledky pravdy, kterou tato moc produkuje zase umožňují pokračování této moci. Dochází zde tedy k vzájemnému spolupůsobení tří entit: moci, práva a pravdy.

¹¹ HUBÍK, S. *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice : Albert, 1994. s. 81.

¹² FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Hermann a synové, 2002, s. 272.

¹³ FOUCAULT, M. *Je třeba chránit společnost*. Praha : Filosofia, 2005, s. 38.

¹⁴ *Ibidem*.

Zajímá se také o jazyk vědy, který by měl být podroben zkoumání. Přichází s představou relativně velkého (časově, prostorově i sociokulturně) duchovního útvaru zvaného epistéma. Je podle něj faktickým polem možností konkrétních diskursů, diskursivních formací a reálných výpovědí. Epistéma určuje jak a o čem se v konkrétních diskurzech hovoří. V této myšlenkové perspektivě diskurs a epistéma „dělají“ individuum, a to tím způsobem, že mu vymezují pole (způsob, téma apod.) pro jeho výpověď. Individuum přitom svou individualitu neztrácí, projevuje ji ale přísně omezeně: výběrem znakových cest po světě. Jazyk vnímá jako něco, co překonává diskontinuity diskursů, něco, co určuje epistému. Jazyka se netýká problém diskontinuity, diskursy se odbyvají v jazyce, různá témata jsou zformulována v jazyce. „Lze zkoumat diskursy a výpovědi, nelze však usuzovat na charakter epistémy. Témata a diskursy, vzato obsahově a funkčně, nedovolují samy o sobě generalizace. Na druhé straně určuje epistému něco, co překonává diskontinuitu témat a diskursů: jazyk.“ ... „Jazyk trvá. Jazykové perspektivě se vyjevuje „celá“ epistéma a právě díky této perspektivě dochází archeolog mimo jiné k poznatku o diskontinuitě. Proto se Foucault chápe problematiky jazyka, znaků, aby prostřednictvím jejího zkoumání ukázal hlavní charakteristiky kulturního dění. Z hlediska filosofie, zejména jejích dějin, vypovídá výzkum jazyka také o příslušném pojetí procesu poznání a myšlení, jakož i o mocenském působení diskursivní formace.“¹⁵ Analýza světa se v tomto pojetí stává rozbořením diskursů.

Optikou Foucaultova pojetí můžeme sledovat v historicky ještě ne příliš vzdáleném období vystřídaní dvou významných diskursů v rámci trestní justice (diskurs založený na retributivním přístupu a diskurs založený na restorativním přístupu). Jedná se sice o změnu diskursu trestní justice, ale je zde patrná propojenost také s diskursem sociální práce. Změna diskursu retributivního na diskurs restorativní je v podstatě v souladu se změnou diskursu celé sociální práce, který stále více směřuje k posílení role klientů, k jejich stále výraznějšímu zapojení do řešení vlastní životní situace, k tzv. „uschopňování“. Foucaultova reflexe tohoto střídání diskursů by byla založena zřejmě na přesvědčení, že zde nedochází k faktickému zmenšování moci, toto mocenské působení nabývá pouze jiné podoby. Klienti nejsou již ve všech případech zavírání do vězení, ale musí docházet na dohled k probačnímu pracovníkovi. Jsou stále pod dozorem, i když tato forma mocenského působení vypadá na první pohled „subtilněji“. Klient zde již není uvězněn, internován, ale žije v symbolickém Benthamově Panoptikonu, kde je pod neustálým dohledem. Neví, kdy je pozorován. To však platí do značné míry nejen pro klienta, ale i pro probačního pracovníka.

¹⁵ HUBÍK, S. *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice : Albert, 1994. s. 83.

1.1.4 Moc a mocenské vztahy

Přes výše naznačené se Foucault spíše zdráhal vyslovit shrnující definici moci a nepřítahoval ho ani záměr vybudovat teorii moci. Spíše než to ho zajímá samotná analýza moci zaměřená na definování určité specifické oblasti, kterou formují mocenské vztahy a na určení nástrojů, které ji umožní analyzovat. To vychází z jeho přesvědčení, že nemá smysl zkoumat moc jako takovou, jako nějaký neměnný společný základ rozmanitých projevů. Brojí proti universalismu moci. Moc je podle něj pouze tehdy, pokud je uskutečňovaná. Tímto konkrétním uskutečněním moci jsou mocenské vztahy, které je možno analyzovat.

Na moc nehledí v tradičním pojetí jako na negativní sílu působící na jednotlivce nebo skupiny, ve smyslu dominance, ale snaží se o vnímání moci jako vztahu, který je současně tím, kdo dozírá a tvoří. Mocenské vztahy v jeho pojetí nelze jednoduše převrátit. Moc u něj není negativní ani pozitivní pojem.

„Znamená to, že předmětem analýzy jsou mocenské vztahy, a nikoliv moc sama – mocenské vztahy, které se liší od kapacit předmětů, stejně jako od vztahů komunikace; mocenské vztahy, které mohou být uchopeny v rozmanitosti svého propojení s těmito kapacitami předmětů a vztahy komunikace.“¹⁶ Pro moc je charakteristické, že se týká vztahů mezi jednotlivci nebo mezi skupinami. Pojem moc označuje vztah mezi „partnery“ (soubor jednání, která se navzájem indukují a navzájem si odpovídají).

Jak je však možno chápat mocenské vztahy? Vidí je jako něco, co působí na působící subjekt zprostředkovaně, navádí ho, nabádá a v krajním případě i nutí nebo zakazuje. Odtud pramení jeho pojetí mocenských vztahů jako působení na jiné působení. Mocenský vztah tedy mění něčí působení, nějakým způsobem jej usměrňuje. „... není jiná moc než je ta, kterou „my“ vykonáváme nad „jinými“; moc existuje jen aktuálně, jakkoli je vepsána do pole rozptýlených možností, opírajícího se o setrvalé struktury.“¹⁷

Abychom ale byli schopní projevovat moc nad někým a řídit svým působením jeho působení, musíme před ním otevřít pole možností pro svobodný pohyb. Řízení, jímž se projevuje mocenský vztah, tedy nejen svazuje a zakazuje, ale i osvobozuje a přenechává možnost rozhodnout se. Foucault dochází k závěru, že moc je možno vykonávat pouze nad těmi, kteří jsou svobodní, a že mocenské vztahy se neslučují se zotročením.

¹⁶ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 214.

¹⁷ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 215.

V realitě tedy existuje více možností jak se zachovat, a tím, že strukturujeme terén, navádíme a doporučujeme, dosahujeme změny působení klientů. A právě podobné způsoby jednání budeme moci dále sledovat u probačních pracovníků.

Analýza mocenských vztahů tak, jak byly definovány výše, ukazuje, že jejich forma a stupeň rozvoje ve společnosti závisí na více faktorech. Instituce jsou jedním z těchto faktorů, i když Foucault varuje před přeceňováním jejich významu. Upozorňuje také, že vše nelze redukovat pouze na vládu institucí. Kromě nich vstupují totiž do hry některé další faktory a instance, aby ve svém souhrnu vytvořily společný režim moci a jeho technologii. Technologii můžeme chápat jako spojení teoretických a praktických prostředků, vědění a institucionálního zabezpečení s cílem řídit. „Sféra technologií moci sahá pak od řízení celých sociálních skupin až po řízení jednotlivce v rodině, či dokonce, a to bude Foucaulta přednostně zajímat, řízení sebe samého.“¹⁸ Problematikou institucí a jejich možného vlivu na působení mocenských vztahů probačních pracovníků se budu podrobněji zabývat dále.

Jak bylo uvedeno, Foucault nepřisuzuje moci postavení základní podstaty, příčiny, ale rozptyluje ji do mocenských vztahů. Vědění vstupuje do režimu mocenských vztahů, aby se podílelo na utváření a vymezování možného pole působení. Díky této svojí funkci vědění a jeho pravda na jedné straně podléhají mocenským strukturám a na druhé straně se samy mocensky projevují, čímž rozšiřují a transformují síť vztahů. „Moc neustává v tázání, neustává se nás dotazovat; nepřestává pátrat, zaznamenávat; institucionalizuje hledání pravdy, profesionalizuje je, odměňuje je.“¹⁹

Můžeme zaznamenat, že když Foucault uvažuje o vědění a jeho místě v režimu moci, má nejčastěji na zřeteli humanitní vědy a z nich zejména vědy jako psychiatrie, psychologie, kriminologie, sexuologie. O psychiatrii, na jejíž postavení se vždy odvolával, když chtěl podepřít svoji tezi o komplicitě vědění a moci, řekl: „Jak víme, psychiatrie by nemohla existovat bez celé souhry politických struktur a bez souboru etických postojů; ale ustavení šílenství jako oblasti vědění zpětně způsobilo změny politické praxe a etických postojů, které se ho týkaly.“²⁰ V psychiatrickém pojmenování duševní choroby objevil široký komplex vztahů, do kterého vstupují instituce se svými hierarchiemi, prostředky kontroly a vymezenými místy, postavení lékaře jako nositele práva určovat odchylky od normy, a také moralizátorské pozadí léčby.

¹⁸ MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 122.

¹⁹ FOUCAULT, M. *Je třeba chránit společnost*. Praha : Filosofia, 2005, s. 38.

²⁰ In MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 123.

Spolu s oblastmi delikvence, sexuality a šílenství tak vstupujeme do sociálních sektorů charakteristických v moderní společnosti přijetím normy a uplatňováním normalizačních a disciplinujících procedur sloužících jejímu prosazení. Na fungování těchto mocenských procedur se podílejí například takové instituce jako klinika, nemocnice, věznice, škola atp.

Foucault zavedl pojem dispozitiv pro soubory sestávající z institucí, právních systémů, vědeckých diskurzů, měřicích metod, filozofických koncepcí, morálních zásad, filantropických postojů atd. V těchto heterogenních celcích se podle něj dávají do pohybu jednotlivé technologie moci. A právě myšlenka takového celku mu umožňuje uvažovat o pravdě jako o součásti režimu postaveném na mocenských vztazích. Svě představy doplnil také některými studii jednotlivých dispozitivů. Vědění ho zajímá pouze v souvislosti s jeho podílením se na formování pole působení subjektu, tedy i na formování subjektu samotného. Z tohoto důvodu vědění připisuje moc a ve svých analýzách ji představuje jako produktivní. Moc vědění se pak projevuje v působení na působení subjektu. Foucault se tak chce dostat k utváření subjektu z podmínek jeho existence. Vždy jde ale o pokusy zachytit podmínky existence konkrétního, historicky určeného subjektu. Foucault přitom odmítá zkoumat moc jako zákazy nebo omezení, ale jako způsob formování našeho působení.

Výkon moci podle něj je „soubor jednání, působící na možná jednání: uplatňuje se v oblasti možného, anebo se vписuje do chování jednajících subjektů: podněcuje, ovlivňuje, odvádí, usnadňuje či ztěžuje, rozšiřuje či omezuje, činí více či méně pravděpodobným; v extrémním případě zabraňuje či zakazuje absolutně; nicméně vždy je to způsob jednání, působícího na jednající subjekt či jednající subjekty, pokud jednají anebo jsou schopny jednání. Jednání, působící na jiná jednání.“²¹

V této souvislosti může pro dokreslení posloužit sdělení, které uvádí Marcelli²²: „pokud je subjekt výtvozem mocenských vztahů, a pokud se na těchto vztazích podílejí nejen instituce, ale i vědění, zkušenost a všeobecně myšlení, tak potom změnou myšlení je možno dosáhnout změny toho, čím jsme. Vědění přímo vstupuje do technologií sebe samého, takže nové vědění přináší s sebou nové technologie. Cesta k tomu, stát se jiným, nevede přes odmítání moci, která nás ovládá, ale přes přijetí její produktivní síly.“ Foucault věřil ve svobodu individuů a opakovaně zdůrazňoval, že ve stejné situaci reagují různí lidé různě. Nepřipouštěl existenci nějakých neměnných životních poměrů nebo osudů, se kterými člověk nemůže nic dělat. Naopak, ve změně viděl hodnotu samu o sobě.

²¹ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 216.

²² MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 126.

Je nutné stanovit si vzhledem k moci principy analýzy, které nezávisí na systému práva a formě zákona. Právní pojetí moci zde není přínosné, mechanismy moci nelze redukovat na reprezentaci práva. Je ho možno označit jako „negativní obraz moci“, když hovoří v termínech zákona a zákazu. Předpokládá existenci zákonodárné moci na straně jedné a poslušného subjektu na straně druhé. „... je to moc, jejíž jedinou možností je její „ne“; moc bez možnosti cokoli produkovat, schopná jen omezovat; je to ve své podstatě antienergie; paradoxem její účinnosti je to, že nemůže nic kromě toho, že zajišťuje, aby to, co je jí podřízeno, nemohlo dělat nic jiného než to, co mu dovolí. Konečně proto, že je to moc, jejíž model by byl v podstatě právní, soustředěný na pouhé vyslovení zákona a pouhé fungování zákazu.“²³

Foucault tvrdí, že nemůžeme dispozitivní ovládnutí omezit pouze na jedinou proceduru zákona zákazu. Právní systém může být chápán pouze jako způsob manifestace režimu a forma jeho přijatelnosti (je kódem, podle kterého se sama prezentuje a sama předepisuje, jak se o ní má přemýšlet). I když je tento způsob v západních společnostech praktikován již od středověku, jde v podstatě o zakrývání faktů a procedur moci právně-politickým diskursem. Společnost, která již vynalezla tolik technologií moci se natolik obává jejich účinků a rozšíření, že se je snaží překódovat do forem práva. Přitom mocenské postupy nejsou primárně založeny v právu, ale spíše v technice, ne v zákoně, ale v normě, ne v trestu, ale v kontrole. Jsou vykonávány na mnoha různých úrovních a ve formách, jež přesahují stát a jeho aparát.

Mocí dále nemyslí soubor institucí a aparátů zajišťujících služebnost občanů daného státu. Mocí nemíní také ani způsob podrobení, které by na rozdíl od násilí mělo formu pravidla. A nerozumí jí ani obecný systém ovládnutí, vykonávaného jedním prvkem nebo skupinou prvků nad druhými, jehož působení by prostřednictvím následných derivací procházelo celým společenským tělesem. Analýza prováděná v termínech moci nemůže postulovat suverenitu státu, formu zákona či globální jednotu ovládnutí jako počáteční danosti. Tyto prvky představují v případě moci spíše její konečné formy. „Moc je třeba chápat především jako mnohost vztahů sil, jež jsou imanentní oblastí, ve které působí a kterou konstituují jejich vlastní organizace; jako hru, která tyto vztahy transformuje, posiluje a převrací prostřednictvím bojů a neustálého střetávání; jako podporu, kterou tyto vztahy sil nacházejí jeden v druhém, přičemž vytvářejí série či systémy, nebo naopak rozdíly a opozice, které je izolují; a konečně jako strategie, v nichž se realizují a jejichž obecná osnova či

²³ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 101.

krystalizace ve formě institucí je ztělesněna ve státních aparátech, ve formulacích zákona, ve společenských hegemoniích.²⁴

Nehledá žádný centrální bod, ze kterého by sestupovaly odvozené a sestupné formy, spíše vidí jakési pohyblivé podloží mocenských vztahů, které jsou lokální a nestabilní. Tento pohled je podmínkou k tomu, aby bylo možno porozumět výkonu moci se zohledněním všech jejích účinků.

„Všudypřítomnost moci: nikoli proto, že by moc měla privilegium shromažďovat vše pod svou nevyvratitelnou jednotu, nýbrž proto, že se tvoří v každém okamžiku, v každém bodě, či spíš v každém vztahu od jednoho bodu k druhému. Moc je všude; to neznamená, že vše obklopuje, nýbrž to, že odevšad vychází. A v té míře, v níž je premanentní, repetitivní, inertní, sebeprodukující, je „moc“ jen účinkem celku, který se konstruuje na základě všech těchto momentů mobility, je sřetezením, které má v každém z nich oporu a snaží se je naopak ustálit. Bezesporu je nutné být nominalistou: moc není instituce, není to struktura, není to ani nějaká síla, kterou by byli někteří vybaveni; je to jméno, které přisuzujeme komplexní strategické situaci v dané společnosti.“²⁵

K tomu, abychom se mohli dále věnovat popisu této „komplexní strategické situace v dané společnosti“ s ohledem na systém sociální práce v trestní justici, je třeba mocenské vztahy popsat ještě blíže. Učiníme tak pomocí některých Foucaultových dílčích připomínek k tématu moci. Shrnuje je do několika bodů²⁶:

- Moc není něco, co se získává, ztrácí, dobývá nebo sdílí. Moc se vykonává z nesčetných bodů a v souhře nerovnoměrných a pohyblivých vztahů.
- Mocenské vztahy nejsou vzhledem k ostatním vztahům (ekonomickým procesům, známostem, sexuálním stykům) v pozici vnějšku, ale jsou jim imanentní. Jsou bezprostředními účinky dělení, nerovností a stavů rovnováhy, které v nich vznikají, a recipročně jsou vnitřní podmínkou těchto diferenciací. Mocenské vztahy nejsou v pozici „superstruktury“ s jednoduchou rolí popření nebo pokračování. Tam, kde jsou ve hře, hrají přímou produktivní roli.
- Moc vychází zdola. Jinými slovy - principem mocenských vztahů a jejich obecnou matricí není žádný binární a globální protiklad mezi ovládajícími a ovládanými. Tyto duality se šíří shora dolů, a čím hlouběji do společenského těla, tím omezenějšího

²⁴ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 108.

²⁵ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 109.

²⁶ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha . Herrmann a synové, 1999. s. 113-114.

počtu skupin se dotýkají. Spíše musíme předpokládat, že vztahy různorodých sil, které se vytvářejí a působí v aparátech produkce, v rodinách, v omezených skupinách, v institucích, slouží jako podpora širších účinků diferenciací, procházejících celkem společenského těla. Ty pak určují linii obecné síly, která jde napříč lokálními střety a tvoří mezi nimi nová spojení. Ovšem provádějí mezi nimi také nová přerozdělení, vytvářejí nové linie, nové homogenity, uspořádávají nové série a zavádějí konvergence. Velké formy ovládnutí jsou hegemónickými účinky, které nepřetržitě udržují intenzitu všech těchto střetů.

- Vztahy moci jsou zároveň intencionální a nesubjektivní, jsou od jedné části k druhé prostoupeny kalkulací. Neexistuje moc, která by se vykonávala bez série záměrů a cílů. Tím však nemá být řečeno, že moc je výsledkem volby či rozhodnutí individuálního subjektu. Nehledejme tu žádné velení, které by bdělo nad její racionalitou - ani vládnoucí kasta, ani skupina, která kontroluje státní aparát, ani ti, kteří přijímají nejdůležitější ekonomická rozhodnutí, neřídí celek sítě moci, která funguje ve společnosti (a umožňuje společnosti fungovat). Racionalita moci, to je racionalita taktik často zcela zjevných na ohraničené úrovni, do níž jsou vepsány - lokální cynismus moci, které se propojují jedna s druhou, odvolávají se na sebe a vzájemně se zmnožují, avšak svou oporu a podmínku nacházejí jinde, při konstruování celkových dispozitivů. Zde je logika ještě dokonale jasná, záměry dešifrovatelné, a přesto se stává, že tu není nikdo, kdo by je vymýšlel, a jen málo těch, o nichž lze říci, že je formulují. Tedy implicitní charakter velkých autonomních, téměř němých strategií, které koordinují upovídané taktiky, jejichž „vynálezci“ či ti, kdo jsou za ně odpovědní, často nemusejí být pokrytci.
- Kde je moc, je i odpor, a přesto, či spíše právě proto, odpor není nikdy vnějškem vzhledem k moci. Ve vztahu k moci proto neexistuje jediné místo velkého Odporu – duše revolty, ohnisko veškeré vzpoury. Namísto toho existují jen mnohé odpory. Z definice nemohou existovat nikde jinde než uvnitř strategického pole mocenských vztahů. To ovšem neznamená, že jsou pouze reakcí, znakem vypuštěným do prázdna, tvořícím ve vztahu k podstatné formě ovládnutí protiklad nakonec vždy pasivní, odkázaný k neomezené porážce. Odpory jsou druhým členem v mocenských vztazích. Zapisují se v nich jako nezrušitelný protějšek. Avšak nejčastěji se jedná o pohyblivé a také přechodné body odporu, zavádějící do společnosti diferenciací, jež se přemísťují a přitom rozbíjejí jednotu a podněcují přeskupování, jež se protínají v samotných

individuích, rozřezávají je a znovu je modelují, vytyčující se v nich, v jejich tělech a v jejich duších, neredukovatelné oblasti. Tak jako síť mocenských vztahů končí zformováním husté tkáně, která jde napříč aparáty a institucemi, aniž by se v nich přesně lokalizovala, stejně tak rozptýlení bodů odporu jde napříč společenskými stratifikacemi a individuálními jednotkami. A je to bezesporu strategické kódování těchto bodů odporu, co umožňuje revoluci, tak jako stát spočívá na institucionální integraci vztahů moci. Právě na tomto poli silových vztahů je třeba pokusit se o analýzu mechanismů moci. Tak lze uniknout systému Panovník - Zákon, jež tak dlouho fascinoval politické myšlení.

Místem, které nás zajímá je „mimořádně vytížený bod, jímž procházejí mocenské vztahy“ – bod, kde se potkává probační pracovník a klient.

1.1.5 Boje proti účinkům moci

V návaznosti na téma mocenských vztahů je třeba zamyslet se také nad možnými „zdroji odporu“, které mohou přicházet v úvahu. Jejich prostřednictvím je možno dále blíže popsat charakter samotných mocenských vztahů. Vycházíme z předpokladu, že „neexistují mocenské vztahy bez resistance; ta je vždycky o to reálnější a účinnější, protože vzniká přímo v bodě, kde se mocenské vztahy uplatňují. Resistance vůči moci nemusí přicházet odjinud, aby byla reálná, ani není naprosto bezmocná jen proto, že je souputníkem moci...“²⁷

Foucault²⁸ zamýšlí využít rozkrytí různých forem odporu vůči různým typům moci ke zkoumání samotných mocenských vztahů. „Rád bych navrhl jiný způsob, jak postoupit dále směrem k nové ekonomii mocenských vztahů, způsob empiričtější, bezprostředněji spjatý s naší momentální situací, a přitom způsob, v němž jsou rovněž zahrnuty vztahy teorie a praxe. Tento nový způsob zkoumání spočívá v tom, že se tohoto odporu použije jako chemického katalyzátoru, který dovolí osvětlit mocenské vztahy, lokalizovat jejich pozice, nalézt místa jejich aplikace a použitou metodu. Spíše než v analýze moci z pozice její vlastní interní racionality je založen na analýze mocenských vztahů skrze antagonismus strategií. Abychom zjistili co naše společnost míní rozumností, měli bychom zkoumat, co se děje v oblasti nerozumu. A stejně tak musíme analyzovat to, co se odehrává v poli ilegality, abychom pochopili, co znamená, mluvíme-li o legalitě.“ Jako výchozí bod mu slouží řada

²⁷ FOUCAULT, M. Power and Strategies. In Colin Gordon (ed.). *Power and Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York, 1980. s. 142.

²⁸ FOUCAULT, M: *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 199-200.

opozic, které se vyvinuly v posledních několika letech: opozice vůči moci mužů nad ženami, moci rodičů nad dětmi, moci psychiatrie nad duševně chorými, moci medicíny nad populací, moci administrativy nad způsobem života.

Jedná se o zápasy s autoritou, které mají něco společného:

- 1) „Jsou „transverzální“ (probíhající napříč) boje; tzn. že nejsou omezeny na jednu zemi. Samozřejmě, že v některých zemích se rozvíjejí snadněji a ve větším rozsahu, ale nejsou svázány s jedinou politickou či ekonomickou formou vlády.
- 2) Cílem těchto bojů jsou mocenské účinky jako takové. Kupříkladu lékařská profese není primárně kritizována proto, že jde o výtěžnou organizaci, nýbrž proto, že uplatňuje nekontrolovanou moc nad lidskými těly, nad zdravím, životem a smrtí člověka.
- 3) Jsou to boje „bezprostřední“, a to ze dvou důvodů. V takových bojích lidé kritizují instance moci, které jsou jim nejbližší, ty které zasahují jednotlivce. Nehledají „hlavního nepřítele“, nýbrž nepřítele bezprostředního. Neočekávají také, že se na jejich problém najde řešení v budoucnosti (to jest osvobození, revoluce, konec třídního boje). Ve srovnání s teoretickým rozměrem vysvětlování či s revolučním řádem, který polarizuje dějepisce, jsou to boje anarchistické.
- 4) Jsou to boje, které problematizují status jednotlivce: na jedné straně potvrzují právo na odlišnost a vyzdvihují vše, co činí jednotlivce skutečně jednotlivcem. Na druhé straně útočí na vše, co jednotlivce separuje, co přetrhává jeho vazby s ostatními, co rozkládá život komunity a nutí jednotlivce k návratu k sobě a svazuje jej omezujícím způsobem s jeho identitou.

Tyto boje nejsou pro nebo proti „jednotlivci“, jsou to spíše boje proti tomu, co bychom mohli nazvat „vládnutím na základě individualizace“.

- 5) Jsou opozicí vůči účinkům moci, které jsou spojeny s věděním, kompetencí a kvalifikací. Bojují proti privilegiím vědění. Jsou ale opozicí i vůči utajování, deformaci a mystifikujícím reprezentacím, které se lidem vnucují.

V tom není nic „vědeckého“ (tj. žádná dogmatická víra v hodnotu vědeckého poznání), nejde však ani o skeptické či relativistické odmítnutí všech ověřených pravd. Problematizován je způsob, jímž vědění cirkuluje a funguje, jeho vztahy k moci. Krátce, určitý režim vědění.

- 6) Nakonec, všechny tyto dnešní boje se točí okolo otázky: Kdo jsem? Jsou odmítnutím těch abstrakcí státního ekonomického a ideologického násilí, které ignorují, kdo jsme jednotlivě, a stejně tak odmítnutím vědeckého či administrativního vyšetřování, které určuje, kým člověk jest.²⁹

Můžeme konstatovat, že se v zásadě jedná o boje nezaměřující se na konkrétní instituci nebo skupinu, spíše však na určitou techniku nebo formu moci. Ty se uplatňují v každodenním životě, který jednotlivce kategorizuje, vnucuje mu zákon pravdy. Jsou to formy moci, které z jednotlivce činí subjekt.

Foucault rozlišuje tři typy těchto bojů: proti formám dominance (etickým, sociálním, religiózním); proti formám vykořisťování, které oddělují jednotlivce od toho, co produkují; anebo proti tomu, co jednotlivce připoutává k němu samému a podřizuje ho tak ostatním (boje proti podřízenosti, proti formám subjektivity a podřízení).³⁰ V dějinách lze nalézt mnoho příkladů těchto tří druhů sociálních bojů. Mohou existovat jak odděleně, tak ve vzájemném propojení, přičemž jeden z nich je převládající. Dřívější boje proti vykořisťování dnes nahradily boje proti formám podrobování – proti submisivitě subjektivity – přestože boje proti formám dominance a vykořisťování zcela nezmizely. Spíše naopak. Mechanismy podřízení nemůžeme zkoumat, aniž bychom přihlíželi k jejich vztahům s mechanismy vykořisťování a dominance. Netvoří však „vrcholek“ fundamentálnějších mechanismů, jejich vztahy s jinými formami jsou komplexní a cirkulární.

1.1.6 Moderní stát a pastýřská moc

Od 16. století se nepřetržitě vyvíjela nová politická forma moci. Touto novou politickou strukturou je stát. Avšak stát se většinou vysvětluje jako typ politické moci, která ignoruje jedince, protože se zabývá jen zájmy dané pospolitosti, nebo třídy či skupiny zcela určitých občanů. Foucault však zdůrazňuje skutečnost, že státní moc (a to je jeden z důvodů její síly) je jak individualizující, tak totalizující forma moci. V dějinách žádných lidských společností neexistovala ve shodných politických strukturách tak důmyslná kombinace individualizujících technik a totalizujících procedur.

Je to způsobeno tím, že moderní západní stát integroval do nového politického útvaru starou mocenskou techniku, pocházející již z křesťanských institucí. Tuto mocenskou

²⁹ FOUCAULT, M: *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 200-201.

³⁰ FOUCAULT, M: *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 203.

techniku nazývá pastýřskou mocí. Křesťanství tak uvedlo v život a po celém antickém světě rozšířilo nové mocenské vztahy.³¹ Křesťanství ustavilo princip, že někteří jedinci mohou na základě svých náboženských vlastností sloužit ostatním ne jako vládcové, soudci, proroci, věštcí, dobrodinci, vychovatelé atd., ale jako duchovní pastýři. Pastýřská moc je forma moci, která je zaměřená na spásu (na rozdíl od politické moci), je spojená s obětováním se (na rozdíl od principu panovnické moci); je individualizující (na rozdíl od právní moci, nepřetržitě provází celý život, je spjatá s produkcí pravdy o jedinci samém). Církevní institucionalizace této moci sice časem zmizela, nebo přinejmenším ztratila svůj význam, zato se však rozšířila a rozmnožila mimo církevní instituci.

Sepětí státní racionalizace s mocí studuje Foucault především na dispozitivu tzv. pastoračního diagramu, jehož mutace během procesu civilizace ústí do sepětí instrumentální racionality a mocenské organizace společnosti, která je sto velice efektivně řídit a kontrolovat sociální život. Pastorační mocí nazývá Foucault rozvoj technik moci zaměřených na jedince a určených k jeho nepřetržitému a permanentnímu řízení.³² Přestože je Foucault přesvědčen, že zásadní pro vývoj „technologie politique“ bylo osvícenství, tvrdí nyní, že v případě pastýřské moci jde o proces s delší historickou kontinuitou.

Spíše nežli nad teritoriem se pastýřská moc vykonává nad stádem - pastýř shromažďuje a vede své stádo, shromažďuje rozptýlené jednotlivce. Úkolem pastýře je zajistit ochranu stáda, přičemž jeho aktivita spadá v jedno s neustálým laskavým individualizovaným dohledem. Pastýř vždy bdí, jeho moc předpokládá individuální pozornost ke každému členu stáda.

Aby se zajistila osobní forma vzájemného poznání pastýře a každého individua z celku, osvojilo si podle Foucaulta křesťanství dva základní instrumenty: zpytování svědomí a řízení ducha. Křesťanské pastýřství tyto dva postupy úzce spojilo. Řízení ducha ustavovalo permanentní pouto: ten, na koho bylo dohlíženo, se nenechával vést pouze za účelem vítězného překonání nějaké nebezpečné situace - nechával se podle Foucaulta vést v každém okamžiku.

Postupy užívané křesťanstvím, které si zajišťovalo svou mocenskou efektivitu a poslušnost pomocí instituce přiznání (doznání), byly posléze využity v rámci politických útvarů, jež dnes nazýváme moderními státy. K tomuto posunu dochází kolem roku 1800, kdy se postupy zbytněly v církevní hierarchii a církevních institucích rozšiřují na mimo církevní

³¹ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Hermann a synové, 1996. s. 204.

³² Srov. FOUCAULT, M. *Omnes et Singulatim, In: Myšlení vnějšku*. Praha 1996, s. 156.

instituce. Doznání bylo jedním z hlavních rituálů produkujících pravdu. Doznání získalo na základě vývoje zpovědních technik, ústupu od obžalovacích procedur v trestním právu a vývoje metod vyšetřování a výslechu ústřední roli v řádu občanské i náboženské moci. „Vývoj slova „doznání“ a jemu připisované právní funkce jsou samy o sobě charakteristické: od „doznání“, záruky státu, identity a hodnoty, přiznané určitému jedinci druhým, se přešlo k „doznání“, uznání vlastních činů a myšlenek. Moc vepsala doznání k pravdě do základu procedur individuace.“³³ Doznání se vedle důkazních rituálů, vedle záruk poskytovaných tradiční autoritou, vedle svědectví, stalo na západě jednou z nejvýše hodnocených technik produkce pravdy. Účinky doznání pronikají do mnoha oblastí: do spravedlnosti, do medicíny, do pedagogiky, do rodinných vztahů apod. Povinnost doznání nás provází, dopadá na nás z různých stran, je inkorporována do našich těl a my ji již ani nevnímáme jako účinek moci. Doznání je důkazem toho, že produkce pravdy je zcela prostoupena vztahy moci.

Jak se podařilo konstituovat toto nesmírné, tradiční vymáhání doznání ve vědecké podobě? Mimo jiné takto³⁴:

- 1) Klinikou kodifikací „podněcování k mluvení“: kombinace zpovědi a vyšetření, vyprávění o sobě samém, výslech, cílené dotazy – to jsou prostředky vepsání procedury doznání do pole vědecky přijatelných pozorování.
- 2) Metodou interpretace: přiznávat není třeba jen proto, že ten, jemuž se přiznává, má moc promíjet, utěšovat a řídit. Je to proto, že produkování pravdy musí projít tímto vztahem, má-li mít vědeckou platnost.
- 3) Medicinací účinků doznání: dosažení doznání a jeho účinků je znovu kódováno ve formě lékařských zákroků, podléhá režimu normálního a patologického.

Již od počátku křesťanské zpovědi, přes lékařské, soudní, pedagogické, případně psychoanalytické praktiky můžeme sledovat ty, kteří zkoumají své myšlenky, pocity a touhy a někomu (např. knězi, lékaři, soudci) o nich vyprávějí. Vyznávají se z hříchů, chorob, zločinů. Vytváří tak příběh, který je interpretován autoritativní postavou. Pravda generovaná v tomto procesu však není odhalována, nýbrž vytvářena. Existuje jako poznání v určitém typu diskursu a je bezprostředně spjata s mocí.

Doznání bylo dlouho pevně spojeno s praxí pokání. Ovšem postupně se rozptýlilo do celé řady vztahů: vztahů mezi rodiči a dětmi, žáky a pedagogy, nemocnými a lékaři,

³³ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 70.

³⁴ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 80.

delikventy a experty na problematiku delikvence. „Motivace a účinky, které se od něho očekávají, se začaly různit stejně jako formy, kterých nabývá – to znamená: dotazníky, konzultace, autobiografická vyprávění, korespondence; jsou shromažďovány, přepisovány, zakládány do spisů, publikovány a komentovány. Ale hlavně se přiznání otvírá dalším oblastem, nebo alespoň novým technikám průzkumu. Nepochybně poprvé se nějaká společnost snížila k tomu, že vyžaduje, aby se jí někdo svěřoval se svými osobními radostmi, a že mu naslouchá.“³⁵

V době osvícenství vznikly nové systémy vlády soustředěné na jedince, na jeho tělo. Upravené světské verze zповědi stojí v jádru technik pro internalizaci společenských norem.

1.1.7 Moderní stát a biomoc

Ke konci 18. století se objevuje nový fenomén, nová distribuce individualizované moci: moderní stát. Foucault se domnívá, že stát integruje jedince pod podmínkou, že jejich individualita bude utvářena sérií specifických mechanismů, že jejich individualita nabude novou formu a přizpůsobí se mnoha zvláštním vzorům. Proto označuje stát jako matici individualizace nebo novou formu pastýřské moci. Stejně tak jako jsou v rámci náboženství individua vřazena do mocenských vazeb zповědi a přiznání, je život individua ve společnosti působením institucí a dalších specifických mechanismů, jež v rámci státního útvaru nepochybně složitost společenského života redukuje, vystaven intenzivní a důkladné mocenské kontrole.

Je tedy nutno rozlišovat mezi dvěma stránkami pastýřské moci – mezi církevní institucionalizací, jejíž postup s časem ztratil svoji vitalitu, a její funkcí, která se rozšířila a rozmnožila mimo církevní instituce. Foucault hovoří o průběžně se měnícím cíli vyvíjející se pastorační péče. Původní péče o to, aby byl člověk veden ke spáse na onom světě, se přesouvá ve prospěch jejího zajištění zde na zemi. V tomto kontextu dostává slovo „spása“ množství různých dalších významů: zdraví, blahobyt, bezpečnost, ochrana před nehodami apod.. „Náboženské záměry“ byly vystřídány jistým počtem „pozemských“ cílů, a to velice snadno díky tomu, že tyto náboženské záměry z různých důvodů vždy dodatečně některé z těchto cílů posvětily. Pastýřská moc byla po velmi dlouhou dobu spojována s náboženskými institucemi, ale náhle se rozšířila do celého společenského tělesa a našla oporu v celé řadě institucí.

³⁵ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 75.

Současně dochází ke stálému posilování administrativy pastýřské moci. Občas byla tato forma moci vykonávána státním aparátem nebo alespoň nějakou veřejnou institucí, jako je například policie. Někdy tuto moc vykonávaly soukromé podniky, společnosti pro podporu chudých, mecenáši a filantropové. Na druhé straně, původní instituce, například rodina, byly v té době také mobilizovány k zastávání pastýřských funkcí. Dále tuto moc vykonávaly i takové komplexní struktury, jako byla medicína, která zahrnovala soukromé iniciativy (prodej služeb založený na tržním hospodářství) a některé veřejné instituce, např. nemocnice.

Zmnožení cílů a činitelů pastýřské moci umožnilo soustředit vývoj vědění o člověku okolo dvou pólů: jeden, totalizující a kvantitativní, se týkal populace; druhý, analytický, se týkal jednotlivce. Jedním z důsledků bylo, že pastýřská moc, která byla po staletí – po více než tisíc let – spojena s poměrně jedinečnou náboženskou institucí, se náhle rozšířila do celého těla společnosti; našla podporu u velkého množství institucí. A namísto pastýřské moci a politické moci, více či méně soupeřících, tu máme individualizující „taktiku“, která charakterizuje řadu nejrůznějších mocí: moc rodiny, medicíny, psychiatrie, vzdělání, zaměstnavatelů apod.³⁶

Významným bodem Foucaultova empirického studia moderního vězení, státu, policejního aparátu a problému sexuality je pojem biomoci či moci nad životem.

Konkrétně se podle něj tato moc nad životem rozvíjela od 17. století ve dvou hlavních formách. Ty nejsou antitetické; tvoří spíš dva póly vývoje, propojené celým zprostředkujícím svazkem vztahů. Na mikroose se jedná o individuální disciplíny těla, které Foucault nazývá „politickou anatomii lidského těla“. Na makroose se jedná o kontrolu lidského rodu, kterou Foucault nazývá „biopolitikou populací“. Tyto mikro- a makroroviny tvoří dva úhly moderní technologie biomoci. „První z těchto pólů se při svém formování soustředil na tělo jako stroj: na jeho výcvik, zvyšování jeho schopností, na souběžný růst jeho užitečnosti a poslušnosti, na jeho integraci do systémů administrativní a ekonomické kontroly: to vše bylo zabezpečeno procedurami moci, které charakterizují *disciplíny – anatomo-politika lidského těla*. Druhý, který se zformoval o něco později, asi v polovině 18. století, se soustředil na tělo-prostor, na tělo prostoupené mechanikou živého a sloužící jako podklad biologických procesů: plodnosti, porodnosti a úmrtnosti, zdravotního stavu, délky trvání života, dlouhověkosti se všemi podmínkami, které na ni mohou mít vliv; jejich působení je vykonáváno celou sérií intervencí a *regulativní kontroly- bio- politika populace*. Disciplíny těla a regulování populace konstituují dva póly, kolem nichž se rozvíjí moc nad životem. Zavedení této technologie dvou

³⁶ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s. 206-207.

tváří – anatomické a biologické, individualizující a klasifikující, obrácené k projevům těla a zaznamenávající procesy života – během klasického věku charakterizuje moc, jejíž hlavní funkcí již od nynějška nebude zabíjet, nýbrž prosazovat krok za krokem život.³⁷

Do popředí zájmu se dostává pěstování těla a racionální správa života. „... moderní člověk je živočichem v politice, v níž je jeho život jako živé bytosti zproblematizován.“³⁸

Dochází k rychlému vývoji rozmanitých institucí – škol, kolejí, kasáren, dílen. Objevují se problémy porodnosti, dlouhověkosti, veřejného zdraví, bydlení, migrace na poli praktické politiky a ekonomických pozorování. Vše je řízeno snahou o kontrolu populace. Objevuje se populace jako ekonomický a politický problém.

Jedním z důsledků vývoje biomoci je rostoucí význam normy na úkor právního systému zákona. „Zákon nemůže být neozbrojený a jeho zbraní par excellence je smrt; těm, kteří jej přestupují, odpovídá alespoň z titulu nejvyšší instance touto absolutní hrozbou. Zákon vždy odkazuje k sekyře. Moc, která si klade za úkol starat se o život, však potřebuje mechanismy, které prodlužují jeho trvání, regulují ho a opravují. Nejde již o to nechat v poli svrchované vlády působit smrt, nýbrž distribuovat živé v oblasti hodnoty a užitečnosti. Taková moc spíše klasifikuje, měří, oceňuje a hierarchizuje, místo aby se manifestovala ve svém vraždícím přepychu; nesleduje linii, která odděluje poslušné subjekty a nepřátele panovníka; pracuje pomocí rozmístění okolo normy. Nechci říci, že zákon ztrácí na účinnosti a že instituce spravedlnosti se vytrácejí, nýbrž že zákon funguje stále víc jako norma a že právní instituce se stále víc integrují do kontinua aparátů (medicínských, právních apod.), jejichž funkce je především regulační. Normalizační společnost je dějinným důsledkem technologie moci soustředěné na život. Ve vztahu ke společností, které jsme znali do 18. století, jsme vstoupili do stadia ústupu právního prvku; nemějme iluzi o ústavách psaných na celém světě po Francouzské revoluci, redigovaných a přepracovávaných zákonících, o celé té nepřetržité a hlučné legislativní aktivitě: jsou to formy, které mají učinit přijatelnou moc, jež je ve své podstatě normalizační.“³⁹

Foucault spojuje rozvoj moderního státu a politického řízení společnosti s rizikem excesů moci politické racionality. Jejich objevení se považuje za velmi pravděpodobné - jejich zviditelněním je například byrokracie nebo koncentrační tábory. K racionalizaci

³⁷ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 162.

³⁸ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999, s. 166.

³⁹ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999. s. 167-168.

společnosti však nelze přistupovat jako k celku, ale je nutno analyzovat je optikou různých oblastí jako např. choroba, sexualita, zločin.

1.1.8 Procesy internace, normalizace a ukázkování

Ani dějiny neviděl Foucault jako kontinuální a neoddiskutovatelný pokrok od nižšího k vyššímu, od méně kultivovaného ke kultivovanějšímu a morálnějšímu používání moci. Jeho analýzy moci předestírají pouze strategické přesuny a změny technologií moci.

V Dějinách šílenství představuje svůj pohled na procesy vyobcování malomocných, později také chudých, tuláků a provinilců ze společnosti. Nešlo přitom podle něj pouze o společenský zřetel nebo bezpečnost občanů, vidí zde i jiné významy bližší spíše rituálu. V tomto textu představuje Foucault šílenství jako symbol vězníci moci a popisuje také postupnou změnu, která vede k tomu, že internace je definitivně vyhrazena pouze určitým kategoriím soudně postižitelných provinilců a bláznům.

Tyto procesy vrcholí v 17. století založením pařížského špitálu, který „představuje moc postavenou králem mezi policií a soudnictvím, moc na hranici zákona, třetí kategorii represe.“⁴⁰ Jeho funkce ani cíle však zatím nemají nic společného s myšlenkou léčby. Je to instance pořádková, napojuje se přímo na královskou moc a spadá výhradně pod civilní správu. Zároveň si zde konkurují a zároveň jdou ruku v ruce královská a církevní moc. Dochází ke vzniku velkých špitálů, internačních budov, církevních i veřejných podpůrných a trestních institucí - ty všechny jsou dílem osvícenství a jsou důsledkem rozšiřujícího se systému internace. Ve všech významných internačních zařízeních se spolu setkávají tuláci, blázni i zločinci. S tím souvisí také vznik tzv. workhouses, existujících pod kontrolou soudních úředníků a správou a vrchním dohledem smírčího soudce.

Internační zařízení jako reakce na ekonomickou krizi a výsledek nového pojetí bídy a povinností podpůrné péče, byly výrazem nové formy reagování na ekonomické problémy nezaměstnanosti a povalečství, znamenaly novou etiku práce, a také sen o autoritářské obci, jež cestami nátlaku propojí mravní povinnost s občanským zákonem. Masivní fakt internace je hlavně záležitostí policie a představuje celek opatření, která vedou a nutí k práci všechny, kdo by se bez ní neuživil. ⁴¹

⁴⁰ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 38.

⁴¹ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 43.

Internace v tomto pojetí nemá léčebný smysl, sleduje něco jiného než léčbu. Internace nahrazuje vyobcování jako pouhé vyhnanství nebo trest. Internovaného se ujímá na účet národa, zároveň ale na úkor jeho individuální svobody. Mezi ním a společností vzniká implicitní systém povinností: má právo být živen, musí však přijmout fyzický a mravní útlak internace.⁴² V požadavku internace se pojí ekonomické aspekty a aspekty mravní. Internace má být také pedagogickým nástrojem demonstrujícím nevýhody plynoucí z nemorálnosti. Nejde pouze o to zavírat ty, kteří nepracují, ale také je k práci donutit, aby tak byli všeobecně prospěšní. „Vězeň, který může a chce pracovat, je propuštěn na svobodu; ani ne tak proto, aby byl společnosti opět k užítku, jako spíš proto, že opět přistoupil na velkou mravní smlouvu lidské existence.“⁴³

Foucault sleduje problém šílenství v dějinné perspektivě a zjišťuje, že v horizontu myšlení a mluvení jako reprezentace se šílenství stává manifestací ztráty subjektivní sebeidentity. Šílenství nereprezentuje věta „Myslím, tedy jsem.“ Člověk/subjekt, který podlehl šílenství, je v diskursu znakové reprezentace vykázán mimo rámec svrchovaně označujícího, vpravdě přestává být člověkem/subjektem a tudíž – není. Je něčím jiným. Tento stav se naplňuje internací. To vše je ale možné jen a jen na bázi diskursu vedeného jazykem znakové reprezentace. Zde se ukazuje politická a etická moc nejen diskursu, ale již jeho znakového založení (ve smyslu způsobu zacházení se znaky). Reprezentace nejen přivádí skutečnost bytí ve smyslu ontologickém (tj. jako myšlení/mluvení samo). Současně určuje, co by mělo být a co by být nemělo. Funguje v horizontech etiky, estetiky, axiologie a politiky. Určuje kritéria normality.⁴⁴

Další příklady velkých přesunů nám poskytne jeho kniha *Dohlížet a trestat*. Soustředil se zde na studium mechanismů trestání, kontroly a normalizace. Jedná se o genealogii komplexu institucí a strategií, kterými se projevuje trestající moc. Zkoumá ten úsek dějin (přelom 18. a 19. století), kdy se mocenské vztahy začínají uplatňovat skrze normu a sankci. Pod dohled normy se podle něj v tomto období dostává například vzdělávání, hygiena, kriminalita, ale i celý lidský život jako takový.

Normalizace je přímým vyústěním normativity, to znamená způsobu projevu moci, který nastoluje a podporuje určitou soustavu norem chování a bytí. Normy zde mají tendenci být morálně zakotvené a mají sílu imperativu. Pomocí normalizace se pak normy uchovávají.

⁴² FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 44.

⁴³ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 51.

⁴⁴ HUBÍK, S. *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice : Albert, 1994, s. 86.

V normalizaci se podle něj střetává určitý druh vědění s určitým druhem moci. Normalizace je podložena výsledky vědeckých zkoumání a je procesem dělení na normální a nenormální, přípustné a nepřípustné atp. Foucault mluví o moci normy, která doplňuje a dokresluje moc zákona, moc slova, moc tradice. Normalizační moc není podle Foucaulta pouze záležitostí přelomu 18. a 19. století, ale i moderních společností a všech sfér jejich života. S normalizační mocí je spojeno vědění zaměřené na pozorovatelné vlastnosti, které jsou posuzovány z hlediska míry jejich odchylky od normy. Uplatněním normy vzniká hierarchie. „V účincích této moci se homogenizace střetává s individualizací. Na jedné straně normalizační moc homogenizuje sociální prostor a vnucuje mu potřebu přiblížit se ke standardům. Je třeba si však povšimnout, že ta samá moc na druhé straně individualizuje tím, že dovoluje měřit odchylky a stanovovat rozdíly. Norma individualizuje určováním rozdílu, vládne tu princip porovnávání.“⁴⁵

Foucault se rozhodnul zkoumat prostředí trestní instituce a diskursů, které tato instituce využívá. Jeho cílem je popsat fáze rozdílných trestních stylů. První z nich označuje jako éru veřejného mučení. Využívá k tomu příznačné obrazy veřejného popraviště, tělesného trestání a veřejného pranýřování. Změna nastává v době zmizení tělesných trestů v ponapoleonské době, kdy se podle něj tělo mučeného proměňuje v tělo odsouzeného.

Nástup osvícenství pak směřuje k tomu, že zločin není útokem na něčí suverenitu, ale je překročením společenské smlouvy, a tudíž ohrožuje společnost jako celek. Byly navrženy nové formy trestání přestupků, nové reprezentativní technologie, které věnovaly velkou pozornost zejména racionální korespondenci mezi druhy poklesků a stupni jejich trestání. Trestní výroky se chtěly v každém případě vyhnout arbitrárnosti.

Reformátoři 18. století sdíleli taxonomický sklon své epistémy - chtěli vytvořit systém trestních nařízení, který bude zcela transparentní a identifikovatelný. V rámci tohoto zákona jako symbolického vyjádření moci a jako nástroje dominance vytvořili detailní klasifikaci trestů, přičemž hlavní linií jejich klasifikací byla jejich sociální užitečnost. Fyzické tresty plodí teror, zatímco trestní sankce mají edukativní funkci a vedou ke zpětné re-socializaci a re-integraci individua. Podle Foucaultova přesvědčení se v klasickém vědění o zločinu spojuje několik pramenů: teorie společenské smlouvy, utilitarismus a sémiotika reprezentace.

⁴⁵ MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stat' sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 130.

Hlavním východiskem knihy *Dohlížet a trestat* je tedy zjištění genealogického období, že neexistují mocenské vztahy bez souběžné konstituce pole vědění a stejně tak neexistuje vědění, které by současně nepředpokládalo a nekonstituovalo mocenské vztahy.

Někdy na přelomu 18. a 19. století dochází podle Foucaulta také k přechodu od trestání k věznění. Jako příklad chápání Foucaultova postmoderního pojmu moci je možno uvést genealogii moderního systému věznění. Ve své analýze se Foucault zabývá architektonickým modelem Benthamova Panoptika. Jedná se o způsob soustavného pozorování vězňů, ve kterém vězeň neví, kdy je sledován. Panoptikon je budovou skládající z kruhu vězeňských cel, z nichž každá je osvětlena jen zevnitř, takže vězeň nemůže vidět ven. Všechny cely směřují do prostoru s centrální observační věží. Observační věž a uspořádání cel umožňují pozorování všech vězňů zároveň. V každý člověk zde ztrácí individuální čas a prostor. Přesto je mu neosobně zaručena osobní pozornost, kterou však on sám nikdy nevnímá. Moc pozorovatele organizuje a ukázněje vězeňský prostor a čas. Disciplinární moc specifikuje jednotlivce prostřednictvím asymetrického vztahu anonymního pozorovatele. Model Panoptika však nevyžaduje, aby byl vězeň fakticky neustále sledován, přesto se moc neustále reprodukuje ve své asymetrii. Vězeň má možnost definovat svůj prostor a čas jen v nerovnoprávném vztahu k anonymní moci a Panoptikon vytváří jeho identitu. Z tohoto vězení nelze nikdy uniknout, neboť prostor a čas individuální identity je protkán asymetriemi moci. V Panoptikonu vidí Foucault zidealizovaný obraz „politické technologie“. V panoptikálním modelu vězení rozeznává Foucault podobné struktury a funkční vzorce školských zařízení, nemocnic nebo terapeutických zařízení.

Věznice je tu včleněna do systému dohledu a kontroly individuí. Nová legislativa definovala moc trestat jako obecnou funkci společnosti, která je praktikována stejným způsobem na všech jejích členech, a v níž je každý člen společnosti stejně zastoupen; „ale tím, že učinila vězení trestem nejvýznačnějším, zavedla procedury ovládnutí, charakteristické pro zcela určitý typ moci. Justice, která vyhláší „rovnost“, právní aparát, který se prohlašuje za „autonomní“, jenž je však dosažen nesouměřitelností donucovacích disciplín – takové spojení stojí při zrodu vězení, „trestu civilizovaných společností“.“⁴⁶

Trestní právo prochází vývojem, jenž mu předepisuje vypovídat o zločinu ve smyslu sanace a ochrany společnosti. Trestní právo se týká toho, co lze o zločinu vypovídat. Je to režim řeči, který klasifikuje zločiny a předpisuje tresty. Vězení je naproti tomu určitá stavba, která je definována spíše centrální věží obklopenou celami (panoptismus). Tak je umožněno

⁴⁶ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000, s. 320.

dohlížitelé vidět a nebýt viděn. Vězení má své předpisy a stejně jako trestní právo disponuje výpověďmi o delikvenci. Obě tyto formy vstupují neustále do kontaktu. Trestní právo klasifikuje vězně a přivádí je mezi zdi vězení, zatímco „vězení stále produkuje delikvenci, zpředměňuje ji a uskutečňuje cíle, které trestní právo koncipovalo jiným způsobem (ochrana společnosti, náprava odsouzeného, změna trestu, individuace).“⁴⁷

Delikvence byla ustavena jako objekt vědění a vytvořila celek s politickou operací, která odděluje nezákonnosti a v rámci toho izoluje delikvenci. „Vězení je svorníkem těchto dvou mechanismů: umožňuje jim, aby jeden druhý neustále posilovaly, dovoluje jim objektivovat delikvenci v pozadí trestných činů, utužit delikvenci v hnutí nezákonností. Byl to takový úspěch, že i po jednom a půl století „nezdarů“ vězení dále existuje a produkuje tytéž výsledky a že při jeho odvrhování se projevují ty největší rozpaky.“⁴⁸

„Konstatování, že vězení neuspělo při potlačování zločinu, by tedy bylo asi třeba nahradit hypotézou, že vězení velice dobře uspělo při produkování delikvence specifického typu, politicky či ekonomicky méně nebezpečné – v krajním případě i užitečné – formy nezákonnosti; při produkování delikventů ve zdánlivě marginalizovaném, nicméně centrálně kontrolovaném prostředí; při produkování delikventů jako patologizovaných subjektů. Úspěchem vězení v zápasech okolo zákona a nezákonnosti bylo, že se specifikovala „delikvence“.“⁴⁹

Vznik delikvence přináší podle Foucaulta jisté výhody. Především je možné ji kontrolovat (např. označováním jedinců) a zabraňovat tak existenci neurčitých skupin tuláků, nezaměstnaných, žebráků apod., a zabránit také obavám ze vzpoury a nepokojů. Tyto nejasně definované skupiny jsou nahrazeny relativně omezenou a dobře známou skupinou jedinců, nad níž je možno praktikovat dohled a udržovat ji na okraji společnosti. Jsou tak zbavováni své potenciální politické nebezpečnosti. To by nebylo možné bez rozvinutí policejního dozoru, všeobecného dohledu nad populací „okem vlády“.

Normalizující prostor moderní společnosti byl vytvořen jako prostor pro nápravu chování jednotlivců a jejich formování podle stejného vzoru. Na druhou stranu však ty samé předpoklady, ze kterých se zrodilo toto disciplinování, dovolily rozvinout i procesy individualizace. V tom můžeme vidět Foucaultovu myšlenku o produktivním charakteru moci.

⁴⁷ DELEUZE, G. *Foucault*. Praha : Hermann a synové, 1996, s. 52.

⁴⁸ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000, s. 383.

⁴⁹ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000, s. 371.

Sám se k tomu vyjadřuje „To, co může, jak se domnívám, vysvětlit globální působení toho, co bych nazval „normalizací společnosti“, je dáno tím, že v současnosti moc působí jednak prostřednictvím práva a disciplinárních technik, že techniky, že diskursy, jež se zrodily z ukázkování, zaplavují právo a že postupy normalizace stále více ujařmují zákonné postupy.“⁵⁰

Foucault staví proti sobě právem zakotvenou suverenitu každého jednotlivce a důslednou kontrolu, kterou vykonávají donucovací disciplíny a jež fakticky zajišťuje soudržnost společenského útvaru. Právě mezi právem založeným na suverenitě a disciplinárními technikami probíhá podle něj výkon moci. Toto ukázkování vede ve skutečnosti svoje vlastní diskursy. Hovoří zde o tzv. kázeňském diskursu, který nemá nic společného s diskursem zákona. „Kázeňské postupy jsou sice nositeli diskursu pravidla, ovšem nikoli juristického, které je odvozeno od suverenity, ale přirozeného pravidla, to je normy. Definují kodex, který nebude kodexem zákona, ale kodexem normalizace, a budou se nutně odkazovat k nějakému teoretickému horizontu, který nebude právním zdůvodněním, ale polem věd o člověku. A jurisprudencí těchto kázeňských postupů bude jurisprudencí určitého klinického vědění.“⁵¹

Ve vztahu k tématu této práce je nutno sdělit, jaký byl Foucaultův postoj k otázce kdo nebo co koordinuje aktivity hybných sil politického těla a jaké je postavení sociální práce ve společnosti. Jedná se dle jeho názoru o extrémně komplexní systém vztahů, který nakonec vede k tomu, že žádný člověk ho nemůže pochopit ve své celistvosti. Je velmi subtilní ve svém členění, mechanismech, vzájemném dohledu a přizpůsobení se. Je to vysoce složitá mozaika. Během určitých období se objevily faktory vztahů, spolupráce. Můžeme použít příkladu filantropie na počátku 19. století. Objevili se lidé, kteří považovali za svou povinnost zasahovat do životů jiných lidí, zdraví, výživy, bydlení. Poté mimo tuto množinu činností se vynořili určité osoby, instituce, formy vědění, veřejná hygiena, dozorcí, sociální pracovníci, psychologové. A bylo možno pozorovat šíření různých typů sociální práce. Podle Foucaulta to byla medicína, která hrála hlavní roli jako společný jmenovatel. Její diskurs uváděl do oběhu jeden příklad za druhým. Ve jménu medicíny byly kontrolovány projekty domů a stejně tak byla označována individua za duševně choré, zločince nebo nemocné.

Na tento pohled nasedají i názory některých dalších současných autorů. Moderní sociální pracovník podle nich vykonává – stejně jako lékař, psychoterapeut a analytik –

⁵⁰ FOUCAULT, M. *Je třeba chránit společnost*. Praha : Filosofia, 2005, s. 49.

⁵¹ *Ibidem*.

rovněž lékařskou činnost. Sociální pečovatel v tradičním smyslu naproti tomu takový nebyl. Byl spíše tím, kdo přerozděloval milodary, byl dobrodincem, ale ne léčitelem. Opatrovnictví v tomto starém slova smyslu je z velké části náplní činnosti sociálního pracovníka dodnes. Sociální pracovník však stále více vykonává i „léčebnou“ funkci. Neléčí sice fyzicky nemocné, často však vznáší poněkud sporný nárok, že léčí duševně nemocné. Zcela jednoznačně se však sociální pracovník cítí povinen zlepšovat a léčit sociálně nemocné poměry, v té míře, pokud je to možné. Ačkoli tedy sociální pracovník nemá lékařský diplom a jeho vzdělání nemá s medicínou nic do činění, přece jeho povolání v určitém pohledu stojí pod stejnou hvězdou jako profese lékaře. Prapůvodní model činnosti moderního sociálního pracovníka je tedy se základním modelem činnosti lékaře přinejmenším příbuzný.⁵²

Můžeme shrnout, že Foucault využívá teze ukázkování podložené odhalováním strategií moci za komunikativními postoji sociálních pracovníků. Karskens (1987)⁵³ definuje ukázkování jako „styl ovládnutí, který navzájem propojuje moderní zákonné regulace státu, způsob jednání vědců z oblasti sociální práce a medicíny, práci četných pedagogů a policie.“ Dle názorů jeho příznivců směřuje užívání aplikace sociálně vědních názorů v sociální práci k rozličným druhům hierarchického dohledu. Foucault sám často hovoří o tzv. „vševědicím pohledu“ různých profesních skupin (nejčastěji právě z oboru medicíny a sociální práce). Tento „panoptický pohled“ v mezilidských vztazích znamená, že „sociální kontrola neprobíhá pouze zvnějšku, ale že se také interiorizuje. Lidé rozvíjejí formy autocenzury a sebekontroly.“⁵⁴

1.1.9 Specifický intelektuál v současné společnosti

V této souvislosti se zdají být příznačné Foucaultovy názory na postavení intelektuála v současné společnosti. Popisuje ho přívlastkem „specifický“ a staví ho do protikladu s „univerzálním“ intelektuálem, jež vystupuje jako zástupce a obhájce všeobecných, univerzálně platných pravd a hodnotových orientací. „Specifický“ intelektuál se objevuje podle něj někdy v období po druhé světové válce a má trochu jiné zázemí: svůj původ odvozuje od postavení vědce nebo experta. Působí ve „specifických sektorech“, jakými jsou nemocnice, psychiatrická léčebna, laboratoř nebo univerzita. Specifické pro toto prostředí je to, že se tam v každodenních bojích střetávají a mísí kognitivní, ekonomické, morální a

⁵² GUGGENBÜHL-CRAIG, A. *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*. Praha : Portál, 2007, s. 77.

⁵³ In VAN DER LAAN, G. *Otázky legitimace sociální práce*. Ostrava : Ostravská univerzita, 1998, s. 36.

⁵⁴ VAN DER LAAN, G. *Otázky legitimace sociální práce*. Ostrava : Ostravská univerzita, 1998, s. 38.

politické aspekty jejich činnosti. Výsledkem tohoto stavu je politizace intelektuálů. Tito „specifičtí“ intelektuálové, mezi které Foucault počítá mimo jiné i sociální pracovníky, svoji kompetenci chápou jinak než jejich předchůdci. Například spisovatel se cítil být povoláný reprezentovat nadčasové hodnoty a svědomí národa, stál mimo jakékoli instituce a nikomu nebyl zavázaný. Naproti tomu specifičtí intelektuálové stojí tam, kde se střetávají rozličné linie zájmů, mocenských vztahů, teoretických i praktických orientací. „Místo, odkud spisovatel hovořil k ostatním, aby jim připomenul jejich závazky vůči pravdě a spravedlnosti, bylo privilegované svojí separovaností: aby jeho hlasem mohla promluvit nadčasová idea, musel zaujmout postavení, které patřilo pouze jemu. Místo specifických intelektuálů je privilegované jedině v tom, do značné míry protikladném smyslu, že je to průsečík silokřivek: kdo tam stojí, není ani nadřazený ani vydělený, ale vpletený do mnoha souvislostí.“⁵⁵

Místo probačních pracovníků se zdá být v mnohém opravdu velmi blízko popisu Foucaultových specifických intelektuálů. Jejich pozice není a nemůže být v žádném případě separovaná od politických vztahů. Naopak přímo se od nich očekává, že se budou takto projevovat, zpětně ovlivňovat nejen metodické postupy, postavení své zaměstnavatelské instituce, ale například i mínění veřejnosti. Probační pracovník nestojí na rozdíl od univerzálního intelektuála mimo instituce a organizace. Jedním ze tří hlavních pilířů činnosti PMS, jak bylo řečeno, je ochrana společnosti. Tento pilíř naznačuje pojetí sociální práce jako snahy o přizpůsobení možností klienta požadavkům prostředí (společnosti).

Shrnutí

Tato kapitola byla výrazem snahy vymezit moc v kontextu jejího chápání z pohledu filozofického. K tomuto účelu bylo využito především díla Michela Foucaulta. Foucaultův přínos spočívá v tom, že upozornil na úzkou souvislost mezi mocí a věděním v moderní společnosti. Vzniká podle něj takto nová technologie „disciplinární“ moci. Jejimi nástroji jsou: a) hierarchické pozorování (schopnost úředníků přehlédnout vše jedním pohledem); b) vytváření normalizovaného posuzování a trestání těch, kdo nedodržují normy (třeba i trest za pozdních příchod); a c) přezkušování pozorovaných osob. Podle něj má vytvoření disciplinární společnosti pozitivní důsledky v takových oblastech, jako je průmysl nebo armáda, ale je naopak nebezpečné tam, kde dochází k vytvoření státně-policejní sítě, pro

⁵⁵ MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stat' sa iným*. 2. vyd. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 40.

kteřou je celá společnost objektem disciplíny.⁵⁶ Upozorňuje na existenci moderní státní pastýřské moci, opírající se o diskurs sociální práce.

Jak již bylo řečeno, vliv jeho názorů na myšlení o postavení sociální práce jako oboru je nepopíratelný. Jeho vliv se projevil zejména skřze zavedení pojmu „ukázňování“, kterým označoval určité mocenské strategie sloužící k ovládní odchýlného chování ve společnosti a které je relevantní vřhledem k povaze klientů probačních pracovníků, tzn. těch, kteří stojí mimo společenské normy. Také jeho vymezení procesů normalizace a vzniku technologií disciplinární moci je zde relevantní. Pro další práci je bezesporu podnětné také jeho vymežování moci a zdůraznění jejího propojení s věděním a myšlenka, že moc se vždy projevuje v konkrétní době a situaci jako síť mocenských vřtahů.

Významným přínosem této kapitoly je zejména ta skutečnost, že se již na této teoretické úrovni objevuje celá řada možností, jak naznačené analýzy moci aplikovat při zkoumání problematiky moci v práci probačních pracovníků s jejich klienty.

⁵⁶ JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha : Portál, 2001, s. 161.

2. MOCENSKÉ ASPEKTY SOCIÁLNÍ PRÁCE V RÁMCI PMS

Se snahou zasadit problém moci do určité specifické oblasti sociální práce se pojí nutnost blíže se podívat na pojem sociální práce. V této kapitole bude nejprve věnována pozornost sociální práci obecně jako oboru lidské činnosti. Pozornost bude věnována pojmům kontrola a pomoc vycházejícím ze systemického přístupu v sociální práci. Do vztahu s těmito pojmy budou dány pasivní a aktivní nástroje práce s klienty, které budou blíže rozebrány v podkapitole 2.5.1. Volba přístupu k tématu moci v práci probačních pracovníků tak bude ovlivněna pozadím, ze kterého vychází jak vzdělávání a výcvik probačních pracovníků, tak výkon jejich praxe (systemické pojetí).

Dále bude popsána sociální práce v rámci PMS, filosofie a myšlenková základna PMS, její poslání a cíle, zásady a principy činnosti. Tato témata jsou stěžejní ve vztahu k dalším pojednáním o institucionalizaci a organizaci PMS, která na ně dále navazují. Pozornost bude dále zaměřena na vymezení institutů probace a mediace.

Cílem této kapitoly je především připravit základní pojmový aparát, a to jak ze slovníku sociální práce, tak ze specifického slovníku PMS, se kterým budeme dále pracovat v empirické části práce, a blíže vymežit oblast, v níž se probační pracovník setkává se svým klientem.

2.1 Sociální práce jako obor lidské činnosti

Ve směru uvažování o mocenských aspektech sociální práce je vhodné definovat, co pod pojmem sociální práce vlastně myslíme. Nejobecněji to můžeme vyjádřit nejspíše takto: sociální práce jako obor lidské činnosti se zaměřuje na rozmanité vztahy mezi lidmi navzájem a jejich prostředím. Nebo můžeme, společně s van der Laanem⁵⁷, prohlásit, že sociální práce je „profesionálně provozovaná práce v sociální oblasti.“ Takovéto vymezení sociální práce však není pro další práci dostatečné a tento pojem je nutno dále zpracovat.

Hare⁵⁸ chápe sociální práci jako podporu sociální změny, řešení problémů v lidských vztazích, zplnomocňování a zrovnoprávnění lidí vedoucí k dosažení jejich celkové pohody. Využívá teorií lidského jednání a sociálních systémů a intervnuje tam, kde se lidé dostávají

⁵⁷ LAAN, VAN DER, G. *Otázky legitimize sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998, s. 20.

⁵⁸ HARE, I. Defining Social Work for the 21st Century: The International Federation of Social Workers' revised Definition of Social Work. In *International Social Work*, 2004, 47(3), s. 409.

do interakce se svým prostředím. Zásadními principy sociální práce jsou dodržování lidských práv a sociální spravedlnosti.

Sociální práci můžeme chápat také jako “profesionální aktivitu zaměřenou na zlepšení nebo obnovení sociálního fungování klienta (jedince, rodiny, skupiny, komunity) a na tvorbu společenských podmínek příznivých pro tento cíl“ (provizorní definice Národní asociace sociálních pracovníků v USA z roku 1973).⁵⁹ Sociální fungování je v tomto smyslu vymezeno jako „stav sociální pohody“ nebo „naplnění očekávání, která se váží k roli člověka ve společnosti.“ Z uvedeného vyplývá, že pro sociální práci jsou, na rozdíl od jiných pomáhajících profesí usilujících o poskytování pomoci lidem v obtížných životních situacích, důležité zejména interakce jedince a jeho sociálního prostředí a dosahování rovnovážného stavu mezi očekáváními tohoto prostředí a schopností jedinců tato očekávání naplňovat. To je ovlivněno souborem okolností, který bývá označován jako specifická „životní situace“ klienta. Cílem není pouze vyvolávat změnu na straně klientů, ale také působit na prostředí, ve kterém žijí.

Sociální práce je často vnímána jako převážně poradensko-terapeuticky zaměřená činnost. Levická⁶⁰ považuje chápání sociální práce jako výrazně poradensko-terapeuticky orientované profesionální aktivity za neopodstatněné zúžení sociální práce. Zároveň upozorňuje na trojúhelník klienti – sociální pracovníci – instituce, který je provázen „lidským faktorem“ - to znamená konkrétním vlivem jednotlivců na některou ze tří jmenovaných součástí trojúhelníku a jeho dopad na realizaci sociální práce.

Sociální práce se neorientuje pouze na již vzniklé situace, ale zaměřuje své aktivity i na preventivní působení. To znamená, že jejím cílem by mělo být předcházení nepříznivým sociálním situacím. V případě práce probačních pracovníků se jedná převážně o prevenci sekundární a terciální.

Výše byly naznačeny některé možné způsoby definování sociální práce. V návaznosti na předchozí kapitolu je zde však třeba vyzdvihnout ještě další, velmi důležitý aspekt. Ten koresponduje s pohledem na sociální práci, který nabízí Úlehla⁶¹. Vymezuje totiž tři opěrné body, na kterých stojí sociální práce.

⁵⁹ PAYNE In JANEBOVÁ, R. Základy sociální práce. In *Sociální práce a sociální služby*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, s. 3.

⁶⁰ LEVICKÁ, J. Kontrola a jej místo v sociálnem práci. In *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007, s. 379.

⁶¹ ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 24.

Tyto opěrné body jsou následující:

1. Normy společnosti

Jedná se zde podle něj o zákony, předpisy, povinnosti a možnosti, které z nich vyplývají. Jsou to vlastně určitá společenská pravidla a standardy představující přípustné hranice ve vztazích mezi lidmi.

2. Způsoby klientů

Tento bod tvoří způsoby chování, jednání, myšlení, postoje, přání, názory, přesvědčení a styly života, které z člověka dělají klienta. Klientem se člověk stává obecně proto, že se jeho způsoby nesrovnávají s uznávanými společenskými normami.

3. Odbornost pracovníka

Odborností pracovníka myslí Úlehla umění být prostředníkem mezi normami společnosti a klienty. Pracovník na sobě musí neustále pracovat, aby si svou odbornost nejprve vytvořil a posléze i udržel a rozvíjel.

Podle Úlehly je posláním sociální práce vést dialog mezi tím, co žádá společnost ve svých normách a tím, co si přeje klient. Úlohou sociálního pracovníka je pak umět být prostředníkem mezi normami společnosti a přesvědčením klienta.

Na existenci této „dvojí vazby“ v sociální práci upozorňuje také van der Laan⁶² když říká, že sociální práce na jedné straně slouží zájmům společnosti spočívajícím v tom, že se klient zařadí do „normálního“ života a na druhé straně má být spojena s lidmi, kteří se dostali do stavu nouze bez ohledu na příčiny jejich situace a hájit jejich zájmy. Z pohledu sociální práce je významným médiem moci komunikace.

S definicí tří opěrných bodů sociální práce byl do způsobu přemýšlení o sociální práci zaveden pojem normality. Je tedy nutné upřesnit, co se za tímto pojmem skrývá a jak může být pojímán.

Zde je nutno připomenout Foucaultovy názory na moc panujícího diskursu v souvislosti s určováním toho, co je považováno za „normální“ respektive „nenormální“. Právě vládnoucí diskurs určuje co je žádoucí a co ne, určuje kritéria normality. To, co je považováno za „nepřijatelné“, za „nenormální“ je vytlačováno mimo veřejný prostor. Nositelé tohoto „nepřijatelného“ a „nerozumného“ jsou označováni za blázny nebo zločince a jsou

⁶² LAAN, VAN DER, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998, s. 225.

předmětem nakládání mocenského aparátu. To popisují již v podkapitole 1.1.8 naznačené procesy internace, normalizace a ukázněvání.

Obecně je možno konstatovat, že za normální bývá považováno to, co je v dané společnosti a kultuře obvyklé. Vymezování normality resp. abnormality je tedy významně sociokulturně podmíněno. Toto sociokulturní pojetí normy vyjadřuje návaznost normy na hodnoty a postoje dané doby, místa a skupiny. Normou je tedy to, co společenská kritéria jako normální vymezují. Takové pojetí se odráží mimo jiné i ve stereotypech postojů k jedincům nějak odlišným, tj. v míře odmítání či tolerance této „odchyly“. Sociokulturní vymezení abnormality vůbec nemusí odpovídat skutečné závažnosti těchto potíží ve smyslu poruchy funkce a neschopnosti adaptace na běžné prostředí. Různé sociální skupiny se mohou z hlediska svých normativních kritérií značně lišit (kupř. ve vztahu k mentálním poruchám, k agresivním projevům apod.). „Příkladem může být romská minorita se svými odlišnými normami a jiným stylem života, uprchlíci, kteří přicházejí z jiného sociokulturního prostředí apod. Ale své normy, ideály a pojetí abnormality mohou mít i skupiny vymezené např. sociálně, profesně, věkově, náboženskou příslušností apod.“⁶³ Různé postoje k tomu co je a co není normální můžeme samozřejmě pozorovat i u různých jedinců téže populace. Tyto postoje vyjadřují subjektivní pojetí normy.

Je nutno upozornit⁶⁴, že vymezení normality závisí na aktuální úrovni poznání v dané společnosti a v pojetí normality hraje značnou úlohu časový faktor. Normativní kritéria se v průběhu vývoje společnosti poněkud mění (přesuny diskursů). Takový vývoj se může projevit změnou tolerance např. k určitým projevům, které přestávají být řazeny do abnormality (např. změna postoje k rozvodům). Na druhé straně se naopak může zvyšovat tlak na kvalitu nějakého projevu, např. intelektuálního výkonu, a proto se i zde posune hranice normy (např. hodnocení dětského chování, duševního zdraví apod.).

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že vymezení normality nemůže být nikdy striktní a jednou pro vždy dané. I v jednom konkrétním okamžiku se navíc pohybujeme v určitém kontinuu mezi normalitou a nenormalitou a vymezení bodu, ve kterém se právě nacházíme je vždy závislé na mnoha faktorech.

Sociální práci v trestní justici vykonávanou probačními pracovníky můžeme chápat jako snahu o zlepšení sociálního fungování klientů a tvorbu společensky příznivých podmínek

⁶³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha : Portál, 1999, s. 21.

⁶⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha : Portál, 1999, s. 22.

pro dosažení tohoto cíle. Ve vztahu k této snaze je zde významné právě vymezení normality - zde explicitně se nabízející v podobě norem trestního práva a jejich nastavení normality, resp. nenormality lidského jednání. Sociální práce, potažmo sociální pracovníci obecně, se zaměřují ve většině případů na nějaký konkrétní problémový okruh, na určitý typ bariér bránících klientům dosáhnout rovnováhy se svým prostředím. V případě sociální práce v trestní justici se jedná o problematiku osob překračujících zákonné normy.

2.2 Mocenské aspekty sociální práce

Pokud chceme hovořit o mocenských aspektech sociální práce, nelze tak činit bez toho, abychom svou pozornost zaměřili na vzájemné působení sociálních pracovníků a klientů. Vychází se zde přitom z dříve naznačeného Foucaultova názoru, že moc neexistuje sama o sobě, ale může se realizovat pouze prostřednictvím mocenských vztahů (působení na jiné působení).

Mocí pro účely této práce myslím různé formy působení sociálního pracovníka na klienta (a samozřejmě také opačně). V tomto textu se zabývám především pohledem na působení pracovníků - způsoby vyrovnávání se klientů s mocenským působením pracovníků budou naznačeny spíše pouze okrajově. To, jak klienti reagují na mocenské působení pracovníků a jak jej zpětně ovlivňují by zasloužilo zvláštního zkoumání.

Bude zde tedy naznačeno několik možných pohledů na problematiku mocenských vztahů mezi pracovníkem a klientem v sociální práci a, jak již bylo uvedeno, bude tak činěno především optikou působení pracovníka na klienta. V dalším textu pak bude využito jednoho z možných pohledů, a to vzhledem k tomu, že výkon sociální práce v rámci PMS je silně ovlivněn systemickým přístupem a užíváním pojmů kontrola a pomoc. Bude proto zde této perspektivy využito.

Jak již bylo řečeno v úvodu, téma moci bývá většinou spojováno s výkonem jiných zaměstnání než pomáhajících profesí, především policie. Možná právě proto je její zkoumání ve vztahu k sociální práci významné. Zajímá nás především z toho pohledu, jaké dopady na fungování pomáhajícího vztahu může mít. Existence mocenských vztahů není samozřejmě významná pouze pro sociální práci, ale i pro další pomáhající profese (medicína, psychologie

atp.). Podle Wildinga⁶⁵ „mnoho profesionálů disponuje přímou a bezprostřední mocí nad lidmi.“

Vycházím z toho, že moc je velice podstatnou dimenzí vztahu mezi pracovníkem a klientem. Z pohledu působení pracovníka na klienta v sociální práci mohou být významná zejména (1) oprávnění sociálního pracovníka daná mu zákonem a jeho pozicí jako pracovníka konkrétní instituce, (2) působení odbornosti sociálního pracovníka na klienta a také (3) vliv pracovního komplexu konkrétního pracoviště. Těmto formám působení bude věnován postupně prostor.

Nejprve je však užitečné podívat se na to, z čeho moc sociálních pracovníků vlastně plyne. V sociální práci jsou často rozlišovány dva základní zdroje moci:⁶⁶

(1) Moc založená na autoritě pracovníka

Jedná se za prvé o fakt, že klient potřebuje něco, s čím mu může pracovník pomoci. Disponuje totiž určitými informacemi, znalostmi a dovednostmi. Pracovník rozhoduje o tom, zda a do jaké míry použije tyto své dovednosti ve prospěch klienta a jaký mu dá prostor ve vztahu a v rozhodování (později viz aktivní a pasivní nástroje práce s klientem). Sociální pracovník kvalitou své práce a svou angažovaností rozhoduje o budoucnosti klienta.

(2) Moc institucionálně přidělená

Za druhé se zde promítá společenský závazek sociální práce do situace, kdy sociální pracovník dohlíží na schopnosti klientů dodržovat závazné normy a hodnoty. Z titulu nařízení právních norem jsou sociální pracovníci oprávněni zasahovat do života klientů (v našem případě např. podat návrh na přeměnu alternativního trestu na nepodmíněný trest odnětí svobody).

Ve smyslu druhého jmenovaného zdroje moci sociálních pracovníků se vyjadřuje také Hejná. Podle ní existují některé „objektivní skutečnosti“, které činí sociálního pracovníka „mocnějším“ než je jeho klient. Jedná se o to, že sociální pracovník je většinou zástupcem státu, představitelem většiny a též reprezentantem většinové kultury. Je to on, kdo představuje kritéria normality a kdo rozhoduje o občanských právech klienta.⁶⁷

⁶⁵ WILDING, P. *Professional power and Social Welfare*. London : Routledge and Kegan Paul, 1982, s. 53.

⁶⁶ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. 2. vyd. Praha : Portál, 1997, s. 40-42.

⁶⁷ HEJNÁ, B. Sociální práce na konci tisíciletí. In *Sborník přednášek z XI. Konference Společnosti sociálních pracovníků*. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2000, s. 12.

Podle Kopřivy je klient do jisté míry bezmocný už tím, že něco potřebuje a sociální pracovník je do jisté míry mocný už tím, že pomáhá. „Obecně je moc pomáhajícího pracovníka větší v ústavních zařízeních, při práci s osobami fyzicky a mentálně handicapovanými a při práci s dětmi.“⁶⁸ Tato mocenská pozice pracovníka podstatně ovlivňuje možnosti a způsob poskytování případné pomoci. Čím většími pravomocemi pomáhající disponuje, tím větší je tendence jeho protějšku k odstupu.

Ve vztahu pracovníka a klienta jde o moc, která může být vyjádřena bojem o:

- vymezení normality versus nenormality ,
- rozhodnutí zda bude spolupráce navázána,
- vymezení způsobu spolupráce (zda vůbec nebo jak proběhne),
- vymezení způsobu interakce a výběru témat, kterým je třeba se věnovat,
- vymezení zodpovědnosti za průběh a výsledek spolupráce apod.

V literatuře týkající se problematiky moci ve vztahu sociálních pracovníků a jejich klientů se dále objevují termíny „přidělená“ a „přirozená“ autorita. „Autorita“ je klientem uznávaná moc pracovníka působit na klientovo chování. „Moc“ spočívá v působení, které vyvolá takovou změnu chování klienta, jež odpovídá záměrům pracovníka. Autorita pracovníka spočívá v přesvědčení klienta, že když jej pracovník bude chtít ovlivnit, jeho snaha je oprávněná a díky tomu může být úspěšná.⁶⁹

Pracovník může tedy vůči klientovi uplatňovat dva typy autority: „přidělenou autoritu“ svého úřadu a „přirozenou autoritu“ své osoby. Uplatňování „přidělené autority“ má spíše jednostranný charakter, „přirozená autorita“ je podmíněna určitou symetrií vztahů pracovníka a klienta. Pokud pracovník neusiluje o „přirozenou autoritu“, svůj vliv na klienta může opřít jen o „přidělenou autoritu“. Pokud klient uznává „přidělenou autoritu“, je to zpravidla výsledek jednostranné převahy pracovníka, který má díky svému úřadu možnost zpřístupnit klientovi zdroje (například sociální dávky, poradenství atd.) nebo vyvolat „trest“ (například navrhnout soudu odebrání dítěte z rodiny, iniciovat obnovení trestního řízení aj.). Pracovník má tedy převahu a klient se snaží předejít tomu, aby ji jednostranným rozhodnutím využil v jeho neprospěch. A to buď tím, že pracovníka zkompromituje nebo zkorumpuje nebo se bude

⁶⁸ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. 2. vyd. Praha : Portál, 1997, s. 40.

⁶⁹ YELAJA, 1971 In MUSIL, L. Jednostrannost a symetrie v kultuře služeb sociální práce. In *Sociální studia* 8. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2002, s. 142.

snažit uspokojit jeho očekávání. Musil toto téma označuje jako dilema jednostranné působení versus symetrický vztah s klientem.⁷⁰

Můžeme si představit, že klienti mohou na individuální úrovni vyjadřovat svoji moc také přerušením kontaktu, projevy nesouhlasu a kritiky, podáváním stížností, ale i vyjadřováním úzkosti. Stejně tak mohou ke stejnému účelu využívat i projevy zájmu a souhlasu.

2.3 Kontrola versus pomoc v systemickém přístupu

Dříve než bude přistoupeno k výkladu chápání pojmů kontrola a pomoc v systemickém pojetí, je na místě říci, že existují alternativy chápání těchto pojmů v sociální práci, které se svým zaměřením možná spíše blíží použití těchto pojmů v běžném každodenním jazyce.

Skutečnost, že jednotlivci nezvládají řešit svoje problémové situace vedla k tomu, že se pomoc profesionalizovala jako specifická forma lidské interakce, na kterou mají klienti (občané) nárok. Pomáhající profesionálové by měli být kompetentní v oblasti, kde poskytují služby. Kontrola je pak často vnímána jako ta součást profesionálních aktivit sociálního pracovníka, která je nasměrována na zjišťování dodržování nebo porušování požadavků, principů, pravidel či legislativy v praxi sociální práce.⁷¹

Vzhledem k tomu, že tato práce je zaměřena na problematiku moci v práci probačních pracovníků, považuji zde za vhodné přistupovat k tématu z pozice, která je probačním pracovníkům vlastní, a na které je založen jak proces jejich vzdělávání, tak samotný výkon praxe. V této podkapitole se proto zaměřím na objasnění pojmů kontrola a pomoc užívaných v rámci systemického přístupu v sociální práci. Tento postup je tak v souladu s potenciální cílovou populací sdělení vycházejících z tohoto výzkumu. Míra uplatňování moci sociálními pracovníky zde bude vyjádřena pohybem na škále mezi kontrolou a pomocí.

Není účelem této podkapitoly provádět obsáhlý výklad systemického přístupu v sociální práci a bude mu proto věnována krátká pozornost pouze za tím účelem, aby mohly být vymezeny pojmy kontrola a pomoc a sdělen jejich význam pro další práci. Budou zde použity i přes to, že probačním pracovníkům bývá někdy jejich orientace na rozlišování pomoci a kontroly v sociální práci vyčítána. Hovoří se o tom, že se ocitli v jakémsi

⁷⁰ MUSIL, L. Jednostrannost a symetrie v kultuře služeb sociální práce. In *Sociální studia* 8. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2002, s. 142-143.

⁷¹ LEVICKÁ, J. Kontrola a jej místo v sociální práci. In *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007, s. 362.

„začarovaném kruhu vymezování pomoci a kontroly“, který jim brání zaujímat alternativní stanoviska.

V první řadě je nutno říci, z jaké představy o pomáhání pojmy pomoc a kontrola vlastně vychází. V naší kultuře můžeme při určitém zjednodušení rozlišovat tři základní modely pomáhání. První je model křesťanský, který je postavený na sebeobětování jako nejvyšší pomoci druhému. Pomáhající následuje Krista, jež na sebe vzal hříchy lidstva, aby přispěl k jeho spasení. Druhý model, židovský, určuje jako nejvyšší pomoc správný výklad založený na tradici chápání skrytých věcí. Nejvíce podle něj pomůže moudrá, odhalující rada zkušeného. Třetí model zformuloval řecký filozof Prótagorás těmito slovy: „Mírou všech věcí je člověk, jsoucích, že jsou, a nejsoucích, že nejsou.“ Proto i to, zda pomoc je opravdu pomocí může posoudit pouze její příjemce.⁷² Třetí uvedený model naznačuje myšlenkové pozadí systemického přístupu majícího své kořeny v teorii radikálního konstruktivismu a ve filosofii obratu k jazyku. Jeho teorie pomáhání je založena na základě vlivu těchto myšlenkových proudů.

Systemický přístup je založen na předpokladu, že svět se skládá ze systémů. Lidské systémy produkují řeč a významy. Porozumění systému je možno dosáhnout pouze skrze komunikaci uvnitř tohoto systému. Realita je zde vnímána jako sociální konstrukt, důraz je kladen zejména na vzájemný vztah, interakci. Realitu, která nás obklopuje totiž neodhalujeme a neobjevujeme, jak se často domníváme, ale konstruujeme si ji každý sám v sobě. „Vše, co považujeme za poznání, vztahuje se pouze k našim osobním zkušenostem či k momentálně platným a dobově podmíněným vědeckým teoriím, kulturním předsudkům všeho druhu, a nakonec k jazyku, ve kterém je toto vše zaznamenáno a přenášeno. Jen na tomto základě je naše poznání konstruováno: objektivní zkoumání, nezávislé na zmíněných vztazích, není možné.“⁷³

Vycházíme zde z toho, že neexistuje žádné původní „já“. Naše identita je zde naproti tomu chápána jako něco, co je utvářeno zvenčí, mimo jiné za využití jednoho ze specifických systémů symbolů – jazyka. Každý klient je stejně jako jeho problémy jedinečný. Neexistuje jeden návod na řešení uplatnitelný úspěšně ve více případech. To velice zpochybňuje možnost pracovat s klientem instruktivně. Pracovníkova úloha spočívá pouze v podněcování klienta k hledání nových možností a nových popisů bezproblémové reality.

⁷² ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 19.

⁷³ KAPPL, M. *Metody sociální práce s jednotlivcem*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2004, s. 45.

Systemický přístup je v odlišování kontroly a pomoci v rámci profesionálního pomáhání poměrně radikální. Trvá na tom, že pokud pracovník dělá něco, co si klient nevyžádal, nemůže se jednat o pomoc, ale vždy o kontrolu. Nelze tedy poskytnout pomoc, která by nebyla odpovědí na klientovu objednávku, zakázku. Přitom oba způsoby práce s klientem patří do rejstříku způsobů práce sociálního pracovníka a mají v něm své pevné místo.

Jakákoli aktivita probačního pracovníka je vždy buď kontrolou, nebo pomocí. „Obojí patří do „technické“ výbavy pracovníka, obojí je potřebné a má své místo, obojí jsou profesionální způsoby práce a obojí se vyskytuje v průběhu rozhovoru s klientem.“⁷⁴

Úlehla⁷⁵ rozlišuje tyto dva pojmy následovně. „Kontrola (starost) je nevyhnutelná, účelná a potřebná. Liší se od pomoci tím, že je postavena na zájmech jiných lidí než toho člověka, o kterého je postaráno, jakkoli v běžné řeči říkáme, že je to v jeho zájmu, jakkoli je to nevyhnutelné, účelné a potřebné.“ Přebírání kontroly je charakteristické tím, že ten, kdo se stará, se řídí svými normami (většinou jsou to normy společnosti, jíž zastupuje). Cílem je zde nežádoucí změnit na žádoucí, nedovolené na přijímané. Naproti tomu pomoc je „dojednaný způsob práce, kterou si klient přeje, pracovník ji nabídl a klient zvolil.“

Toto rozlišení můžeme podepřít definicí dalšího autora - Kurta Ludewiga.⁷⁶ Hovoří o tom, že existence pomoci principiálně předpokládá hledání pomoci. V případě, že je „pomoc“ vykonávána nezávisle na jejím vyžádání, je nutno hovořit spíše o péči, reparatuře, kontrole, nebo dokonce zmocňování se.

Mimo pojmů kontrola a pomoc se v systemickém přístupu setkáváme s dalšími pojmy jako objednávka klienta, pracovníkova nabídka, dojednávání. Optikou těchto pojmů je pak pomoc „dojednaný způsob společné práce, kterou si klient přeje, pracovník ji nabídl a klient zvolil.“⁷⁷ Kontrola je naproti tomu vše, co je vykonáváno nezávisle na vůli toho, ke komu směřuje – tedy klienta.

Úlehla⁷⁸ zdůrazňuje rozhodující roli pracovníka při určování povahy spolupráce (nebo nějakého dílčího kroku spolupráce) s klientem. On určuje podstatu dalšího kroku tak, že buď převezme kontrolu, nebo nabídne pomoc. Přitom pochopitelně bere ohled na projevy klienta,

⁷⁴ ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 20.

⁷⁵ ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 20.

⁷⁶ LUDEWIG, K. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha : Palata, 1994, s. 82.

⁷⁷ ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 21.

⁷⁸ ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 23.

ale samotná volba, zda bude vytvářet příležitost pro rozvinutí pomoci, nebo zda převezme kontrolu, leží v každém okamžiku rozhovoru na pracovníkovi.

V tomto smyslu je důležité upřesnit jakým způsobem toto může pracovník určovat, ovlivňovat. Zde je možné využít vymezení Kopřivy⁷⁹, který rozlišuje různé typy intervencí dle způsobu použití kontroly či podpory (pomoci). Zcela prakticky a konkrétně se podle něj na otázku řízení či podpory můžeme podívat z hlediska způsobu, jakým pomáhající s klientem mluví, tj. z hlediska typu intervence. Můžeme rozlišit čtyři typy:

a) Direktivním typem intervence je *instrukce*. Může mít formu důraznější (příkaz, zákaz) či méně důraznou (doporučení, rada), znamená však vždy návod k jednání, opírající se o nějaké hodnocení problémové situace. Člověk není počítač, a proto mu nelze zadat pokyn tak, aby ho musel vyplnit. Instrukce ho musí nějak oslovit. Vyslovit nějakou radu je velice jednoduché, ale najít radu, která v nějakém osobním problému pomůže, je velice obtížné a obvykle žádnou takovou nenajdeme.

b) Menší potenciál direktivity má v sobě *komentář*. Na problém odpovídá pomáhající pracovník vlastním stanoviskem, v němž postaví problém do nového světla. Často například poukáže na nějaký pozitivní rys, který se v problému objevuje a kterého si klient nevšiml, protože je naladěn třeba příliš kriticky nebo sebekriticky. Jindy může pracovník hovořit o vnitřních pochodech, které v klientovi probíhají, může říci, jak to působí na něho samotného, jestli se s něčím podobným sám setkal atd. Klient vnímá zájem, možná i porozumění, dostává možnost něco upřesnit, doplnit, objeví se mu nová souvislost, která mu jeho vlastní jednání či jednání jiných učiní pochopitelnějším. Pracovník by si měl dát pozor, aby jeho komentář nebyl tak rozsáhlý, že by zabral víc prostoru než klientova sdělení. Komentář se již považuje za nedirektivní intervenci. Neobsahuje návod k jednání, nicméně určité řízení je už v tom, že pracovník svým komentářem vlastně navrhuje, jak může klient věci vidět.

c) Intervence pomáhajícího může též spočívat jen v *kladení otázek*. Otázka je základní formou intervence v systemické terapii. Pro některé systemické terapeuty je dokonce formou jedinou. Nejde zde ovšem o otázky sugestivní, tj. takové, které navozují tendenci k určité odpovědi. Stejně jako komentář má i otázka nasvítit klientovi jeho problém z jiného úhlu, pomáhá mu ujasnit si, co vlastně chce změnit, vyvolává v něm nové myšlenky a nápady. Systemičtí terapeuti se zásadně stavějí proti řízení a ovlivňování klienta terapeutem, aniž by brali v úvahu, že i kladením otázek může terapeut vést klienta k určitému cíli. Nicméně řízení je zde

⁷⁹ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. 2. vyd. Praha : Portál, 1997, s. 49-50.

daleko slabší. Kladení otázek je výborná forma, jak vést pomáhající rozhovor, je však třeba se to naučit.

d) *Rezonance* spočívá v tom, že pomáhající pouze zrcadlí to, co říká klient. Často je využívána v rogersovské terapii a příbuzných humanistických psychologických směrech. Pracovník pouze poslouchá a opakuje to hlavní co klient řekl, aby dal najevo, že to slyšel a dobře pochopil. Pomáhající klienta opravdu neřídí. Silný účinek zřejmě souvisí s tím, že v reálu zřejmě nikdo dlouhodobě nikomu nenaslouchá.

Jak již bylo řečeno výše, nenachází v rámci systemického přístupu nejdirektivnější typ intervence v podobě instrukce příliš své uplatnění. Probační pracovník má jak oprávnění pomáhat, tak oprávnění kontrolovat. „Pracovníci by měli reflektivně posoudit, zda pomáhají a připravují klienta ke spolupráci, „vedou dialog“ nebo jednostranně zasahují do jeho života“.⁸⁰

Celkově lze tedy shrnout:

a) chceme-li dosáhnout trvalé kvalitativní změny, je účinnější nedirektivní postup (tj. podpora);

b) direktivní postup je třeba zvolit:

- hrozí-li nebezpečí z prodlení,

- je-li klient v akutní krizi, zmatený, takže potřebuje vedení,

- jestliže klient chce to, co sám považuje za správné, ještě slyšet od autority,

- jestliže klient má tak nízkou inteligenci, že nedirektivní přístup nemá smysl;

c) na nedirektivní postup je třeba mít čas a sílu;

d) musíme zvážit i okolnost, že začneme-li vystupovat direktivně, bude s tímtož klientem těžší později případně pracovat nedirektivně – klient bude mít tendenci vidět v nás autoritu.⁸¹

Pokud bychom chtěli výše naznačený způsob uvažování trochu posunout a převést ho do terminologie používané probačními pracovníky, mohli bychom hovořit využívání o pasivních a aktivních nástrojů práce s klienty. Jak už bylo řečeno v úvodu, míra uplatňování moci sociálními pracovníky zde bude vyjádřena pohybem na škále mezi kontrolou a pomocí, tedy mezi vyhraněnými body využívání pasivních nástrojů práce s klienty na jedné straně a aktivních na straně druhé.

⁸⁰ ŠEVČÍKOVÁ, S. Pomoc a kontrola v terapeuticky pojaté sociální práci. In *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007, s. 129.

⁸¹ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. 2. vyd. Praha : Portál, 1997, s. 40.

Jedním z důvodů, proč pracovníci mohou preferovat využívání spíše pasivních nástrojů práce s klienty je fakt, že jim může do jisté míry usnadňovat každodenní kontakt s klienty a být časově i odborně méně náročný. Jejich jednostranné využívání je však problematické z hlediska udržitelnosti změny, ke které má spolupráce pracovníka s klientem směřovat. V této souvislosti je ve vztahu ke klientům na místě hovořit o jejich dobrovolnosti resp. nedobrovolnosti, motivovanosti, resp. nemotivovanosti pro spolupráci. Toto téma bude krátce zmíněno v podkapitole 2.6.

2.4 Vymezení pole působnosti PMS

Cílová skupina klientů PMS byla pro účely této práce zúžena na dospělé pachatele trestných činů (resp. obviněné nebo obžalované). Sociální práce zde tedy jde většinou ruku v ruce s uložením trestu nebo mu přímo předchází.

Chápání toho, co je společností považováno za přijatelné nebo nepřijatelné se postupně mění a spolu s tím se mění také způsoby trestání. Některé tyto změny a přesuny již byly popsány v první kapitole práce. V minulosti byly samozřejmě takové součásti výkonu trestní spravedlnosti jako utínání končetin, lámání kostí a další způsoby trestání těla. Ty jsou v dnešní době nemyslitelné a model „trestání těla“ postupně nahradil model „trestání duše“.

S oblastí ukládání trestů se úzce pojí problematika stigmatizace odsouzených. „Podle právních norem je trest projevem odmítnutí určitého chování, ale fakticky se svými psychosociálními důsledky projevuje jako zavržení člověka, který se takto zachoval, a jeho vyloučení ze společnosti. Jedinec, jenž byl trestán, získává roli kriminálního, která představuje závažné sociální stigma.“⁸²

Za nejpřísnější trest je v našem právním systému považován trest odnětí svobody. Trest odnětí svobody má dvojí účel:

1. „Ochrana společnosti před omezováním práv všech občanů kriminálním chováním jedinců, resp. skupin.
2. Odstrašení delikventů od další kriminální činnosti. Je obecně známo, že tohoto cíle se dosahuje mnohem hůře. U socializovaných lidí stačí pouhá hrozba sankcí, spojená s anticipovanými pocity viny a hanby. U recidivistů jsou běžné

⁸² VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 1999, s. 421.

tresty zcela neúčinné, neboť jsou na takový způsob života adaptováni. Za určitých okolností může trest plnit tento účel u lidí, kteří se provinili poprvé.“⁸³

Ukazuje se však, že tato cesta reakce na chování přestupující hranice zákona nemusí být nejefektivnější. Foucault⁸⁴ uvádí i dnes platnou kritiku trestního věznění, která má své počátky již v první polovině 19. století. Zmíněná kritika nesměruje pouze na samotné věznění, ale také na pozornost věnovanou odsouzeným po propuštění z vězení. Tuto kritiku lze stručně shrnout takto:

- věznice nesnižují míru kriminality,
- věznění vyvolává recidivu (po propuštění z vězení má člověk více šancí než předtím, že se do něj vrátí),
- vězení produkuje delikventy (vytváří je určitým způsobem existování, který nutí vězně vést, vězeň zakouší pocit nespravedlnosti vedoucí v důsledku k jeho odporu ke společnosti),
- vězení napomáhá organizování prostředí delikventů (tyto spolky spolu solidarizují, jsou hierarchizované a připravené k budoucímu spolčení),
- podmínky, jimž jsou vystaveni propuštění vězni vedou k recidivě (společenská stigmatizace),
- narušuje rodinné vazby.

Tato monotónní kritika vězení se podle něj⁸⁵ neustále odvíjela ve dvou směrech: proti tomu, že vězení nevedlo účinně k nápravě, že vězeňská technika zde ustrnula v zárodečném stavu; a proti tomu, že ve snaze působit nápravu ztratilo vězení svou moc trestat, že pravou vězeňskou technikou má být přísnost a že vězení je dvojnásobným ekonomickým omylem – přímým, pro náklady na jeho vnitřní organizaci a nepřímým, pro škody způsobované delikvencí, kterou nepotlačuje. V této souvislosti vzpomíná jeden ze základních principů vězeňství - princip doplňkových institucí. Uvěznění musí být doprovázeno nástroji dohledu a pomoci, až dokud nedojde k definitivní readaptaci bývalého vězně. Nejde v tomto smyslu pouze o ochranný dohled, ale o zásadu poskytování pomoci vězňům pro usnadnění jejich opětovného začlenění do společnosti. Tento princip je promítnut i do dnešní podoby institutů probace (má být kontrolou a zároveň i pomocí) a mediace.

⁸³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 1999, s. 422.

⁸⁴ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000, s. 366.

⁸⁵ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000, s. 371-374.

Ukládání trestů je výsledným efektem sociální kontroly chování lidí. Otázka nastavení hranic této kontroly je však problematická ve vztahu k lidským právům, zejména právu na svobodu. Je to na druhou stranu právě sociální kontrola, která pomáhá překonávat napětí a konflikty dílčích skupin ve společnosti nebo jejich jednotlivých členů. Je založena na existenci sociálních norem a pravidel umožňujících odměňování nebo naopak trestání určitého chování. Ne vždy ale musí být vykonávána pouze justicí, může být prováděna také neformálně (trestní justice je podle Foucaulta pouze jedním s dispozitivů výkonu moci ve společnosti).

Právní systém, a především systém trestního práva definovaný rolí závazně rozhodovat konflikty a při jejich porušení udělovat sankce, představují silně formalizovaný systém normativní úpravy, který je racionálně vytvořen a je charakteristický vysokým stupněm dělby práce. Zároveň dosahuje široké odborné sjednocenosti. Chování lidí však usměrňují i další systémy norem, které nedisponují žádnými donucovacími prostředky. Jedná se o zvyky, obyčeje, mravy, morálku, náboženství. Právní systém je nadto na fungování těchto sítí neformální kontroly závislý.

Mnozí pachatelé jsou trestáni pouze jednou nebo příležitostně. Avšak mnozí jiní, kteří jsou osobnostně málo stálí nebo jsou ze strany svého sociálního prostředí jen v malé míře podporováni, se nemohou přiměřeně postavit mnohostranným, matoucím a částečně si odporujícím požadavkům na chování. Proto se při řešení trestných činů setkáváme v podstatné míře s příslušníky okrajových skupin.⁸⁶

Existuje mnoho způsobů, jak může společnost postupovat proti nežádoucímu chování svých členů. Může se projevovat snahou o extenzi preventivního působení nebo je posléze potlačovat. Škála možných způsobů potlačení nežádoucího chování je široká od prostého napomenutí až k uložení trestu odnětí svobody. Zde uvádím některé způsoby společenského potlačování nežádoucího chování.⁸⁷

1) Právní regulace a kriminalizace

Právní regulace a kriminalizace sociálně nežádoucího chování tvoří podstatnou součást kontroly zločinnosti. Kriminalizovaná oblast chování zahrnuje jednání považované za zvláště sociálně škodlivé. Charakterizuje normu a stigmatizuje její porušení, čímž lze

⁸⁶ KAISER, G. *Kriminologie. Úvod do základů*. Praha : C. H. Beck, 1994, s. 74.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 78-79.

kriminalizované způsoby chování ohraničit, popsat a potlačit. Přispívá tak k zachování konformity chování.

2) Sankcionizace a kontrola

Do oblasti sankcionizace patří vedle trestů a opatření různě odstupňovaných také kontrola, ať již jde o živnostenský dohled, policii, probační službu nebo dohled. Jako prostředky intenzivní kontroly jsou v rámci tohoto spektra upřednostňovány ambulantní sankce a alternativy k trestu odnětí svobody, protože vedou k menším zúžením práv dotyčného, než kriminální sankce odnímající mu svobodu. Přesto nejsou tyto „jemnější“ formy trestu (pod vlivem Foucaulta) méně napadány než tradiční tresty. Kritika se týká především kontrolního potenciálu dohledových strategií.

3) Smírčí řízení a narovnání

Smírčí řízení a narovnání (za využití mediace) se jeví ve světle probíhající kritiky jako poněkud příznivější. Nezávisle na praktické proveditelnosti a použitelnosti těchto postupů nemůže být pochyb o tom, že se tímto způsobem provádí kontrola nežádoucího jednání, ačkoliv s méně rušivými hlavními a vedlejšími následky. Pro využití těchto postupů hovoří zkušenosti z praxe, které ukazují relativně vysokou spokojenost oběti i pachatele zúčastněných na konfliktu. Možnosti využití těchto postupů jsou pochopitelně omezené. V úvahu přicházejí hlavně trestné činy proti majetku a násilné činy menší závažnosti. Úplně naopak vypadávají abstraktní „ohrožovací“ delikty silničního provozu a tzv. zločiny bez oběti. Zde je nutno myslet na formy symbolické nápravy, třeba na základě uplatnění obecně prospěšné práce.

Pokusy o zvládnutí vnitřní bezpečnosti ve společnosti můžeme v návaznosti na angloamerickou terminologii („crime control“) shrnout pod pojem kontrola zločinnosti. Tímto pojmem se rozumí všechna státní a společenská zařízení, strategie a sankce směřující ke konformitě chování v trestněprávně chráněné oblasti norem. Tímto stojí v průsečíku všeobecné sociální kontroly, kriminální politiky a snah policie o potlačení zločinnosti. Od všeobecné sociální kontroly se kontrola zločinnosti liší tím, že se neomezuje pouze na označení, stanovení cílů a nasazení prostředků na předcházení nebo potlačení zločinu, a že obecně nemůže rozdělovat žádné odměny. Nositeli této kontroly jsou vedle veřejnosti a zákonodárce především policie, trestněprávní soudnictví, probační instituce a zařízení pro výkon trestu. Je tedy patrné, že sociální práce v rámci trestní justice má velmi výrazně ukázněný povahu.

„Z uvedeného je zřejmé, že:

- kontrola zločinnosti zahrnuje vedle státního úsilí také společenskou snahu po dosažení konformity chování,
- trestní justice je pouze jedním nositelem sociální kontroly,
- trestní právo představuje pouze jeden z prostředků sociálního systému norem,
- porušení práva je pouze částí celku odchylného chování a posléze
- státem uložený trest tvoří pouze jednu z možných sankcí.“⁸⁸

Trestní právo se svým vývojem doznává značných změn. Od pojetí výhradně odplácejícího, využívajícího pouze odstrašující prostředky směřuje ke stále výraznější podpoře preventivních aktivit. V této souvislosti se hovoří o angloamerickém konceptu „diverze“, jež znamená tendenci k deregulaci a k decentralizaci sociální kontroly.

Znamená vlastně odklon od tradiční podoby trestní justice a nastavení nových možností práce s pachateli trestných činů. Myšlenka diverze byla odvozena zejména z východisek „labeling approach“ spolu se zdůrazněním, že především u méně nebezpečných pachatelů může trestní stíhání přinést více škody než užitku. Celkově diverzní teorie favorizuje požadavek „pomáhat místo trestat“. Zároveň vyjadřuje snahu o boj s ekonomickou krizí trestního soudnictví.

Spolu s tím však nelze nevnímat kritiku směřující směrem ke konceptu diverze spočívající v tom, že vede k rozšíření sítí sociální kontroly a její dopad na snižování stigmatizace je diskutabilní. Je však v každém případě vnímána jako cesta k překonání méně závažných trestných činů.

Převážně se však již dnes všechny tyto různé pohledy inspirují v konceptu tzv. restorativní (obnovující) justice, kterým se budeme blíže zabývat v dalších kapitolách. Příklon k tomuto konceptu můžeme interpretovat na úrovni vztahu pracovník – klient, mimo jiné, také jako příklon od kontroly k pomoci, který je víceméně pokračováním již nastoleného trendu.

Tento příklon je zde reprezentován důrazem spíše na aktivní způsoby práce s klientem než jenom pasivní uložení trestu. Můžeme ho spatřovat i v příklonu k rozsáhlejší aplikaci alternativních trestů – tzn. trestů nespojených s odnětím svobody. Důraz je tak kladen na

⁸⁸ KAISER, G. *Kriminologie. Úvod do základů*. Praha : C. H. Beck, 1994, s. 86.

zmírnění dopadů negativních důsledků spáchaného činu na vztah klienta a jeho prostředí. Klient tak zůstává ve svém přirozeném prostředí, nepřetrhají se jeho sociální vazby na okolí a dále je možno na jeho sociálním fungování pracovat.

Vychází se zde i z předpokladu, že uvážlivá a komplexní reakce na problematiku kriminality ve 21. století musí zahrnovat také přijetí odpovědnosti za zlepšující se sociální podmínky, ve kterých pachatelé žijí a ve kterých může proběhnout změna.⁸⁹

2.4.1 Institucionalizace PMS

Sociální práce v oblasti trestní justice může mít řadu podob – od výkonu sociální práce ve věznicích, přes práci probačních pracovníků až po realizaci probačních programů pro mládež i dospělé klienty. Také paleta možných přístupů ke klientům je velmi pestrá (můžeme zde využít úkolově orientovaný přístup při práci s klientem, metody skupinové sociální práce a mnohé další) a práce je vykonávána pracovníky, kteří jsou zaměstnanci různých typů organizací. Z výše uvedeného plyne, že míra i podmínky uplatňování moci ve vztahu pracovník – klient budou velmi různé. Zde je však zúžen náš pohled na konkrétní úsek sociální práce v trestní justici – na práci probačních pracovníků v rámci PMS. I když již ze samotného pojmenování probační pracovník by se mohlo zdát, že doménou jeho činností je výhradně probace, do jeho kompetence a skutečného výkonu patří i postupy mediační. Vymezení těchto dvou činností bude provedeno dále.

„Úspěšná sociální práce vyžaduje přijatý závazek, transparentní cíle a strategie. Proto je velmi důležité, aby taková organizace jako je Probační a mediační služba ČR měla jasně definované poslání. V České republice je definováno jako „nabízet alternativní metody při jednání s pachateli trestných činů v rámci trestního řízení s tím, že je možné využití komunitních sankcí a opatření a dochází tak k zajištění odpovídající reakce na kriminální čin“. Ve snaze dostat těmto cílům Probační mediační služba ČR provádí úkony probace a mediace, usiluje o řešení konfliktů mezi pachateli a oběťmi a podporuje důvěru v právní normy a trestně právní proces jako takový. Za druhé, definované poslání podtrhuje význam

⁸⁹ MC CULLOCH, T. Probation, social context and desistance: Retracing the Relationship. *Probation Journal*, 2005, vol. 52(1), s. 20.

probační a mediační služby v prevenci kriminality a snižování rizika opakování trestné činnosti.⁹⁰

V jiných zemích je poslání probačních služeb definováno poněkud odlišně. Není zde kladen takový důraz na aktivity v přípravném řízení a na co nejdříve péči, na prevenci. Je to způsobeno zejména tím, že v mnoha zemích vznikly probační služby jako pouhá snaha o redukci problému s přeplněností věznic.

Hlavní úkoly probačních služeb v Evropě lze definovat jako:

- poskytovat vysoce kvalitní informace justičním orgánům, vytvářet podklady pro jejich rozhodování,
- rozvíjet, organizovat a kontrolovat alternativní sankce a opatření, aby byla zajištěna jejich efektivní implementace,
- poskytovat praktickou, finanční, sociální a psychologickou pomoc a péči založenou na metodách sociální práce v každém období kontaktu pachatele se systémem trestní justice,
- podporovat a usnadňovat rozvoj schémat pro odklon obviněných osob od trestního stíhání; kontrolovat pachatele, kterým byla uložena probace a zvyšovat klientovu osobní schopnost řešit své problémy,
- působit preventivně s cílem odvrátit recidivu trestné činnosti v nejširším možném smyslu tím, že podporuje sebevědomí a sebedisciplínu, stejně jako schopnost sociálního fungování pachatelů,
- přispívat k bezpečnosti ve společnosti tím, že povzbuzuje pachatele stát se poslušný zákonům, dohlížet na ně a monitorovat je efektivně, aby došlo k redukci recidivy, a také rozvíjet ty schopnosti a dovednosti, které přispívají k pozitivnímu životnímu stylu a k sociální integraci resp. reintegraci,
- identifikovat a rozvíjet osobní kvality klienta a sociální zdroje, které mohou napomoci k obnovení pořádku a vést k životu v souladu se zákonem tím, že jsou posilovány pozitivní životní strategie,
- podporovat osoby ve výkonu trestu a pomáhat jim připravit se na propuštění,

⁹⁰ VAN KALMTHOUT, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 7.

- poskytovat podporu propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody,
- spolupracovat s centry sociální rehabilitace pro propuštěné (spolupracovat s vládními i nevládními institucemi na plánování a řízení probačních projektů),
- poskytovat podporu rodinám pachatelů s cílem udržovat a zlepšovat vztahy pachatelů k rodině a eliminovat překážky v sociální integraci,
- organizovat mediaci mezi pachatelem a obětí,
- chránit komunitu efektivním řešením konfliktů a redukcí rizik spojených s trestním procesem.

Probační služby ve členských zemích Evropské unie jsou založené na různých kombinacích zmíněných funkcí. Naprostá většina z nich však klade důraz na tyto hlavní úkoly: dohlížet na osoby pod probačním dohledem, připravovat podklady pro rozhodování orgánů činných v trestním řízení, rozvíjet, organizovat a mít dohled nad výkonem alternativních trestů a opatření.⁹¹

Tradičně se probační práce koncentruje na pachatele trestných činů. Pouze v několika málo zemích hraje velmi důležitou roli také péče o oběti trestných činů. Mezi nimi je i Česká republika, kde je již v samotném názvu Probační a mediační služba ČR obsaženo, že probační práce zahrnuje také aktivity ve prospěch obětí kriminálních činů.⁹²

PMS vznikla relativně velmi rychle a její vznik souvisel úzce se zaváděním alternativních postupů, opatření a sankcí do našeho trestního práva. Její institucionalizaci předcházelo působení probačních pracovníků u jednotlivých okresních soudů. První probační pracovníci se věnovali probaci a mediaci na vybraných soudech v České republice od roku 1996. Plněním povinností probačních pracovníků byli povětšinou pověřeni vyšší soudní úředníci a důraz byl kladen především na zajištění výkonu alternativního trestu obecně prospěšných prací. Jejich činnost vykazovala jisté pozitivní účinky, ale zároveň narážela na nedostatek prostoru pro výkon probačních a mediačních činností a také absenci kvalifikovaných odborníků. Právě odtud vzešla potřeba tuto činnost institucionalizovat, následkem čehož bylo přijetí příslušného ustavujícího zákona.

⁹¹ VAN KALMTHOUT, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 9-10.

⁹² VAN KALMTHOUT, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 21.

PMS byla zřízena zákonem č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR, ve znění pozdějších předpisů. Tento zákon určuje postavení PMS v rámci státní správy, definuje pojmy probace a mediace, zabývá se organizací a činností PMS, její součinností se státními orgány a dalšími institucemi, vymezuje postavení úředníků a asistentů PMS a jejich práva a povinnosti, zabývá se postavením vedoucích středisek PMS a zřizuje Radu pro probaci a mediaci jako poradní orgán ministra spravedlnosti.

PMS u nás vznikala jako instituce, jejíž hlavním úkolem je přispívat k naplňování trestní spravedlnosti a řešení trestních konfliktů. „Tento nový profesní obor, stojící na pomezí sociální práce a práva, přináší potřebu definovat kontext svého uplatnění, roli, teoretická východiska, a v neposlední řadě také pracovní postupy, mechanismy a zásady profesionální práce.“⁹³

Okolnosti a podmínky vzniku instituce komentuje její ředitel Štern⁹⁴ takto: „Myslím si, že pro Probační a mediační službu (PMS) je velmi důležitý pozitivní způsob jejího založení, který charakterizuje spojené úsilí vycházející z univerzitního prostředí, nevládních aktivit a zkušeností dobré praxe tehdejších probačních úředníků v Praze a posléze i v dalších městech, a také současně podpora ze strany ministerstva spravedlnosti a Nejvyššího soudu ČR. Dá se říci, že nový systém vznikal na základě iniciativy a potřeby zdola a ve správném čase byla tato snaha podpořena shora.“

Specifikem sociální práce v této oblasti je bezesporu bezprostřední spojení práce probačního pracovníka s prací soudů a návaznost této práce na jejich pravomocná rozhodnutí. Mimo metodiky vytvořené pro probační pracovníky ze strany jejich zaměstnavatelské organizace zde tedy jako silný rámec výkonu činností působí trestní příkazy a rozsudky vydané soudy různých instancí. Veškeré aktivity probačních pracovníků se odehrávají v kontextu trestního práva.

PMS má k dispozici národní metodické standardy pro všechny své činnosti a mnoho dalších vnitřních postupů od zacházení s informacemi, principu zacházení s klienty atp., které jsou v souladu s evropskými a mezinárodními standardy činností probačních služeb.

⁹³ DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D2, s. 1.

⁹⁴ ŠTERN, P. Zrod Probační a mediační služby souvisí se zaváděním alternativních postupů. *Sociální práce*, 2005, č. 4, s. 4.

2.4.2 Filozofie a myšlenková základna PMS, její poslání a cíle

Institucionalizace PMS je výsledkem procesů ovlivňujících systém trestní justice nejen u nás, ale i v celoevropském kontextu. Hahn⁹⁵ odhaluje tři zjevné trendy týkající se systému trestní justice. Organizace trestní justice dnes podle něj čelí výzvám vyvolaným slábnoucí podporou veřejnosti i legislativců vydávat stále větší obnosy peněz na justiční systém, obzvláště na věznění. Navíc justiční zaměstnanci jsou stále více frustrováni svoji neschopností mít signifikantní vliv na četnost výskytu trestných činů. A za třetí, hnutí snažící se o vtažení členů komunit, obětí, pachatelů a potenciálních pachatelů do procesu řešení trestného činu je stále více evidentní.

V souvislosti s řešením případů kriminality mládeže i dospělých se v posledních letech často hovoří o principech tzv. restorativní (obnovující) justice. Do protikladu k tomuto přístupu jsou často stavěny principy tzv. retributivní (odplatné) justice, kde hlavní cíl leží ve snaze o potrestání pachatele a o jeho případnou resocializaci v tradičních zařízeních pro výkon trestu odnětí svobody. Nápravy chce dosáhnout prostřednictvím újmy a omezení pachatele. Tím, co odlišuje restorativní justici od justice retributivní je stanovení postupů jak dosáhnout znovuobnovení narušeného stavu rovnováhy, ke kterému došlo spácháním trestného činu. Restorativní justice vychází z předpokladu, že ve vztahu k pachateli je třeba poskytnutí aktivní podpory, aby převzal odpovědnost za své chování a řešil jeho příčiny.

Filosofická východiska restorativního přístupu je možno shrnout následovně.⁹⁶

Od neosobního k osobnímu

Přestože to odporuje převažující pozitivistické tradici, musí justice stále více zaujímat osobní stanoviska, vykládat a obhajovat své přístupy. Skutečný „odborník“ dnes musí nést osobní odpovědnost za to, jak humánní a etické jsou jeho postupy a teprve na druhém místě zůstává princip užitečnosti.

Od trestu k zodpovědnosti

Trest není jediné a dostačující řešení, ale jen forma odplaty, jakkoli správná, přiměřená a pochopitelná. Trestem ani přenášením viny se nemůže vyřešit vše, co bychom si jako společnost přáli. Pachateli musí být jasné, že za svůj „svobodný“, ale „špatný skutek“ nese svobodně odpovědnost. Práce s odpovědností otevírá cestu lidské důstojnosti a naději.

⁹⁵ In LEMLEY, E. C. Designing Restorative Justice Policy: An Analytical Perspective. *Criminal Justice Policy Review*, March 2001, vol. 12, no. 1, s. 43.

⁹⁶ DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D2, s. 3.

Od izolace k sociálnímu

Izolace pachatele zajisté bude mít ještě dlouho své oprávnění, ale je stále naléhavější otázkou, kde je hranice. Právě na existenci tzv. alternativních trestů či opatření, vzniku sociálních resp. probačních a mediačních služeb v justici je vidět význam hledání takové hranice, která nevnímá pachatele a poškozeného jako izolované jednotky, ale naopak hledá možnosti řešení jejich konfliktů společně. Tento přístup otevírá cestu nikoli pouze k nápravě pachatele, ale k řešení, které se dotýká všech zúčastněných a přináší jakési uklidnění rozbouřených nálad a pocitů a lze ho pak nazývat konsensem.

Od přijímání opatření ke spolupráci

Přijímat pouze opatření v podstatě dehumanizuje či odlišťuje člověka. Proto tam, kde je to jen trochu možné, potřebujeme posílit jeho vlastní člověčenství a spoluzodpovědnost. Zdá se, že nejlépe se k tomu dostáváme rozvíjením a nabízením spolupráce a přiznáním práva a kompetence klientům, rozpoznáním, co jim umožní se dostat do požadovaného stavu a zda jejich představa „požadovaného stavu“ resp. „správného řešení“ se shoduje s představou odborníků tj. probačních pracovníků, státních zástupců, soudců.

Podle principů restorativní justice má být trestný čin nahlížen z pohledu narušených vztahů mezi pachatelem a obětí, popřípadě pachatelem a celou společností, které je třeba co nejdříve a co nejlépe narovnat. Práce s pachatelem a poškozeným by měla vést ke snížení nebo úplnému odstranění negativních následků činu (vzniklé škody) a k prevenci dalšího páchání trestné činnosti. Nemusí jít vždy pouze o škodu materiální, ale též psychickou, ztrátu společenského postavení, narušení rodinného soužití apod.

Pachatel (klient) by přitom měl vystupovat v roli aktivního partnera zapojujícího se do řešení. Hlavním cílem zde tedy není jeho potrestání, ale vytvoření podmínek pro odstranění následků jeho činu a pro ochranu společnosti před recidivou trestné činnosti. Tyto tendence se začaly objevovat ve světě zhruba v 80. letech 20. století. A stála za nimi snaha určitých skupin lidí změnit pohled na spravedlnost. „Počátky tohoto hnutí se zprvu objevují v samotné praxi, v podobě nových metod a experimentů. Teoretický koncept restorativní justice se začal rozvíjet teprve později.“⁹⁷

⁹⁷ ZEHR, H. *Úvod od restorativní justice*. Praha : Sdružení pro probaci mediaci, 2003, s. 41.

Základní tezí tohoto přístupu je, že trestný čin by neměl být vnímán pouze jako individuální problém pachatele, ale jako významná událost zasahující do života oběti, pachatele a komunity, kde se trestný čin odehrál, a potažmo i celé společnosti. Aby bylo řešení věci efektivní, je třeba zahrnout všechny, kteří byli činem nějak dotčeni a pracovat s nimi. Právě toto pojmání trestného činu jako významné sociální události, která narušila rovnováhu mezi pachatelem (klientem) a jeho prostředím otvírá prostor pro sociální práci, která se má postarat za využití svých metod o zlepšení sociálního fungování klienta.

Velkým přínosem konceptu restorativní justice je fakt, že přináší řadu možností jak individualizovat nejen využívané sankce, ale i samotný proces projednávání deliktu. Ze své podstaty nabízí možnost přihlídnutí ke specifické situaci pachatele i oběti.

Zastánci restorativního přístupu vycházejí z předpokladu, že tradiční trestní politika již vyčerpala své možnosti na poli boje s kriminalitou a jakékoli tendence ke zpříšňování represivních opatření jsou spíše kontraproduktivní. Podle nich je odstranění tvrdé represe, vlídnost zacházení, možnost výchovy a vzdělání jedinou cestou k nápravě. Důraz je proto kladen spíše na aktivní práci se všemi zúčastněnými a uplatňování systému alternativních sankcí ve větší míře.

Restorativní přístup „přibližuje proces naplňování spravedlnosti těm, kterých se „trestní konflikt“ bezprostředně týká, tj. jeho aktérům. Trestný čin je vnímán jako konfliktní sociální událost v lidském společenství především mezi poškozeným a obviněným v určitém prostředí a v této rovině jsou také hledány zdroje a postupy přinášející konsensuální řešení.“⁹⁸

Restorativní justice předpokládá změnu úhlu pohledu. „Restorativní justice od nás požaduje, abychom změnili svůj úhel pohledu na trestný čin a jeho řešení a naučili se klást jiné otázky. Restorativní justice je především pozváním ke společnému jednání, ve kterém se můžeme vzájemně podporovat, obohacovat se a učit se od sebe navzájem. Poukazuje na skutečnost, že jsme všichni vzájemně propojeni.“⁹⁹

Tradiční modely justice svou orientací vedly k odcizení pachatelů od společnosti. Restorativní justice se naproti tomu snaží pachatele přímo zapojovat do procesu řešení trestních věcí a činit je zodpovědnými za odčinění újmy poškozených a stejně tak celé komunity. Restorativní přístup se zaměřuje na potřeby (poškozených a komunity) a závazky

⁹⁸ DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D2, s. 1.

⁹⁹ ZEHR, H. *Úvod od restorativní justice*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci, 2003, s. 42.

(pachatelů). Jedná se o participativní proces usilující o maximální informovanost, dialog, vzájemnou dohodu mezi obětí, pachatelem a komunitou.

Následující tabulka vyjadřuje základní rozdíly mezi restorativním a retributivním přístupem k řešení trestních věcí.

Tab. 1 - *Restorativní versus retributivní justice*

<i>Restorativní justice</i>	<i>Retributivní justice</i>
důraz na redukci újmy poškozeného	důraz na potrestání pachatele
exkluzivní	inkluzivní
zaměřena na dialog	zaměřena na spor
zaměřena na vztahy	zaměřena na moc
založena na přijetí zodpovědnosti pachatele	založena na umlčení pachatele
založena na reintegraci	založena na separaci
zaměřena na individuum a komunitu	zaměřena na stát

Zdroj: LEMLEY, E. C. Designing Restorative Justice Policy: An Analytical Perspective. *Criminal Justice Policy Review*, March 2001, vol. 12, no. 1, str. 46.

Restorativní přístup má své přednosti i limity. Za přínos uplatňování alternativních trestů je obecně považována možnost resocializace v přirozeném sociálním prostředí, posílení vědomí odpovědnosti, eliminace stigmatizace a prizonizace, individualizace, aktivní participace na řešení trestného činu, prevence atp.

Cíle, zásady a principy činnosti pracovníků PMS uvádějí oficiální dokumenty týkající se činnosti této organizace.¹⁰⁰ Jejich vymezení je významné vzhledem k jasnějšímu pochopení realizace institutů probace a mediace, kterým bude věnována pozornost dále.

Posláním PMS je přispívat k naplňování trestní spravedlnosti, především vytvářením podmínek pro uplatnění alternativních postupů v trestním řízení, zajištění účinného výkonu alternativních trestů a nalezení účinné reakce na spáchaný trestný čin. Za tím účelem provádí PMS probaci a mediaci a podílí se na řešení sporů mezi obviněnými a poškozenými a svými činnostmi usiluje o urovnání konfliktních stavů a o obnovení respektu k právním normám v souvislosti s trestním řízením. Nedílnou součástí poslání PMS je prevence a snižování rizik opakování trestné činnosti.

¹⁰⁰ DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Průručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D1, s. 1.

Toto poslání se odráží v cílech působení PMS, které vyjadřují tři pilíře:

1. *Integrace obviněného* – PMS směřuje k začlenění obviněného do života společnosti bez dalšího porušování zákonů. Integrací se rozumí proces, který usiluje o obnovení respektu obviněného k právnímu stavu společnosti, o jeho uplatnění a seberealizaci.
2. *Participace poškozeného* – PMS usiluje o zapojení poškozeného do „procesu“ vlastního odškodnění, o obnovení jeho pocitu bezpečí, integrity a důvěry v právní systém.
3. *Ochrana společnosti* – PMS přispívá k ochraně společnosti účinným řešením konfliktních a rizikových stavů spojených s trestním řízením a také efektivním zajištěním realizace uložených alternativních trestů a opatření.

Za účelem zajištění svého poslání PMS zabezpečuje koncepční, metodickou, informační, analytickou a vzdělávací činnost. PMS jako zaměstnavatelská organizace klade velký důraz na identifikaci pracovníků s posláním a cíly PMS, toto dokládá mimo jiné i zařazení těchto témat v přípravném vzdělávacím kurzu pro probační pracovníky.

Činnost pracovníků PMS vychází z následujících zásad:

1. *Důstojnost jednání* – způsob práce s klienty je v souladu se základními lidskými právy a svobodami a musí respektovat jejich důstojnost a autonomii.
2. *Zákonnost* – postup pracovníků služby při výkonu probace a mediace je v souladu s příslušnými zákony.
3. *Přiměřenost intervence* – míra zásahu pracovníků PMS vůči pachateli nesmí překročit rozsah a obsah pravomocného rozhodnutí soudu nebo státního zastupitelství.

Principy činnosti PMS:

1. *Transparentnost* – usiluje o dostačující informovanost orgánů činných v trestním řízení o průběhu práce s klienty a poskytnutí srozumitelných informací pro klienty o systému a prostředí, ve kterém se v důsledku události trestného činu ocitli.
2. *Individualizace* – postup práce s klienty vychází z jejich individuálních potřeb a zájmů a z okolností případu.
3. *Včasnost intervence* – usiluje o kontakt s klienty v co nejrannější fázi trestního řízení.
4. *Vyváženost* – usiluje o vyvážený přístup k potřebám a zájmům obviněných a poškozených a společnosti za účelem nalezení vzájemně přijatelného řešení případu.

5. *Motivace* – usiluje o aktivní přístup a účast klientů při řešení následků trestné činnosti. Pachatele podporuje při hledání zdrojů a kompetencí, které mu umožní změnit dosavadní vzorce chování, jež ho přiváděly do konfliktu se zákonem. Poškozenému nabízí možnost stát se aktivním subjektem majícím vliv na podmínky a způsob vlastního odškodnění.

Zvláště poslední dva principy mají výrazný vliv na pojetí pomoci a kontroly v realizaci institutů probace a mediace. Poslední „aktivizační“ princip jednoznačně usiluje o aktivní přístup a účast klientů při řešení následků trestné činnosti a využití slov „podpora“ a „vliv“ na životní situaci evokuje pomáhající přístupy. Motivační princip „pachatele podporuje při hledání zdrojů a kompetencí, které mu umožní změnit dosavadní vzorce chování, jež ho přiváděly do konfliktu se zákonem. Poškozenému nabízí možnost stát se aktivním subjektem, který může mít vliv na podmínky a způsob vlastního odškodnění.“¹⁰¹

2.4.3 Organizace PMS

V této podkapitole bude ve zkratce naznačena organizační struktura PMS. Uvedené charakteristiky organizačního uspořádání budou významné pro další uvažování o mocenských aspektech spolupráce probačních pracovníků s klienty.

Probační a mediační služba se člení na ředitelství a střediska PMS působící v jednotlivých soudních okresech. Mezi ředitelstvím a jednotlivými středisky PMS stojí ještě jeden článek - krajský metodický koordinátor s působností na celém území kraje.

Celkový počet středisek, včetně nových poboček, je v současné době 78. Ředitelství PMS je nejvyšším článkem zajišťujícím činnost služby po stránce hospodářské, materiální, finanční, personální a organizační a současně řídí a organizuje odbornou činnost. Ředitel sám pak řídí, organizuje a kontroluje činnost PMS. Středisko PMS je základním článkem pro výkon probačních a mediačních činností v průběhu trestního řízení v rozsahu daném zákonem o PMS, trestním řádem, trestním zákonem, případně dalšími normami. Střediska PMS zajišťují probační a mediační činnosti ve vztahu k příslušným policejním orgánům, státním zastupitelstvím a soudům.

¹⁰¹ DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D1, s. 2.

Středisko v čele s vedoucím odpovídá za účelnou organizaci práce střediska, zabezpečuje jeho řádný chod po stránce metodické, personální i materiální, to vše ve spolupráci s příslušnými pracovišti ředitelství. Pracoviště vedoucího střediska, které je současně i v sídle krajského soudu plní také koordinačně-metodické úkoly a zajišťuje dobrou součinnost mezi ředitelstvím, a středisky sídlícími v jeho obvodu. Mezi jejich úkoly patří hlavně zprostředkování odborných informací, shromažďování a vyhodnocování statistických dat o činnosti středisek v rámci okresu, případně regionu a plnění dalších úkolů, jimiž je ředitel či zástupce ředitele pro probaci a mediaci pověřen.

Středisko vytváří předpoklady a vypracovává podklady pro uplatnění některého ze zvláštních druhů trestního řízení nebo pro uložení a vykonání trestu nespojeného s odnětím svobody. Středisko provádí mediaci mezi obviněnými a poškozenými a na základě průběhu a výsledku této činnosti připravuje podklady pro státní zastupitelství a soudy. Střediska zajišťují výkon rozhodnutí soudu, zejména provádí probační dohled nad odsouzenými/propuštěnými z výkonu trestu/ve zkušební době, dohled nahrazující vazbu, dohlíží nad plněním stanovených omezení a povinností. Při provádění probace a mediace motivuje obviněné resp. pachatele k vedení řádného života a k aktivnímu řešení následků, které svým jednáním způsobili.¹⁰²

Zaměstnanci PMS jsou oprávněni činit jménem PMS právní úkony v rámci jejich pracovních činností v rozsahu stanoveném zákonem o PMS a dalšími právními předpisy, organizačním řádem a dalšími vnitřními předpisy, pracovní smlouvou a popisem práce, nebo na základě zvláštního pověření uděleného ředitelem.¹⁰³ Jsou pro ně závazné národní standardy metodických postupů. Probační pracovníci vykonávají svoje činnosti v rámci jednotlivých středisek PMS.

PMS jako celek spolupracuje se státními i nestátními organizacemi podobného zaměření a rozvíjí spolupráci se zahraničními institucemi působícími v oblasti probace, mediace, sociální práce v trestní justici a sociálních službách.

Jak již bylo uvedeno na počátku, zaměstnanci PMS jsou úředník PMS, asistent PMS, a administrativní a provozní zaměstnanci. V této práci je z důvodu zjednodušení využíváno pojmu probační pracovník. Administrativní a provozní pracovníci PMS zde stojí stranou zájmu.

¹⁰² Více viz DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, C4, s. 13-14.

¹⁰³ Více viz DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, C4, s. 5.

V dalších dvou podkapitolách bude blíže definována podstata dvou klíčových institutů PMS - probace a mediace. Ve shrnutí pak bude uvedena tabulka shrnující různé aspekty praktické realizace institutů probace a mediace.

2.4.4 Instituty probace a mediace

Kalmthout¹⁰⁴ uvádí, že probační pracovníci vykonávají v rámci svého poslání několik základních druhů činností. Jsou jimi psaní zpráv, výkon sankcí a opatření, poradenství, pomoc a podpora, mediace a ochranný dozor.

Stále většímu množství rozsudků a dalších významných rozhodnutí předchází sled rozhodovacích možností, počínající zatčením podezřelého a končící uložením a vykonáním trestu. Tento proces voleb předpokládá a vyžaduje dostatek informací o pachateli, o jeho socio-psychologickém, socio-ekonomickém a kulturním pozadí, stejně jako o dalších podstatných skutečnostech důležitých pro policii, žalobce a soud. Období, ve kterém jsou tyto informace shromažďovány, a pro které orgány, závisí na struktuře konkrétné trestní procedury a na různosti sankčních prostředků nebo dalších trestních intervencí. V posledním desetiletí jsou význam probačních služeb, jejich role a úkoly v rámci systému trestní justice značně posilovány.

Jedním z úkolů nabývajícím na významu je příprava písemných, někdy také ústních zpráv pro justiční orgány. Probační zprávy mohou nabývat různých podob, v závislosti na jejich účelu, adresátovi nebo fázi trestního řízení, ve kterém je zpráva vypracována. Může nabývat podoby zprávy před rozhodnutím, expertní informace o osobnosti a psychosociální situaci klienta, informační zprávy s doporučením týkajícím se rozhodnutí justičních orgánů (podání obžaloby, odklon, předběžné zadržení, rozhodnutí, udělení milosti, amnestie, propuštění), hodnotící zprávy o vývoji chování v průběhu dohledu, a dohlížení nad mnoha typy rozhodnutí a metod implementace v rámci sociální práce.

Z pohledu odborných aktivit PMS můžeme hovořit o dvou základních pracovních postupech. Jsou jimi probace a mediace. PMS provádí probaci a poskytuje mediační služby v rozsahu stanoveném zákonem. Podrobnosti výkonu jsou stanoveny národními metodickými standardy. Z hlediska cíle není v této práci třeba rozebírat konkrétní metodický postup

¹⁰⁴ KALMTHOUT, VAN, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). Probation and Probation Services in the EU accession countries. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 18-22.

probačního pracovníka při realizaci institutů probace a mediace. Vzhledem k další aplikaci těchto pojmů je však nutné je definovat a vymezit jejich podstatu. Výše bylo uvedeno, že činnost PMS se odvíjí od principů restorativní justice. Na tomto místě je třeba tyto principy dále rozvinout a konkretizovat.

Právní východiska PMS uplatňující se při výkonu těchto institutů vycházejí z následujících principů restorativní justice:

- motivace pachatele k odpovědnosti za spáchaný trestný čin,
- motivace pachatele k životu bez konfliktu se zákonem,
- poskytnutí prostoru k participaci na odstranění následků nežádoucího chování,
- eliminace efektu labelingu,
- efektivní řešení případu, rychlé a dostačující,
- zplnomocnění oběti trestného činu, poskytnutí příležitosti stát se aktivním aktérem řešení případu, možnosti vyjádřit postoj ke spáchanému skutku a své představy o formě nápravy způsobené újmy,
- respektování zájmu společnosti a budování její ochrany, působení v oblasti sekundární a zejména terciální prevence,
- účinná kontrola pachatelů,
- spravedlnost jako změna vztahu mezi účastníky konfliktu, jehož míra narovnání se posuzuje podle subjektivního měřítka dostatečnosti řešení.

V rámci PMS spadá výkon probace a mediace pod činnost jedné instituce. V tom se činnost PMS liší od mnoha zahraničních modelů, kde bývá často probace a mediace institucionálně oddělena. I v případech, že k výkonu obou činností dochází pod hlavičkou jedné instituce, bývá pak toto spojení spíše formální a konkrétní pracovníci se věnují pouze výkonu probace nebo mediace. U nás situaci upravuje platná metodika tak, že jeden probační pracovník nesmí činit úkony probace a mediace v případě jednoho klienta. Toto pravidlo však nemůže být všude z důvodu personální nedostatečnosti plně respektováno.

Bylo již řečeno, že činnosti PMS jsou bezprostředně navázány na spolupráci se státními zastupitelstvími a soudy. Z tohoto pohledu je možné členit tyto činnosti podle toho, ve kterém stádiu trestního řízení jsou prováděny – ve stádiu před rozhodnutím nebo ve stádiu po

rozhodnutí.¹⁰⁵ Nejprve budou charakterizována tato dvě stádia, v jejichž rámci PMS působí a poté již bude pozornost věnována samotné charakteristice institutů probace a mediace.

Činnost PMS ve stádiu před rozhodnutím probíhá v rámci trestního řízení, nicméně se neodvíjí od konkrétního rozhodnutí soudu nebo státního zástupce. V tomto stádiu řízení spočívá zákonná funkce PMS především v objasňování příčin trestného činu a v urovnání sporu mezi poškozeným a obviněným a dále ve vytváření předpokladů k tomu, aby věc mohla být ve vhodných případech projednána v některých ze zvláštních druhů řízení nebo mohl být uložen trest nespojený s odnětím svobody a vazba byla nahrazena jiným opatřením. Před rozhodnutím soudu nebo státního zástupce usiluje PMS zejména o hledání způsobu, jak se klienti zapojí do „procesu“ řešení „trestního případu“ a prostřednictvím výstupů z mediační a probační činnosti se podílí na přípravě podkladů pro rozhodnutí soudu či státního zástupce.

U obviněného se jedná především o hledání příležitostí a podnětů pro jeho vlastní aktivitu k řešení následků trestné činnosti a o pochopení okolností, které ho přivedly ke konfliktu se zákonem. Současně je seznámen s možnostmi alternativních způsobů řešení trestních věcí a také s průběhem trestního řízení. Nedílnou součástí činností a aktivit PMS ve stádiu před rozhodnutím je práce s bezprostředním sociálním okolím klienta.

PMS může v této fázi na základě vyhodnocení okolností případu, očekávání stran sporu a také výsledků individuálních jednání usilovat o využití mediace nebo poskytnutí probačních služeb. Pokud klienti v této fázi trestního řízení nabídku kontaktu s PMS nevyužijí nebo se ukáže, že charakter nabízených služeb a očekávání klientů nejsou v souladu se zájmy, které v trestním řízení PMS reprezentuje, pak je na místě ohleduplné, ale jasně definované ukončení kontaktu s klientem. Zahájení kontaktu PMS s klientem je podmíněno vůlí klienta tento proces podstoupit.

Mediace ve stádiu před rozhodnutím může mít podobu přímého nebo nepřímého mediačního jednání. Přímá mediace spočívá v osobním setkání poškozeného a obviněného za účasti pracovníka PMS v roli mediátora. Během přípravných individuálních i společných schůzek usnadňuje mediátor klientům vzájemnou komunikaci, svým vyváženým přístupem jim pomáhá při vyjasňování právních informací, sporných témat a podporuje oba v aktivním hledání vzájemně prospěšného řešení celého případu.

¹⁰⁵ Více viz DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D3, s. 1-5.

Ve stádiu po rozhodnutí zaujímá rozhodující místo především probace, která spočívá v bezprostředním zajištění výkonu rozhodnutí, zahrnuje v sobě prvky dohledu nebo dalších omezení, povinností a závazků obviněného, u kterých je účelné působení probačního pracovníka.

Působení vůči obviněným je ze strany PMS spjato s prvkem přinucení, které je dáno povahou rozhodnutí ve věci. Povaha tohoto rozhodnutí rovněž udává následky, které může mít zaviněné nedodržení stanovených podmínek a povinností a nerespektování omezení pro obviněného (může se jednat o pokračování v trestním stíhání, rozhodnutí o uložení trestu, přeměně trestu, rozhodnutí o výkonu trestu nebo jeho zbytku atp.).

PMS za účelem zajištění výkonu těchto rozhodnutí poskytuje obviněnému odborné vedení a pomoc, sleduje a kontroluje jeho chování a spolupracuje s rodinným a sociálním prostředím, ve kterém obviněný žije a pracuje, s cílem, aby v budoucnu vedl řádný život. Základní charakteristikou působení PMS v oblasti probace je spojení kontrolní a dohledové složky se složkou podpůrnou a motivační. Pracovníci PMS jsou v kontaktu s klienty vázání obsahem a povahou daného rozhodnutí ve věci, které učinil soud nebo státní zástupce. Volené postupy a metody kontroly nesmí rozsah takového rozhodnutí překročit. Ačkoli je kontrola a dohled významným prvkem uplatňování účelu daného rozhodnutí, její efekt se posiluje právě kombinací s prvky pomoci a otevřené spolupráce s klientem.

Činnost služby v průběhu dohledu tj. výkonu trestu spojeného s probací by se měla vedle zajištění účelných a profesionálních mechanismů kontroly orientovat také na vytváření příležitostí pro spolupráci s klientem, nabízení takových kroků a aktivit, které přispějí k motivování klienta, ke změně např. jeho životního stylu, posilování jeho kompetencí vést tzv. řádný život a vyhovět uloženým podmínkám a očekáváním soudu či státního zástupce. Předpokládá se, že splnění podmínek daného rozhodnutí ze strany klienta je většinou spojeno s potřebou změny způsobu jeho života, změny jeho postojů, posílení odpovědnosti a přijetí samotného trestního postihu jako oprávněného důsledku vlastního jednání. K dosažení těchto změn napomáhají jak prvky podpory a otevřené spolupráce, tak i prvky kontroly.

Výše naznačený pohled na práci PMS ve stádiu před i po rozhodnutí ve spojitosti s užíváním pojmu řádný život odhaluje silně ukázkující povahu práce probačních pracovníků.

2.4.4.1 Probace

Pod pojmem probace se skrývá široká paleta činností. Jak vymezuje Doubravová a kol.¹⁰⁶ probace není vnímána pouze jako souhrn určitých sankčních opatření, ale také jako škála služeb, aktivit a činností, které PMS v souvislosti s výkonem „alternativ“ zajišťuje. Tuto poznámku lze vnímat jako snahu sejmut z institutu probace do určité míry nálepku výhradně kontrolujícího přístupu v práci s klienty.

Již bylo zmíněno, že mimo zajištění realizace soudem nebo státním zástupcem uložených sankcí v širším slova smyslu lze do pojmu probace zařadit také specifické činnosti vykonávané ještě před pravomocným rozhodnutím soudu nebo státního zástupce, jež zpravidla směřují k přípravě podkladů pro toto rozhodnutí. Smyslem a účelem těchto činností je přispět k individualizaci možného trestního postihu, motivovat obviněného k aktivnímu řešení následků a příčin vlastní trestné činnosti. Je však nutné mít na paměti, že se v tomto smyslu nejedná o probační činnosti vycházející z autority rozhodnutí soudu nebo státního zástupce ve věci, i když i zde se tak děje výhradně na jejich pokyn, ale spolupráce klientů s probačním úředníkem je dobrovolná.¹⁰⁷

Probací se rozumí „organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů.“¹⁰⁸

Probace znamená individuální práci úředníka s klientem – obviněným nebo odsouzeným – formou pravidelného osobního kontaktu. Při této práci používá jak prostředky pomoci, tak kontroly. Stejně tak v mediaci můžeme vysledovat oba tyto způsoby práce s klientem.

„PMS má v rámci probace zajistit efektivní výkon alternativních trestů a opatření spojených s uložením dohledu. Konkrétně pak probace zahrnuje vytvoření probačního

¹⁰⁶ Více viz DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D3, s. 1-2.

¹⁰⁷ Více viz DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001, D3, s. 1-2.

¹⁰⁸ Viz zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR, ve znění pozdějších předpisů.

programu v rámci dohledu, zpracovávání zpráv o průběhu dohledu a rovněž spolupráci PMS s poskytovateli probačních resocializačních a jiných programů.¹⁰⁹

Ředitel PMS k této problematice uvádí následující. „Probace je v zásadě podmíněný trest – tzv. podmínka, kdy člověk není poslán do vězení, ale je ponechán na svobodě, aby dokázal, že není třeba, aby svůj život trávil za zdmi věznice. K „pojištění“, že život na svobodě bude zvládat bez rizika opakování trestné činnosti, soud stanoví povinnost probace, resp. probačního dohledu, což je úkol probační služby. Autorita probační služby se zde odvíjí od toho, jak rozhodne soud, např. když někoho odsoudí s podmíněným odkladem např. na dva roky a současně uloží i dohled, tak po tuto stanovenou dobu bude probační služba vykonávat probaci, resp. dohled. Na rozdíl od mediace je probace věc povinná, nařízená soudem a úkolem probační služby je kontrolovat soudem uložené povinnosti a současně motivovat a vést klienta k tzv. řádnému životu. To je zásadní rozdíl.“¹¹⁰

2.4.4.2 Mediace

Pojem mediace je definován jako „mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediaci lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.“¹¹¹

Zatímco ve svých počátcích byla mediace využívána pouze v případech méně závažných trestných činů nebo konfliktů, dnes je využívána v případech řešení mnohem závažnějších činů (dokonce někdy také činů proti zdraví a životu).

Mediace dává možnost oběma stranám vyjádřit své pocity, očekávání a potřeby. Zároveň umožňuje domluvit se na rychlém a pro obě strany přijatelném způsobu náhrady škody. Samotná tato definice pochopitelně evokuje pomáhající přístupy v práci s klienty, nicméně praktická realizace mediace by mohla být ovlivněna i dalšími organizačními zájmy - primárně mám na mysli „dokazování aktivity“ jednotlivých středisek PMS, tedy „čárkování

¹⁰⁹ KROFTOVÁ, A.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L. In MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P. *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha : Portál, 2005, s. 292.

¹¹⁰ ŠTERN, P. Zrod Probační a mediační služby souvisí se zaváděním alternativních postupů. *Sociální práce*, 2005, č. 4, s. 5.

¹¹¹ Viz zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR, ve znění pozdějších předpisů.

důkazů“. To by mohlo způsobit změnu v pohledu na mediaci jako institut a případně i deformovat jeho hlavní principy.

Mediaci je v zásadě možno provádět ve všech fázích trestního řízení. Mediaci mezi poškozeným a obviněným není vyloučena dokonce ani po pravomocném skončení trestní věci. Přichází do úvahy, pokud vede k urovnání vztahů narušených trestným činem a tím přispívá k naplnění zásad restorativní justice a smyslu a podstaty uložených trestů či omezení a povinností (zde je myšleno zejména povinnosti nahradit škodu způsobenou trestným činem).

Ředitel PMS hovoří o mediaci jako o službě nabízené klientům, ke které mohou dobrovolně přistoupit v přípravném řízení. „Mediaci lze samozřejmě uskutečnit i ve fázi po rozhodnutí soudu, pokud o to mají strany zájem. Mediátor by měl být vůči stranám vyvážený a podporovat je v hledání konsenzu. Výsledné řešení by mělo být vždy v souladu se zákonem. Specifika jsou samozřejmě v právním kontextu. Trestní řízení přece jen ze své podstaty vytváří větší tlak na účastníky. Pachatelé mají často obavu ze setkání s obětí, mohou se obávat nějakých následků, když odmítnou apod. Oběť se rovněž často obává setkání s pachatelem, cítí se ohrožená, nedůvěřuje justici, má pocit, že to k ničemu nebude.“¹¹²

„Praktickým výstupem procesu mediace je jasně formulovaná, srozumitelná a prakticky uskutečnitelná dohoda, na jejíž podobě se podílejí všichni účastníci mediačního procesu. Dohoda zahrnuje konkrétní postupy řešení, rozdělení zodpovědnosti, úkolů i sankcí za její nedodržení. Dohoda má písemnou podobu a stvrzuje se podpisy stran i mediátora.“¹¹³

Kaiser¹¹⁴ upozorňuje, že pro mediace jsou většinou vybíráni takoví pachatelé, kteří jsou k součinnosti ochotní. Pravidelně se sem zařazují jen ti, kteří mají jen málo závažné nebo žádné předchozí tresty. Především však zdůrazňuje důležitost trvajících institucionálních tlaků. Pachatelům hrozí v těchto případech obžaloba nebo zahájení hlavního líčení, nebo jim hrozí sankce za porušení uložených probačních závazků. Dále hrozí soudce často obžalovaným uložením trestu odnětí svobody, pokud by zprostředkující pokus ztroskotal. Trestněprávní nátlak je zde považován za prostředek podstatný pro dosažení požadované úspěšnosti. I přes podmíněně dobrovolnou účast na zprostředkování, existují stále pachatelé, kteří pracovním závazkům, peněžitém pokutám nebo krátkým trestům odnětí svobody dávají přednost před osobním střetnutím s obětí. To může ukazovat na to, že také smírcí řízení

¹¹² ŠTERN, P. Zrod Probační a mediační služby souvisí se zaváděním alternativních postupů. *Sociální práce*, 2005, č. 4, s. 5-6.

¹¹³ BOŘILOVÁ, Z. Mediaci v trestní justici v ČR. *Sociální práce*, 2005, č. 4, s. 123.

¹¹⁴ KAISER, G. *Kriminologie. Úvod do základů*. 9. vyd. Praha : C. H. Beck, 1994, s. 80.

představuje z hlediska pachatelů zlo, a tím také negativní sankci, což není pro zachování práva obhajoby pachatele bezvýznamné.

2.4.4.3 Aspekty praktické realizace institutů probace a mediace

Na tomto místě je vhodné shrnout aspekty praktické realizace institutů probace a mediace. Obě zmíněné metody práce s klienty se v některých svých charakteristikách shodují, některé jsou naopak odlišné. Aby byly podobnosti a rozdíly pregnantně vyjádřeny, bude provedeno jejich stručné shrnutí v následující tabulce. Ta charakterizuje oba instituty z pohledu podnětu k zahájení spolupráce, vstupu pracovníka do případu, postavení klienta, délky trvání spolupráce, odpovědnosti pracovníka a klienta, cíle spolupráce, výsledku spolupráce a způsobu podávání zpráv o průběhu spolupráce, včetně její povahy.

Tab. 2 - *Aspekty praktické realizace institutů probace a mediace*

<i>Institut</i>	<i>Probace</i>	<i>Mediace</i>
Podnět k zahájení spolupráce	soud	pracovník, klient, státní zástupce, soud
Vstup pracovníka do případu	obligatorní	fakultativní
Zahájení spolupráce	není třeba souhlasu klienta	je třeba souhlasu klienta
Klient	nedobrovolný	podmíněně dobrovolný
Časové ohraničení spolupráce	dle výroku soudu	dle potřeby
Trvání spolupráce	spíše dlouhodobá	spíše krátkodobá
Odpovědnost pracovníka	za proces	za proces
Cíl spolupráce	narovnání vztahů klienta a jeho sociálního prostředí	narovnání vztahů klienta a jeho sociálního prostředí
Výsledek spolupráce	písemná zpráva soudu, příp. státnímu zástupci	písemná zpráva soudu, příp. státnímu zástupci
Povaha zprávy	opakovaná	jednorázová

Odpovědnost pracovníka za proces znamená mimo jiné také volbu aktivních, případně pasivních způsobů práce s klientem. Obou těchto přístupů je možno využívat jak v případě probace, tak mediace. Z hlediska klasického dělení metod sociální práce využívají pracovníci PMS téměř výhradně individuální metody práce s klientem, to znamená s obviněným (obžalovaným, odsouzeným).

2.5 Probační pracovník

Probační pracovník představuje ve vztahu ke klientovi zástupce a reprezentanta státu, konkrétně resortu spravedlnosti. Je tu od toho, aby prosazoval společenské představy o tom, co je a co není přijatelné, normální. To však není jeho jediná role - jeho úkolem je také klientovi pomáhat. Probační pracovník tak vystupuje na jedné straně jako reprezentant státní moci a spravedlnosti a vyžaduje po klientovi pod hrozbou sankcí určité aktivity a činnosti, na druhé straně má být také tím, kdo klientovi pomáhá. Probační pracovníci se ocitají v dvojznačné roli, kdy mají na jedné straně klientům pomáhat, ale na druhé je musí kontrolovat, aby neporušovali společenská pravidla. To vede k tomu, že často i v rámci jednoho setkání nabízejí pomoc, ale současně dohlížejí na jednání klientů.

Probační pracovník má ve svém pracovním zadání explicitně ustaveno, že mimo pomoci také dohlíží (anebo spíše naopak - mimo dohlížení také pomáhá). Tento fakt je otevřeně komunikován i s klientem, otevřeně se hovoří o tom, že součástí vzájemné spolupráce je i dohled, kontrola. Tyto aktivity jsou v praxi realizovány především výkonem přímé kontroly nad plněním daných povinností ze strany klienta.

Každodenním dilematem, které musí sociální pracovník řešit, je volba mezi direktivním a nedirektivním způsobem práce s klientem. Jak píše Kopřiva¹¹⁵, nejedná se však o volbu buď a nebo, ale jde o různé stupně na škále řízení - podpora. V našem případě byla již dříve moc vymezena jako pohyb na škále mezi kontrolou a pomocí. Převaha moci na straně probačního pracovníka by mohla vést k tomu, že by vykonával pouze „dozor“ nad plněním uložených povinností a nesoustředil se na nabízení pomoci a nekladl důraz na „pěstování“ vztahu s klientem. Povaha vztahu pracovníka a klienta je mnohoznačná tím, že v zásadě cizí člověk, vybavený určitými úředními pravomocemi, musí získat důvěru jiného člověka, který

¹¹⁵ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portál, 1997, s. 45.

se nachází v obtížné životní situaci a není nutně připraven nebo motivován ke změně, nebo je vůči ní dokonce rezistentní.¹¹⁶

Hovoří se o tom, že je obecně potřeba odlišit funkci služby a moci a potenciální konflikt mezi nimi, aby bylo možné předejít neuvědomovaným donucovacím způsobům proti tomu, kdo si přišel pro pomoc. Že dojde k donucování je ještě pravděpodobnější, pokud se jedná o klienta ze znevýhodněných podmínek – chudého prostředí, etnických skupin. K donucování dochází tak jako tak, je proto třeba hledat prostor, ve kterém by bylo možno s klientem pracovat i jiným způsobem – na jeho zakázce. Sociální pracovníci se opravdu často potýkají s dvojznačností své role. Na jednu stranu mají být klientovi ku pomoci a na druhou stranu mají úřední moc jednat proti jeho vůli. Je důležité, aby si pracovník s klientem ujasnil, kdo je zadavatel a jakého zadání se budou držet. Sociální pracovník může již od začátku kontaktu proklamovat svoji možnou „nebezpečnost“ pro klienta a jasně ho informovat o tom, že požadavkem o pomoc bude započato i hodnocení klientových způsobů. Je nutné vyjasnit, „komu sociální pracovník v jednotlivých případech slouží“.

Pozice pracovníka, podle Kopřivy¹¹⁷, podstatně ovlivňuje možnosti a způsob poskytování případné pomoci. Čím větší pravomocemi pomáhající disponuje, tím větší je tendence jeho protějšku k odstupu a nedůvěře. Jak uvádí dále „mocenské postavení sice pracovníkovi může usnadnit praktické každodenní zacházení s klienty, pro vlastní cíl pomáhání však znamená přítěž – někdy ovšem nezbytnou.“

Prameny zabývající se výkonem činností probačních pracovníků¹¹⁸ hovoří o tom, že nejlepší cestou k redukcí páčání trestné činnosti je spíše „poradenství, podpora a pomoc“ v přístupu ke klientům nežli „konfrontace a normativní posouzení“ jejich chování a následné vyloučení.

„Pro řadu z nich může být tato schizofrenní role natolik nepříjemná, že se rozhodnou odmítnout plnit „kontrolní roli“. S osobní filosofií, že nátlak a tresty nejsou součástí sociální práce, se rozhodnou rezignovat na její společenský závazek, postaví se na stranu klienta a stanou se pouze „pomáhajícími“. Úlehla¹¹⁹ takovou pozici nazývá „obhájce klienta“. Pracovník či pracovnice mohou mít i opačnou tendenci – přesun k důrazu na požadavky

¹¹⁶ ŘEZNIČEK, I. *Metody sociální práce*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1994, s. 23.

¹¹⁷ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portál, 1997, s. 40.

¹¹⁸ Viz BARRY, M. Listening and learning: The reciprocal relationship between worker and client. *Probation Journal*, vol. 54(4), 2007, s. 407.

¹¹⁹ Více viz ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 25.

společnosti. Tato pozice je typická nedostatečným respektem ke klientovi a lpěním na kontrole a dohledu. Úlehra tuto roli označuje jako „agent společnosti“.

Probační úředník nemá možnost stát se pouze „obhájcem klienta“ – znemožňuje mu zákonné vymezení jeho úkolů a kompetencí. To je právě ta skutečnost, která činí tuto oblast sociální práce specifickou. Je zde naopak velký důraz na roli „agenta společnosti“, tím zde myslíme jak společnost jako celek, tak například i obětí trestných činů spáchaných klienty.

Mc Neil¹²⁰ argumentuje, že probace, stejně jako obecně dohled v sociální práci, potřebuje obnovit vztah mezi pracovníkem a klientem jako centrální součást jakékoli intervence v sociální práci v trestní justici. A to nejen z důvodu významu tohoto vztahu pro klienta. Tyto intervence nemohou být zaměřeny pouze na prevenci dalšího páchaní trestné činnosti. Mohou být stejně tak zaměřeny na aktivní účast poškozených za účelem povzbuzovat pachatele vyrovnat svoje závazky prostřednictvím restorativního procesu. Je jak morálně, tak prakticky nezbytné věnovat pozornost pachateli tím, že podpoříme jeho participaci ve společnosti.

Uvádí se, že současný přístup k péči o pachatele v trestní justici, velmi často zatížený administrativně, nedevaluje pouze služby poskytované klientům, ale také podkopává profesní autonomii pracovníků. Nedávná studie Whiteheada a Stathama (2005) zjistila, že pracovníci vykonávající probaci stráví asi 70% svého času administrativní prací a nevěnují se tudíž práci s klientem „tváří v tvář“. Tito autoři popisují změnu v zaměření jako: krátkodobé taktické rozhodování, jež uspokojí aspirace všudypřítomné politické mašinérie. Tyto taktické kroky mají ukázat zangažovanost na poli boje se zločinem.¹²¹

2.5.1 Nástroje probačních pracovníků

Pracovníci PMS využívají ve své práci různých postupů a způsobů práce, které můžeme rozdělit na dvě základní kategorie – aktivní a pasivní nástroje práce s klientem. Kritériem tohoto dělení je míra aktivity a zapojení klienta do procesu jejich uplatňování. Aktivní nástroje zapojují klienta a vyžadují z jeho strany jistou míru spolupráce. Naopak pasivní nástroje jsou postaveny na jednostranné aktivitě pracovníka PMS a klientovo přičinění, resp. aktivní účast přímo nevyžadují.

¹²⁰ McNEILL In BARRY, M. Listening and learning: The reciprocal relationship between worker and client. *Probation Journal*, vol. 54(4), 2007, s. 419.

¹²¹ McKnight In BARRY, M. Listening and learning: The reciprocal relationship between worker and client. *Probation Journal*, vol. 54(4), 2007, s. 420.

Příručka pro probaci a mediaci¹²² uvádí k povaze aktivních a pasivních nástrojů následující. Aktivní nástroje mají interaktivní povahu a předpokladem jejich využití je osobní kontakt s klientem a proces vzájemné komunikace. Jejich vyžaduje zapojit klienta do procesu řešení trestní věci, zohlednit jeho specifické potřeby a spolu s ním spolupracovat na tvorbě řešení.

Aktivní nástroje slouží k naplňování snahy o individuální přístup k jednotlivým případům a o motivování obviněných přijmout odpovědnost za spáchaný trestný čin. Mají povahu procesu, přinášejí možnosti nových pohledů, změny postojů klientů a vytvářejí potenciál pro efektivní řešení jednotlivých případů. Právě možnost používat ve své činnosti aktivních nástrojů, které se řídí zásadou otevřenosti a spolupráce, vytváří pro PMS v justici specifické postavení. „Pracovníci PMS by měli prostřednictvím své profesionality vytvářet podmínky k tomu, aby pasivní nástroje vykonávaly především doplňující roli a byly využívány vyváženě a pokud možno v kombinaci s nástroji aktivními.“¹²³

Za hlavní aktivní nástroj je považován profesionální rozhovor s klientem, který se řídí obecnými zásadami vedení rozhovoru a je ovlivněn kontextem justice, ve kterém je realizován.

Pasivními nástroji rozumíme jednostranné aktivity probačních pracovníků, tj. aktivity prováděné bez součinnosti s klientem. Nemají tedy interaktivní povahu a projevují se statickými úkony PMS, jejichž výstupem je získání informace nebo potvrzení určité skutečnosti. Jejich využití je, z důvodu uvedené jednostrannosti, nutné podmiňovat dodržěním některých etických principů. Klienti musí být o možnosti jejich použití poučeni, musí být použity s vědomím klienta, nebo o jejich použití musí být klient alespoň informován. Nedodržení těchto principů by mohlo vést k ohrožení klienta zneužitím pravomocí, kterými služba disponuje. Naopak jejich dodržování umožňuje vytvářet předpoklady pro to, aby klienti rozuměli důvodům, proč a za jakým účelem pracovník takové kroky dělá (např. vzhledem k tomu, že postavení a pravidla jeho zaměstnavatelské organizace mu to ukládají). Tento otevřený přístup do jisté míry představuje i způsob ochrany pro pracovníky PMS. Měl by předejít případným nedorozuměním nebo sporným situacím mezi pracovníkem a klientem.

Příkladem použití pasivních nástrojů při získávání informací o osobě klienta jsou dotazy na rejstřík trestů nebo vyžádání si informací o klientovi z dalších zdrojů. Využívání

¹²² DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001. D4, s. 1-2.

¹²³ *Ibidem*.

pasivních nástrojů vychází z dohledové a kontrolní úlohy PMS, která souvisí se zajištěním výkonu pravomocného rozhodnutí soudu nebo státního zástupce.

Specifické postavení mají pasivní nástroje ve stadiu před rozhodnutím soudu nebo státního zástupce. Povaha spolupráce klientů s PMS zde vyžaduje využívání spíše aktivních nástrojů, pasivních nástrojů je v tomto smyslu možno využívat jako prostředku k vytvoření předpokladu pro navázání kontaktu s klientem a využití nástrojů aktivních. Platí, že zvyšující se míra využití aktivních nástrojů umožňuje snižovat zastoupení pasivních nástrojů a činnost PMS činí efektivnější ve smyslu dosažení změn postojů klienta a nalezení možností individuálního přístupu řešení daného případu.

2.6 Klient

Pod pojmem klient (klienti) se v případě sociální práce v rámci PMS obecně ukrývá několik specifických skupin osob, tedy nejméně alespoň dvě specifické skupiny. „Uživatelé služeb sociální práce v trestní justici jsou součástí dvou velmi odlišných skupin. Buď jsou to ti, kteří páchají trestné činy (často nazývaní jako provinilci nebo pachatelé trestných činů), nebo jsou to ti, kteří trpí následky trestných činů nazývaní oběťmi trestných činů. Toto rozdělení je někdy spíše umělé. Kritičtí sociologové poukazují na to, že „většina praxe trestní justice je zaměřena na chování mladých, chudých lidí z dělnické třídy, mezi nimiž je většina mužů, a kteří mohou mít zkušenost s kriminalitou jak z pozice pachatele, tak oběti (Cree 2000, Maguire et. al. 2002). Podobně také současné výzkumy naznačují, že ti, kteří páchají násilí, měli v minulosti zkušenost s násilím směřujícím proti nim samotným.“¹²⁴

Klienty PMS jsou osoby, které spáchaly trestný čin a ti, kteří se stali obětí trestného činu. Okruh obětí není blíže definován, zákon prostě požaduje po PMS pracovat s touto skupinou uvádějíc, že „probační a mediační služba má pomáhat odčinit křivdy způsobené zločinem směrem k oběti i ve vztahu k dalším lidem, kterých se čin dotkl, a „přispívat k ochraně práv obětí trestných činů.“¹²⁵ Práce s oběťmi trestných činů je také ošetřena v odstavcích týkajících se mediace mezi obětí a pachatelem zmíněného zákona. Pokud se týká pachatelů trestných činů, pracuje PMS s mladistvými i dospělými. Cílová skupina pachatelů pro každý jednotlivý alternativní trestný čin je jasně definována zákonem. Zákon uvádí jako skupiny prioritního zájmu mladé pachatele trestných činů, mladé dospělé pachatele trestných

¹²⁴ SMITH In CREE, V. E.; DAVIS, A. *Social Work. Voices from the inside*. London and New York : Routledge, 2007, s. 41.

¹²⁵ Viz zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR, ve znění pozdějších předpisů.

činů a osoby závislé na návykových látkách. Prevence je činnost, kterou PMS umožňuje zákon, ale neexistuje zde definice jak by měla být prováděna.¹²⁶

Na tomto místě však bude pojem klient poněkud zúžen. Za klienta se pro účely této práce považuje konkrétní dospělý jedinec vstupující z nejrůznějších důvodů do interakce s probačním pracovníkem. Z důvodu různosti postavení klientů PMS je dále ještě nutno specifikovat, že se jedná o klienta obviněného (obžalovaného, odsouzeného). Bylo řečeno, že do interakce s probačními pracovníky vstupují také klienti z řad osob poškozených trestnou činností. Práce s nimi má však svá další specifika a pojednání o nich by zasloužilo většího prostoru v jiném textu. Přes vědomí toho, že práci pracovníků PMS nelze jednoduše dělit z hlediska těchto typů klientů, je zde z důvodů účelnosti dalšího zkoumání provedeno toto zjednodušení. Svůj význam z pohledu dalšího zkoumání zde má také to, že pouze s touto skupinou klientů lze potenciálně pracovat jak v rámci probace, tak mediace. A právě to bude hrát v dalších částech práce významnou roli. V souladu s již vyjádřeným zaměřením se na oblast individuální sociální práce je pro účely této práce považován za klienta dospělý jedinec, který se dostal do konfliktu se zákonem, a který se v této souvislosti dostal do kontaktu s probačním pracovníkem.

Na místě je zde ještě jedna připomínka týkající se postavení klienta probačního pracovníka. „Asi více než v jiných oblastech sociální práce, uživatelé služeb sociální práce v trestní justici jsou „nedobrovolnými klienty“: nežádají o poskytování služeb, namísto toho jsou jim služby „nařizeny“, „předepsány“ soudem nebo nějakým jiným právním úkonem.“¹²⁷ Může to platit i v případě, že se jedná o spolupráci v přípravném řízení, kde je podmínkou souhlas klienta. Tento souhlas je však podmíněn poměrně silným tlakem rozbíhajícího se trestního řízení. Nedobrovolnost klientů PMS je tedy dána buď tím, že je do péče pracovníka svěřen rozhodnutím soudu (probace) nebo je dotlačen vzniklou sociální událostí (obvinění z trestného činu v případě mediace) a doporučením orgánů činných v trestním řízení. Je zde tedy poměrně nízká míra vlastního očekávání, vlastních představ o tom, jakých výsledků by mělo být ve spolupráci dosaženo.

Jak již bylo naznačeno, jedná se opravdu v případě klientů probačních pracovníků (zde již myšleni klienti ve smyslu zúženém v kontextu této práce) o poměrně specifickou skupinu.

¹²⁶ VAN KALMTHOUT, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 77.

¹²⁷ TROTTER In CREE, V. E.; DAVIS, A. *Social Work. Voices from the inside*. London and New York : Routledge, 2007, s. 43.

Zehr¹²⁸ upozorňuje, že tito klienti mají, kromě zodpovědnosti k poškozeným a komunitě, i další potřeby. Pokud očekáváme, že začnou být aktivní a budou zodpovědní, změni své chování a stanou se platnými členy naší společnosti, je třeba podle zásad restorativní justice uspokojit také jejich potřeby. Zde jsou uvedeny některé možnosti:

1. „Získat zodpovědnost, která:
 - reaguje na újmu způsobenou trestným činem,
 - povzbuzuje pachatele k soucítění, aktivnímu přístupu a zodpovědnosti,
 - transformuje pocit hanby a ostudy.
2. Povzbudit k tomu, aby mohli zakusit osobní přerod a změnu včetně:
 - řešení problémů a hojení ran, které přispěly a měly vliv na jejich kriminální jednání,
 - příležitosti k léčbě závislostí, případně jiných problémů,
 - možnosti rozšíření a zvýšení osobních kompetencí.
3. Povzbudit a podpořit jejich integraci do společnosti.
4. Někteří pachatelé potřebují alespoň dočasné omezení či kontrolu.“

Klienti hrají v mocenských vztazích významnou roli, když v reakci na působení probačních pracovníků zaujmají různé postoje a tím pomáhající vztah značně ovlivňují. Již dříve zde bylo uvedeno, že klienti obecně mohou na individuální úrovni vyjadřovat svoji moc přerušením kontaktu, projevy nesouhlasu a kritiky, podáváním stížností, ale i vyjadřováním úzkosti. Stejně tak mohou ke stejnému účelu využívat i projevy zájmu a souhlasu.

„Ve většině zemí nejsou specifická práva klientů jasně definována a mají všeobecně pouze neoficiální status. Znamená to, že zde neexistuje nezávislý orgán vyhodnocující stížnosti klientů na obsah a kvalitu probační práce, jako tomu je například v zemích západní Evropy. Stížnosti se mohou týkat určitých aktivit probačních služeb, jako například frekvence kontaktu, nespokojenost s přiděleným pracovníkem, přání změnit přiděleného pracovníka, pokud bezpečí a integrita klienta byla ovládána a potlačována, chování a rozhodování přijímaná probačním úředníkem, obsah, kvalita a hodnověrnost zpráv vydávaných probační službou, apod. V těchto zemích (Anglie a Wales, Nizozemí, Norsko, Skotsko a Švédsko) byly

¹²⁸ ZEHR, H. *Úvod od restorativní justice*. Praha : Sdružení pro probaci mediaci, 2003, s. 12-13.

vyvinuty speciální procedury pro tento druh stížností, které garantují nezávislou a objektivní evaluaci stížnosti.¹²⁹

Klienti PMS mají možnost stěžovat si na chování probačních pracovníků podle vnitřního organizačního řádu PMS. „Probační klient má obvykle možnost stěžovat si přímo svému přidělenému probačnímu úředníkovi, a pokud to nevede k jeho uspokojení, může se obrátit na nadřízeného probačního úředníka v rámci organizace a nakonec eventuelně i na ministra spravedlnosti. Tyto stížnosti skrze manažerský řetězec však nezajišťují dostatečnou garanci, že stížnost bude vyřešena seriózně a objektivně a povede k uspokojivému závěru.“¹³⁰ Neexistuje žádný nezávislý orgán, který by posuzoval obsah a formu služeb poskytovaných PMS.

Obecně lze říci, že propracovaný systém vzdělávání zaměstnanců PMS má pozitivní důsledky v jejich práci, pracují s klientem s respektem a jejich chování je tak vyvážené, aby minimalizovalo rozvoj konfliktních situací, respektovalo důstojnost klientů a vedlo k efektivnímu a sociálně akceptovatelnému řešení jednání pachatelů. Specifická práva klientů PMS jsou přitom definována spíše nepřímou, to znamená, že vyplývají z předepsaných povinností úředníků a asistentů PMS

Shrnutí

V této kapitole bylo nabídnuto několik definic sociální práce a zdůrazněno její pojmání jako podpory sociálního fungování klienta při zdůraznění aspektu přítomnosti hodnocení „normality“ resp. „nenormality“. Do uvažování o moci probačních pracovníků byly v této podkapitole za účelem dalšího využití zavedeny pojmy kontrola a pomoc mající své kořeny v systemickém přístupu. Míra uplatňování moci probačními pracovníky zde byla vyjádřena pohybem na škále mezi kontrolou a pomocí. Zavedeno bylo také uvažování o pasivních a aktivních nástrojích práce probačních pracovníků.

Dále byla popsána sociální práce v rámci PMS, filosofie a myšlenková základna PMS, její poslání a cíle, zásady a principy činnosti, institucionalizace a organizace PMS. Dnes se praxe sociální práce v trestní justici inspiroje do značné míry konceptem tzv. restorativní

¹²⁹ VAN KALMTHOUT, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 32.

¹³⁰ VAN KALMTHOUT, A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003, s. 31.

(obnovující) justice. Příklon k tomuto konceptu můžeme interpretovat na úrovni vztahu pracovník – klient, mimo jiné, také jako příklon od kontroly směrem k pomoci, který je víceméně pokračováním již nastoleného trendu v trestní justici. Výkon sociální práce probačních pracovníků se odehrává v prostředí zaměstnavatelské organizace PMS v praktické realizaci institutů probace a mediace.

Cíl této kapitoly byl naplněn zejména uvedením základního pojmového aparátu ze slovníku sociální práce i specifického slovníku PMS a bližším vymezením oblasti, v níž se probační pracovník setkává se svým klientem.

Tolik k definicím a vymezení základních cílů a principů sociální práce v rámci PMS. Realizace institutů probace a mediace se však děje v rámci určitého organizačního prostředí, jež dává oběma těmto institutům konkrétní tvar (nad rámec zákonných ustanovení). Mám na mysli především mikro-rovinu jednotlivých organizačních jednotek - středisek PMS, kde může být dáván různý konkrétní obsah pojmům probace a mediace. Z obou diskutovaných institutů se pak procesem působení různých organizačních faktorů stávají společenské instituce, tedy ustálené, opakující se činnosti, stereotypizované, rutinní jednání běžné v určité skupině či kultuře – v tomto případě na konkrétním středisku PMS. V následující kapitole proto uvádím několik vybraných faktorů, které mohou ovlivnit výsledný obsah diskutovaných pojmů.

3. INSTITUCIONÁLNÍ A ORGANIZAČNÍ ZÁKLADNA UPLATŇOVÁNÍ MOCI VE SPOLEČNOSTI

V této kapitole bude věnován prostor problematice institucí a organizací jako platform pro výkon moci. Budou zde popsány obecnější aspekty fungování probačních pracovníků v rámci jejich zaměstnavatelské organizace a bude přitom směřována pozornost zejména na dva přístupy - byrokracii a profesionalismus. Cílem kapitoly je objasnit, co se pro účely této práce těmito pojmy myslí, aby pak mohly být dále využity v uvažování o práci probačních pracovníků.

3.1 *Instituce versus organizace*

Kontakt probačního pracovníka s klientem neprobíhá ve vzduchoprázdnu, nýbrž v rámci organizace PMS a je tudíž vztahem do značné míry institucionalizovaným. Pojem instituce (z lat. instituere - zřizovat) se vysvětluje obecně jako „v zásadě každý obecně praktikovaný a v dané kultuře předávaný způsob jednání.“¹³¹ Dále se uvádí, že instituce byly v dějinách definovány jako: 1. stálé skupiny integrované ve společnosti; 2. nejdůležitější skupiny uznané ve společnosti; 3. skupiny s neosobními funkcemi (F. W. Znaniecki, 1945); 4. projevy nezbytných kulturních činností (B. Malinowski, 1949); 5. systematizované a uznávané mravy (G.W. Sumner, 1906); 6. pevně vymezené procedury a rituály (R.M. MacIver, 1931); 7. kombinace norem, statusů a rolí (R. Linton, 1936).¹³² Pro účely tohoto textu budu chápat pojem instituce z hlediska funkcionálního jako mechanismus sociální kontroly podporovaný a dotvářený konkrétními organizacemi s tímto cílem vytvořenými. V případě PMS se jedná o organizaci státní správy, tedy o organizaci poskytující veřejnou službu.

V dalším textu zabývajícím se možnými organizačními vlivy na činnost probačních pracovníků bude rozlišováno mezi pojmy instituce a organizace. Vycházím zde z toho, že „jestliže instituce znamená v podstatě způsob, jakým lidé provádějí určitou činnost, organizace jsou tvořeny lidmi, kteří určitou činnost institucionalizovaným způsobem provádějí.“¹³³

¹³¹ *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996, s. 435.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*.

3.1.1 Instituce

Jak již zaznělo, instituce může být chápána jako způsob, jakým lidé v dané kultuře dělají určitou věc, zatímco organizace je způsob, jímž přitom koordinují svou činnost. Tato schopnost institucionalizovat své jednání je základem kultury, protože institucionalizované jednání je náhradou pudového jednání zvířat. Instituce a pudy jsou dvěma alternativními způsoby orientace v komplexní realitě.¹³⁴

Institucemi můžeme nazvat soubory opakujících se činností, které mají objektivní charakter. To znamená že jsou ve svém působení a existenci nezávislé na konkrétních lidech nebo skupinách. Jedná se o jakési „ustavené, stereotypizované, rutinní jednání běžné v určité skupině či kultuře, které z určitého hlediska můžeme nazírat jako důsledek nátlaku společnosti.“¹³⁵

Podle Douglass C. North¹³⁶ jsou instituce „lidmi vymyšlené zábrany, které strukturují politickou, ekonomickou a sociální interakci a skládají se jak z neformálních zábran (tabu, zvyky, tradice), tak z formálních pravidel (zákony, nařízení, atp.). Institucionalizované chování je očekávatelné, má i svůj sankční význam, ale na druhé straně je zárukou předvídatelnosti fungování sociálních rolí jako ustavených způsobů jednání očekávaných od držitelů určitých pozic. Také trestní justici lze chápat jako společenskou instituci, stejně tak i konkrétní instituty probace a mediace.

Z pohledu zkoumání problematiky moci je zde zajímavý mimo jiné i pohled E. Durkheima, který považoval instituce za výraz nadindividuální povahy sociálního dění. Analýza institucí přispívá k pochopení způsobu a míry determinace individuálního jednání, k hlubšímu pochopení mechanismu přejímání sociálních rolí atd. Nejvíce určující je zde však hledisko sociálně-psychologické, v rámci kterého představují instituce především komplex vzorově určených, vzájemně se doplňujících nenormativních očekávání, vymezujících příslušné chování osob plnících určité role. Institucionalizace je spojena s integrací takových očekávání v systému - sociálními interakcemi. Chování se při ní habituuje, normy jsou buď internalizovány nebo interiorizovány.¹³⁷

¹³⁴ MUCHA, I. *Texty ze sociologie*. Praha : Vydavatelství 999, 2001, s. 87.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 87-89.

¹³⁶ DOUGLASS, C. N. Instituce. *Journal of Economic Perspectives*, Winter 1991, vol. 5, no. 1, s. 113-127.

¹³⁷ Volně dle *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996, s. 435.

3.1.2 Organizace

Organizace sehrávají v životě lidí velmi významnou roli. Jedinec jejich prostřednictvím vstupuje do života a jejich existence ho provází až do smrti. Organizací, s nimiž je člověk v průběhu života v kontaktu, je celá řada.

Max Weber je autorem prvního systematického výkladu vývoje organizací. Organizace podle něj představují způsob, jak pravidelně koordinovat lidi nebo produkty jejich práce v čase a prostoru. Zdůrazňuje, že podmínkou jejich rozvoje je ovládnutí informací, z čehož plyne zásadní význam písemných dokumentů. Aby mohla organizace fungovat, potřebuje k tomu psaná pravidla a spisy, do nichž se ukládá její paměť. Weber vidí organizace jako silně hierarchická seskupení, v nichž se moc soustředí na nejvyšších příčkách. Weber dále upozorňuje na byrokratickou povahu všech organizací - všechny rozsáhlé organizace mají podle něj byrokratickou povahu.

Giddens¹³⁸ upozorňuje, že „obrovský vliv organizací na náš současný život však nelze považovat po všech stránkách za přínos. Organizace nám totiž často odnímají právo rozhodovat a přenášejí je na úředníky či odborníky, které můžeme jen stěží ovlivnit. Všichni například musíme konat určité věci, které po nás vyžaduje vláda (platit daně, dodržovat zákony, bojovat ve válce), jinak nám hrozí potrestání. Organizace jako zdroje společenské moci tak mohou podřídit jedince diktátu, jemuž obvykle není schopen účinně vzdorovat.“

Termín organizace poukazuje podle klasika teorie organizace Simona¹³⁹ na složitý vzorec komunikace a jiných vztahů ve skupině lidských bytostí. Tento vzorec poskytuje každému členu skupiny mnoho informací, předpokladů, cílů a stanovisek, které vstupují do jeho rozhodování a poskytuje mu rovněž soubor stálých a srozumitelných očekávání ohledně toho, jak ostatní členové skupiny jednají a jak budou reagovat na to co říká nebo co dělá on sám. Sociologové nazývají tento vzorec „systémem rolí“, většinou je však známější jako „organizace“.

Organizace je důležitá proto, že v naší společnosti, kde člověk stráví většinu času svého dospělého života právě v organizacích, toto prostředí formuje a rozvíjí osobní kvality a zvyky. Organizace je důležitá též proto, že poskytuje těm na odpovědných pozicích prostředek k uplatňování moci a vlivu nad druhými. To znamená, že nemůžeme porozumět uplatňování vlivu a moci v dané oblasti bez porozumění organizaci, ve které se proces

¹³⁸ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 289.

¹³⁹ SIMON, H. A. *Administrative Behavior*. New York : The Macmillan Company, 1961, p. xvi.

odehrává. „Chování a jeho dopady na druhé jsou funkce organizační situace, do které je aktér umístěn.“¹⁴⁰

Termín organizace označuje obvykle určitý pořádek, řád nebo systém. V zásadě je možno rozlišovat dvě základní koncepce pojmání organizací. (1) Organizace jako proces, kde podstatu tvoří proces organizování a (2) organizace jako výsledek určitých procesů, jako struktura organizačních a interpersonálních vztahů. Oba přístupy jsou vzájemně propojené, a proto zkoumání organizací musí vždy postihovat aspekty strukturální i dynamické. Giddens¹⁴¹ definuje organizaci jako „velké seskupení lidí, které je neosobního charakteru a vzniká s konkrétním záměrem.“ Jako dobrý příklad organizace může podle něj posloužit například moderní nemocnice. Záměrem je zde léčit choroby a poskytovat jiné formy lékařské pomoci.

Formální organizace tak představují ...“umělý prostředek koordinace aktivit většího počtu lidí za určitým účelem.“¹⁴² Keller dále uvádí, že nejruznější lidské aktivity je možno realizovat i jinak než prostřednictvím formálních organizací. „Výhody, které plynou z formálně ustavené koordinace lidských činností, však vedou k tomu, že stále větší oblast lidských aktivit je provozována organizovaně.“¹⁴³

„V rovině formálních organizací obecně patří k nejznámějším typologie A. Etzioniho (1961 a)¹⁴⁴. Je postavena na rozlišení různých zdrojů moci, jimiž disponují řídicí pracovníci organizací a různých postojů vůči této moci ze strany podřízených.

Vedení organizace může mít k dispozici trojí typ moci:

1. Moc donucovací (například použití fyzické síly)
2. Moc odměňující (materiální či jiné formy odměny)
3. Moc normativní (morální přesvědčení, prestiž organizace aj.)

Naproti tomu podřízení mohou reagovat na použitý typ moci především následujícími způsoby:

1. Alienativní způsob reakce (nepodporovat cíle organizace)
2. Kalkulující reakce (podpora cílů ze zisknosti)
3. Morální reakce (ztotožnění se s organizací).

¹⁴⁰ SIMON, H. A. *Administrative Behavior*. New York : The Macmillan Company, 1961, p. xv.

¹⁴¹ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 288.

¹⁴² KELLER, J. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996, s. 11.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 140-141.

Kombinací uvedených typů získává Etzioni nástin typologie organizací.“

Zajímavé však pro nás mohou být i jiné aspekty fungování organizací. Michel Foucault jednoznačně poukazuje na blízkou souvislost mezi fyzickou architekturou organizace a její sociální strukturou, včetně mocenských vztahů. Většina sídel moderních organizací podle něj působí unifikovaným dojmem. Prostorové uspořádání moderních organizací působí unifikovaně a bývá v některých případech také přímočaře hierarchické. To znamená, že čím vyšší má pracovník postavení v podniku, tím výše má umístěnou svoji kancelář. Hovoří o tom, že působení organizace je ovlivňováno jejími fyzickými dispozicemi, a to zejména tam, kde se systém do značné míry opírá o neformální vztahy. Fyzická blízkost mimo jiné usnadňuje formování primárních skupin, zatímco fyzická vzdálenost může skupiny polarizovat a přispívat k rivalitě mezi jednotlivými odděleními („my“ versus „oni“). Foucault vyzdvihuje též nutnost činnosti v rámci organizací koordinovat i v čase. Využívány jsou proto různé časové harmonogramy zaručující „efektivní rozmístění těl v rámci organizace“. Podle Foucaulta je v organizacích silně uplatňován dozor nad pracovníky, a to i nad poměrně vysoce postavenými pracovníky, kteří bývají sledováni mnohdy intenzivněji než pracovníci řadoví.

Zvláštní pozornost věnoval Foucault organizacím, ve kterých jsou jedinci odděleni od vnějšího světa na dlouhou dobu jako je například vězení, a které jsou vhodným příkladem toho, jak funguje dozor. Dozor zde však není pouze záležitostí klientů, pod dozorem se ocitají také samotní pracovníci, a to i ti ve vysokých funkcích. I když cílem zájmu této práce není tato kategorie uzavřených institucí, je každopádně užitečné brát tyto aspekty také v potaz.

Uvedená myšlenka spojuje Foucaulta s Weberem, když oba tvrdí, že maximální dohled nad pracovníky spojený s přesným a důsledným rozdělením pravomocí je cestou k efektivnímu vedení organizace. Přinejmenším o firmách, které na rozdíl od vězení neusilují o totální kontrolu nad jedinci, toto však neplatí. Vězení totiž není příliš dobrým modelem organizace jako takové. Přímý dozor může vcelku úspěšně splňovat svůj účel pouze tam, kde je jeho cílem kontrola osob, které jsou vůči nadřízeným autoritám v podstatě nepřátelsky naladěny a raději by byly někde jinde, což je právě příklad vězení. Naproti tomu v organizacích, kde záleží na spolupráci při realizaci společného cíle, je situace poněkud jiná. „Pokud vedení až příliš spoléhá na přímý dozor, snižuje to motivaci zaměstnanců, kteří mají pocit, že jim práce neposkytuje žádnou šanci na samostatné rozhodování a seberealizaci.“¹⁴⁵ To bude zřejmě také případ organizace typu PMS.

¹⁴⁵ GRINT, 1991; SABEL, 1982 In GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 296.

Byrokracie již však dnes není jediným možným způsobem řízení velkých organizací. Mnohé organizace dnes naopak procházejí přestavbou, která je má učinit méně hierarchickými - například tzv. japonský model (rozhodování zdola nahoru, menší specializace, orientace na výkonnost skupin, prolínání práce a soukromého života). Tyto nové modely staví na přesvědčení, že ve vyhraněně byrokratických organizacích dochází k přílišné rigiditě, nepružnosti a nedostatku motivace pracovníků a to způsobuje jejich selhávání. Obchodní firmy a jiné organizace dnes začínají opouštět hierarchickou formu a získávají spíše charakter „sítě“, v níž se rozhoduje zdola nahoru. Tento proces je reakcí na globalizaci, která stimuluje dramatické změny. Tradiční byrokracie Weberova typu se již v důsledku své nepružnosti a lpění na zavedených metodách práce v plné míře nedokáže vyrovnávat s rychlými změnami.

Organizace různými prostředky podporují autoritu svých manažerů a tím se snaží upevnit jejich moc. Dávají jim do rukou nástroje, o kterých mluvíme jako o základech moci:

- „odměňování, které umožňuje ovlivňovat chování pracovníku slíbením nebo zaručením odměny za dobrý pracovní výkon a žádoucí chování,
- postihování, které má formu hrozby - snížení výdělku, přeřazení nebo propuštění z práce,
- legitimita, která je zakotvena ve formálním postavení nebo autoritě a nese s sebou právo rozhodovat,
- informace, které dostává manažer na rozdíl od svých podřízených, a které jeho pracovníci potřebují,
- vztah jiných lidí k vedoucímu, kteří se ztotožňují s jeho jednáním a přijímají jeho názory.

Pokud tyto nástroje nejsou účinné (vedoucí nemůže výrazněji odměňovat dobré pracovníky, jeho funkce není z nějakého důvodu potvrzena, nedostává adekvátní informace, lidé ho odmítají), moc vedoucího se snižuje.¹⁴⁶

Ale také sami pracovníci využívají pro budování své moci řady prostředků. Toto jejich snažení je ovlivňováno některými okolnostmi. Ty dále shrnuje Morgan.¹⁴⁷

1. Formální autorita je spojena s pozicí, kterou jedinec v organizaci zastává (ve smyslu funkčního zařazení i pozice nadřízený - podřízený).

¹⁴⁶ BĚLOHLÁVEK, F. *Organizační chování*. 1. vyd. Olomouc : Rubiko, 1996, s. 130.

¹⁴⁷ In BĚLOHLÁVEK, F. *Organizační chování*. 1. vyd. Olomouc : Rubiko, 1996, s. 131-132.

2. Kontrola omezených zdrojů zahrnuje vedle disponování s financemi taktéž rozhodování o rozdělování materiálu, pracovních sil nebo investičních prostředků jednotlivým útvarům. Řízení omezených zdrojů znamená vedle příležitosti k ovládnutí ostatních též vlastní nezávislost na ostatních.

3. Organizační struktura a organizační řád mají být sestaveny tak, aby sloužily k co nejefektivnějšímu fungování organizace. Do značné míry však jsou výsledkem osobních sympatií nebo antipatií, individuálních zájmů a boje o moc v organizaci.

4. Kontrola procesu rozhodování spočívá vedle vlastního rozhodnutí i v kontrole podmínek (kdo bude přizván k rozhodnutí, jaké informace budou dány k dispozici atd.) i v kontrole výstupu (jaká opatření budou z rozhodnutí vyvozena, kdo je bude uskutečňovat).

5. Kontrola znalostí a informací a přístup k databázím dovoluje zatajovat nechtěná fakta a naopak žádoucí fakta zdůrazňovat. Zakrýváním a zkreslováním skutečností lze vytvářet fiktivní realitu, které ostatní lidé musejí důvěřovat, a která slouží dosažení určitého záměru.

6. Kontrola hranic mezi útvary, odděleními nebo organizací a jejím okolím dává mnoha lidem příležitost ke zvýšení moci – je základem managementu hranic. Asistent či sekretářka si osobuje právo na to, koho a kdy vpustí k řediteli, referent se jmenuje do pozice výhradního zprostředkovatele kontaktu s jinou firmou.

7. Schopnost zacházet s nejistotou ať už vnější (danou proměnlivostí prostředí), nebo vnitřní vytváří o svém

nositeli dojem kompetence a důvěryhodnosti, v něm pak díky nejednoznačné situaci ostatní lidé hledají oporu.

8. Nové moderní technologie nebo způsoby práce přináší podstatné zvýšení efektivity práce a mimořádné výsledky. Uživatel jich pak může využívat ve svůj prospěch.

9. Kontrola neformální organizace spočívá v tom, že lidé zkušení v organizační politice systematicky budují síť svých přátel, společenství, vztahy k možným ochráncům na vyšších místech. Tyto konexe jsou postaveny na vzájemné výhodnosti, na možnosti reciproční výměny úsluh.

10. Kontrola protivníků organizace umožňuje podíl na té oblasti rozhodování, která není výlučnou sférou vedení organizace.

11. Symbolismus a management dojmu vytváří zdání moci člověka pomocí symbolických předmětů (oblečení, auto, vybavení kanceláře) i určitého způsobu jednání, a zdání je pak

zdrojem moci skutečné. Pracovník sám může budovat svou moc tím, že dává skutečností symbolický význam - svůj útvar například popisuje jako sehraný tým, který se musí udržet v „džungli“ organizace.

12. Pohlaví působí v některých složkách, kde se očekává od vedoucích pracovníků chování typicky mužské a žena, má-li uspět v mocenském boji, takové chování napodobuje.

13. Strukturální faktory poukazují na fakt, že vliv vedoucího pracovníka může být do značné míry omezen ostatními lidmi a realitou vůbec. V demokraticky řízených organizacích je totiž moc otevřená a široce přístupná, takže do hry vstupují zájmy mnoha lidí a skupin. Vedle toho existují ještě další tlaky – situace na trhu, zjevné trendy v organizaci - jimiž se vedoucí pracovník musí řídit.

14. Skutečně zastávaná moc zvyšuje různými mechanismy sama sebe. Ten, kdo má možnost pomoci ze své kompetence různým důležitým lidem, může při vhodné příležitosti těžit z jejich přízně. Lidé, kteří vidí šanci po boku mocného jedince, se jej snaží podporovat a tím zase jeho moc rozšiřují.

3.1.2.1 Organizace a byrokracie

Původní význam termínu byrokracie byl jednoznačně pejorativní. Jeho tvůrce De Gournay hovořil o rostoucí moci úředníků jako o „chorobě zvané byrománie“. Francouzský romanopisec Honoré de Balzac považoval moc byrokracií za „obří moc v rukou trpaslíků“. Dnes existují dva pohledy na byrokracii. Jeden pohled považuje byrokracii za příklad neefektivity a druhý naopak hovoří o jejích přednostech, které spatřuje především v její schopnosti stanovovat a dodržovat přesné postupy.¹⁴⁸

Někteří autoři¹⁴⁹ poukazují na tendence byrokracie k rozrůstání se vlastními mechanismy fungování až do rozměrů, kdy si již vystačí sama, a občan tak začíná být manipulován úřadem a úředníky. Moc úřadu, který je vůči jedinci anonymní, je potom vnímána ve formě tzv. odcizení, které dobře popsal Franz Kafka. V jeho rámci jsou konkrétní záležitosti našich životů anonymizované a stávají se potravou abstraktních procesů nakládání s nimi.

Termín "byrokracie" je tedy mnohoznačný. Může nevhodným způsobem označovat organizaci veřejné správy. Muže však být též označením pro nemoc organizací způsobující

¹⁴⁸ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 290.

¹⁴⁹ BEDRNOVÁ, E.; NOVÝ, I. *Moc, vliv a autorita*. Praha : Management Press, 2001, s. 26.

jejich neměnnost. Byrokracie není čistě jen produktem záměrného omezování racionality formální organizace. Byrokracie bývá naopak paradoxním produktem takových snah, jejichž cílem bylo fungování velkých organizací optimalizovat a učinit je ještě racionálnější. Na druhou stranu byrokracie nepochybně blokuje tvůrčí potenciál a omezuje možnosti volby ze strany zaměstnanců organizací všeho druhu. „Byrokracie tak brzdí jak tvořivou, tak destruktivní energii lidí.“¹⁵⁰ Považuje byrokracii za vedlejší důsledek snahy ochránit správní aparát před jeho vlastními úředníky. Hovoří o tom, že vytvoříme-li jednu pravidla, která redukuje chaos, nemůžeme lidem zabránit, aby na těchto pravidlech lpěli. Lpějí-li na nich příliš, stávají se byrokraty. Je však krajně nesnadné naučit je, aby na nich lpěli jenom trochu.

Byrokracie se snaží dosáhnout efektivity pomocí standardizace úkolů. Činí tak rozdrobováním úkolů do menších a menších částí. Barbara Lerner¹⁵¹ podotýká, že „standardizované procedury jsou racionální pouze tehdy, pokud se snaží produkovat standardní produkt, ale každá lidská bytost je jedinečná a snaží se takovou zůstat.“ Byrokratická organizace je organizována okolo abstraktních, standardních částí - specifických programů, které jsou organizovány okolo specifických problémů a se kterými si snaží poradit specifickými procedurami. Klienti jsou tak definováni pomocí dílčích problémů, okolo kterých je organizován program a je s nimi nakládáno právě pro potřeby těchto programů a jsou vystavováni procedurám a technikám, které je konstituují, a to spíše než aby byly viděny jejich vlastní cíle a očekávání.

Max Weber poukazuje na to, že omezený počet byrokratických organizací existoval i v tradičních civilizacích, plně se však byrokracie rozvinula až v moderní době jako odpověď na administrativními nároky, které na nás kladou rozsáhlé společenské systémy. Hájí užitečnost byrokratického upořádání, na druhé straně si však všímá i jejich zásadních nedostatků, které mají dopad na povahu moderního společenského života.

Weber¹⁵² postuloval ideální typ byrokratických organizací, ne ve smyslu „žádoucnosti“, ale ve smyslu „ryzosti“. Jedná se vlastně o abstraktní popis kladoucí důraz na reálně existující vlastnosti, které považuje za nejtypičtější. Byl přesvědčen, že čím více se bude organizace blížit jeho „ideálnímu typu“, tím efektivněji bude naplňovat cíle, které si vytkla.

¹⁵⁰ KELLER, J. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996, s. 13.

¹⁵¹ In COMPTON, B. R.; GALAWAY, B. *Social Work Processes*. Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Company, 1999, s. 132.

¹⁵² WEBER, M. *The theory of social and economic organization*. London, Edinburg, Glasgow: William Hodge and company, 1947, s. 305-308.

U byrokracií určil několik základních charakteristik:

- a) existuje zde jednoznačná hierarchie pravomocí,
- b) jednání pracovníků na všech úrovních organizace je řízeno psanými pravidly,
- c) úředníci pracují na plný úvazek a dostávají pravidelný plat,
- d) úkoly, jež úředník vykonává v rámci organizace, jsou striktně odděleny od jeho soukromého života,
- f) příslušníci organizace nejsou vlastníky hmotných prostředků, se kterými pracují.

3.1.2.2 Formální a neformální organizace

Jak plyne z výše uvedeného, Weberovská analýza byrokracie klade hlavní důraz na formální vztahy v rámci organizace, tj. na vztahy mezi lidmi vyjádřené v jejích pravidlech. Neformálními vazbami a vztahy malých skupin, jež existují v každé organizaci, se příliš tento přístup nezabývá. Podle Giddense¹⁵³ však právě neformální způsoby jednání byrokracii často poskytují pružnost, které by jinak nedosáhla. „Neformální zájmové skupiny se vytvářejí na všech stupních organizací. Na jejich vrcholu mohou hrát osobní vazby a sympatie větší úlohu než formálně předepsaná podoba rozhodování. Je velmi obtížné zhodnotit, do jaké míry tyto neformální postupy zlepšují nebo naopak zhoršují výkonnost organizace.“

Formální organizace lze definovat jako uměle ustavený sociální útvar vybavený formalizovanými procedurami za účelem mobilizace a koordinace kolektivního úsilí k dosažení stanovených cílů. Termín „neformální organizace“ neodkazuje na všechny typy vyskytujících se vzorců sociálního života, ale jen na ty, které se vyvíjejí v rámci formálně ustanovených organizací. Vyčleněny z tohoto rámce jsou tedy sociální instituce, které se vyvíjely bez explicitního designu, začleněny jsou neformálně se vyskytující, stejně tak jako formálně institucionalizované vzorce v rámci formálně ustanovených organizací.¹⁵⁴ Známa studie tohoto autora se zaměřovala na neformální vztahy ve vládním úřadě, jehož úkolem bylo vyšetřovat možné daňové úniky. Došel ke zjištění, že členové skupiny si vytvořili neformální postupy, které dávaly větší prostor jejich iniciativě a odpovědnosti, než jim formální pravidla organizace umožňovala. Ukázal tak, že v každém byrokratickém prostředí se rozvíjí a významně uplatňuje i neformální rozhodování.

¹⁵³ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 292.

¹⁵⁴ BLAU, P. M.; SCOTT, R. W. *Formal Organizations*. San Francisco : Chandler Publishing Company, 1962, s.7.

Sociologie, zejména ve svých strukturně funkcionálních podobách, má podle Kellera tendenci přeceňovat racionálnost konstrukce formálních organizací. „Všechny formální organizace vznikají jako pokusy o řešení téhož problému: jak zajistit koordinaci společné akce a její stálost, která by byla nezávislá na náhodné výměně konkrétních osob.“¹⁵⁵

Užitečné by na tomto místě mohlo být pojmání organizace jako „pracovního komplexu“ a „způsobu integrace lidí ve skupinách“, kdy první termín označuje v podstatě celek, ve kterém „...je více nebo méně účelně propojena jeho funkce (např. poskytování určité služby klientům) s podmínkami, které jsou pro naplňování této funkce potřebné.“¹⁵⁶ Mezi hlavní podmínky se řadí především „zdroje“, které organizace využívá (personál, informace, finance, sociální kontakty a s nimi spojený vliv, podpora veřejnosti atd.) a dále „nástroje“ (technologie a techniky, kterým se v organizacích sociálních služeb říká „přístupy ke klientům“ a nebo „metody práce s nimi“).

Druhé pojetí pojmu organizace (způsob integrace lidí ve skupinách) se pojí s vzájemným přizpůsobováním a vyladováním funkce agentury nebo týmu s podmínkami jejího naplnění (zdroje, pracovní postupy, klienti, infrastruktura). Díky tomu je možné „...vytvářet a udržovat fungující pracovní komplex“. Aby tomuto účelu mohli podle Musila pracovníci dosáhnout, musí především sami být integrovanou „skupinou“. „Teprve jedinci, kteří – propojeni vzájemnými vazbami – vytvářejí skupinu, jsou schopni zajistit účelné vyladění všech prvků pracovního komplexu, jehož jsou jádrem a součástí.“¹⁵⁷

V návaznosti na úvahy o pojetích pojmu organizace můžeme přejít k pojmům „organizační kultura“, „kultura přístupu ke klientům“ nebo „kultura poskytování služeb sociální práce“. Zmíněné pojmy vychází ze tří myšlenek, které na konci 60. let minulého století zformuloval Lipsky (1980):

1. Zvyklosti, jimiž se pomáhající pracovníci řídí při práci s klienty, jsou do značné míry výsledkem jejich snahy zvládat své pracovní podmínky.
2. Nesourodost pracovních podmínek staví pomáhající pracovníky při práci s klienty před různá dilemata.

¹⁵⁵ KELLER, J. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996, s. 12.

¹⁵⁶ Viz MUSIL, L. *Ráda bych Vám pomohla, ale. Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno : Marek Zeman, 2004, s. 22.

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 23.

3. Řadoví pracovníci mají vždy možnost tato dilemata zvládat za pomoci vlastního, do určité míry nezávislého úsudku.

Význam tzv. „kultury pracoviště“ zdůrazňuje Musil. „Pohled členů práceschopného týmu je vždy do určité míry jednotný, snaha vyhnout se určité blízkosti hledisek by byla proti lidské přirozenosti a pro prospěch klienta je rozhodující, jak se členové týmu společně na klienty dívají a co tím sledují“. Z tohoto hlediska ovlivňuje kvalitu nabízených služeb například to, že členové jednoho týmu se mohou snažit do vztahu s klienty „zapojit své lidské kvality“, zatímco členové jiného týmu se pokoušejí zaujmout pozici „objektivního pozorovatele“, který se osobně neangažuje.¹⁵⁸ „Kulturou“ zde přitom myslí to, co způsobuje, že pohledy členů tohoto celku jsou si blízké. Pohled členů práceschopného týmu je podle něj vždy do značné míry jednotný. Podobu nabízených služeb ovlivňuje například to, že členové jednoho týmu se mohou snažit do vztahu s klienty „zapojit své lidské kvality“, zatímco členové jiného týmu se pokoušejí zaujmout pozici „objektivního pozorovatele“, který se osobně neangažuje.

Výše uvedené nevyklučuje, že se ve svých přístupech mohou lišit i dvě pracovnice nebo dvě skupiny pracovníků na jednom pracovišti. Je však obvyklé, že pracovníci jedné organizace bývají zvyklí pracovat podobným způsobem a že od této zvyklosti se jednotlivci odchyľují pouze do určité, ostatními pracovníky tolerované míry.¹⁵⁹

Z výše uvedených vět vyplývá, že nezbytnou podmínkou dobře fungujícího pracovního komplexu je vyladění všech zaangažovaných prvků. V následující podkapitole budou uvedeny dva na první pohled protikladné způsoby organizace - byrokracii a profesionalismus - a jejich základní charakteristiky, v rámci nichž dochází k onomu „vyladění“.

3.1.2.3 Byrokracie versus profesionalismus

Pojem „byrokratická organizace“, který je často používán, volá po pozornosti k faktu, že organizace obecně mají určitý druh administrativní mašinérie. V organizaci, která byla formálně ustavena existuje obvykle specializovaný administrativní aparát, který je odpovědný

¹⁵⁸ MUSIL, L. *Ráda bych Vám pomohla, ale. Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno : Marek Zeman, 2004, s. 12.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 21.

za udržení organizace jako celku v chodu a za koordinaci aktivit jejích členů.¹⁶⁰ Aspekt byrokratizace je právě propracování detailních pravidel a regulací. Rigidní vynucení oficiálních procedur často brání efektivnímu konání. Hovorově termín „byrokracie“ konotuje právě takovouto pravidly zatíženou neefektivitu.

V sociologii je však tento termín používán neutrálně, a to k tomu, aby referoval o administrativních aspektech organizací. Když tedy budeme byrokracii definovat jako snahy věnované udržení organizace spíše než jako přímé dosahování cílů, pak každá formální organizace bude mít alespoň minimum byrokracie, „...dokonce i když tato byrokracie zahrnuje jen sekretářku nebo pokladnici, která spravuje odměny.“¹⁶¹

Přesto však může v rámci organizace docházet ke vzájemným „střetům“ mezi byrokraty a profesionály. Konflikt mezi profesionály a byrokraty se projevuje v jakékoli organizaci obsazené personálem, který strávil roky rozvojem své expertnosti. Jak podotýká Weissman: „Profesionálové sdílejí přání mít nezávislost na organizační kontrole a zároveň ji i očekávají; ...mají tendenci srovnávat se s ostatními profesionály, aby dosáhli určitého stupně sebeúcty, rozhodně nechtějí být zasvěceni jen organizaci a také akceptují hodnotový systém, který klade velký důraz na zájmy klientů. Byrokraté se od profesionálů liší. Vykonávají specializované a rutinní aktivity pod dohledem a v rámci hierarchie vedoucích. Jejich loajalita a kariéra je spjata s jejich organizací. Takže vznikající konflikt je výsledkem toho, že se od profesionálů očekává, že budou pracovat jako byrokraté.“¹⁶²

Role profesionálů a byrokratů však nemusí být v realitě vždy zastávány různými lidmi. V sociální práci nejsou profesionálové a byrokrati dva odlišné soubory lidí; typičtější je, že profesionálové zastávají byrokratické role. „Jako sociální pracovník člověk stojí mezi zákazníkem a byrokracií.“¹⁶³ To je často také případ probačních pracovníků.

Malá agentura jakou je také středisko PMS může mít v zásadě jen tři stupně hierarchie: výkonný stupeň, supervizory a řadové pracovníky. Řadoví pracovníci jsou si nejlépe vědomi svého vztahu k jejich přímým nadřízeným, jejichž dvě funkce se mohou jevit protikladné: (1) pomáhat pracovníkům zlepšovat jejich dovednosti s cílem vykonávat práci na

¹⁶⁰ BLAU, P. M.; SCOTT, R. W. *Formal Organizations*. San Francisco : Chandler Publishing Company, 1962, s.7.

¹⁶¹ BLAU, P. M.; SCOTT, R. W. *Formal Organizations*. San Francisco : Chandler Publishing Company, 1962, s.8.

¹⁶² 1973:viii In COMPTON, B. R.; GALAWAY, B. *Social Work Processes*. Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Company, 1999, s. 132.

¹⁶³ LAAN, VAN DER, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998, s. 22.

nejvyšší možné úrovni a (2) aplikovat standardy výkonnosti na pracovníky a evaluovat jejich výkonnost ve vztahu k těmto standardům.¹⁶⁴

Když hovoříme o byrokracii jako administrativním aparátu, je zřetelné, že se budou vyskytovat značné rozdíly v míře uplatnění takovýchto procedur v jednotlivých organizacích. V knize *Formal Organisations* uvádí autoři Blau a Scott¹⁶⁵ šest elementů podobností a kontrastů byrokracie a profesionalismu. Byrokratické a profesionální formy organizace nejsou ve všech aspektech svými protiklady. Mnohé elementy mají společné. Profesionál, stejně jako byrokrat, je trénovaným expertem pouze na striktně omezeném (někdy velmi striktně omezeném) tématickém poli.

A) Objektivní a abstraktní principy

Profesionální rozhodnutí jsou řízena univerzalistickými standardy, tzn. že jsou založena na určitých objektivních kritériích, které jsou nezávislé na určitém konkrétním případě. Tyto principy vycházejí a jsou odvozeny od penza specializované znalosti a praxe sestávající z aplikace těchto principů na určité případy. Vytvoření tohoto penza znalostí a nabývání příslušných dovedností vyžaduje období specializovaného výcviku. Byrokratické operace jsou rovněž řízeny abstraktními principy a sestávají z aplikace těchto principů na určité případy.

B) Expertnost a omezená autorita

Druhou charakteristikou profesionalismu je specifikum profesionální expertnosti. Vzdělaný profesionál je specializovaným expertem kvalifikovaným k tomu, aby si poradil s problémy ve striktně limitovaném prostoru. Tzn. odborníkova autorita staví na důvěře klientů v jeho expertnost v určité specifické oblasti, expert se netěší žádné autoritě vně této oblasti. Například v zájmu dobrého zdraví pacienta mu lékař může říci co by měl jíst, ale nemůže mu autoritářsky říci, jaké přátele si má vybírat.

V protikladu tak jsou kupříkladu omezená autorita vykonávaná profesionálem nad jeho klienty s neohrazenou autoritou vykonávanou rodiči nad jejich dětmi. Specializace je klíčem k expertnosti a esencí byrokracie je ohraničená autorita, tedy i zde vidíme podobnosti.

C) Důvěrná neutralita a neosobní odloučení

¹⁶⁴ COMPTON, B. R.; GALAWAY, B. *Social Work Processes*. Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Company, 1999, s. 133.

¹⁶⁵ BLAU, P. M.; SCOTT, R. W. *Formal Organizations*. San Francisco : Chandler Publishing Company, 1962, s.60-62.

Za třetí, profesionálové vztahy s klienty jsou charakterizovány důvěrnou neutralitou. Profesionální etický kodex zahrnuje silnou emocionální zaangažovanost v práci s klientem. Tyto normy chrání klienta proti tomu, aby byl emocionálně exploatován a odborníka proti tomu, aby byl strháván pryč od podstaty své práce sympatiemi ke klientům. Vztahy mezi byrokraty a klienty jsou rovněž označeny jako neosobní odloučení, se stejnými závěry, které z toho plynou.

D) Výkon a technická kvalifikace

Profesionálního statusu je dosahováno výkonem jednotlivce, ne díky jemu připsaným kvalitám, které nemůže změnit, jako je například pohlaví nebo věk. Profesionálův úspěch staví na základě vynikajících výkonů v referenční skupině profesionálů v dané oblasti. V podobném smyslu je i byrokrat jmenován do pozice z důvodu jeho technické kvalifikace, a to spíše než z důvodu kdo je, nebo jaké má konexe a rovněž jeho kariéerní rozvoj je veden objektivními a explicitními oficiálními kritérii.

E) Jednání ve vlastním zájmu a v zájmu klienta

Pátým elementem professionalism (základním k ochraně welfare závislých a bezbranných klientů) je, že profesionální rozhodnutí nesmí být založena na osobních zájmech odborníka, zatímco ve světě byznysu se očekává, že budou osobní zájmy rozhodování řídit. Tento rozdíl neznamena, že profesionálové jsou méně sobečtí než byznysmeni, nebo že jsou méně ovládnuti ekonomickými zájmy. Ve světě byznysu se předpokládá, že každá strana obchodní transakce bude jednat striktně ve smyslu vlastních zájmů, ovšem pro profesionála není legitimní, aby individuální zájmy rozhodovaly o tom, jaké služby poskytnout.

Pokud se tak přece jen stane, zavržení a sankce ze strany jeho kolegů a komunity mohou v dlouhodobém hledisku poškozovat jeho zájmy. Profesionál tedy v podstatě má ze sebe vydávat to nejlepší v zájmu klientů a řešení situace, zatímco byznysmen na druhou stranu není odsuzován za chování v intencích svých vlastních zájmů.

V kontrastu k prvním čtyřem principům není tento pátý charakteristický pro všechny formální organizace, ale jen pro určité typy. Nedostatek vlastních zájmů se neočekává u obchodních společností, ale očekává se u veřejně prospěšných organizací a speciálně u organizací poskytujících sociální a zdravotní služby.

F) Způsob kontroly: sebekontrola a hierarchie

Poslední charakteristikou profesionálních organizací je jejich zřetelná kontrolní struktura, která je podstatně odlišná od hierarchické kontroly vykonávané v byrokratických organizacích. Profesionálové se typicky organizují v dobrovolných asociacích s cílem sebekontroly.

Profesionální kontrola má podle Blau a Scott¹⁶⁶ dva zdroje:

- 1) Kontrola jako výsledek dlouhého období výcviku, které expert podstoupil. Očekává se od něj, že si osvojil penzum odborných znalostí a internalizoval si etický kodex, který vede jeho profesionální konání.
- 2) Za druhé, tato sebekontrola je podpořena vnějším dohledem kolegů nad jeho jednáním. Kolegů, kteří jsou v pozici, odkud vidí jeho práci, kteří mají dovednosti ohodnotit jeho jednání a kteří jsou (protože mají v sázce reputaci celé jejich profese) motivováni vykonávat nutné sankce.

Profesionálové na daném poli ustanovují kolegiální skupiny navzájem si rovných. Od každého člena skupiny (ale od nikoho dalšího) se čeká, že je kvalifikován činit profesionální rozhodnutí. Aby implementovali tyto hodnoty, přistupují profesionální organizace obvykle k tomu, že je uzákoní do práva ustavujícího exkluzivní jurisdikci organizované skupině kolegů v dané oblasti kompetence a garantuje jim právo licencovat odborníky. V oblasti zájmu tohoto textu můžeme vnímat jako takovouto skupinu Sdružení pro probaci mediaci v justici.

Je zřejmé, že tento typ kontrolní struktury se velmi liší od té, která je užitá v byrokratických organizacích. Zdroj disciplíny v rámci byrokracie není skupina kolegů, ale hierarchie autority. Výkon je kontrolován pomocí nařízení obdržných od nadřízeného, spíše než od zvnitřněných standardů a dohledu skupiny kolegů, jako je tomu u profesionálů. Tato odlišnost v sociální kontrole ustanovuje základní odlišující rys mezi profesionálními a byrokratickými institucemi, které jinak mají mnoho podobných charakteristik.

Fundamentální rozdíl mezi těmito dvěma modely tedy leží v rozdílu mezi byrokratickou a profesionální hierarchií kontroly. Základním zdrojem disciplíny jsou

¹⁶⁶ BLAU, P. M.; SCOTT, R. W. *Formal Organizations*. San Francisco : Chandler Publishing Company, 1962, s.60-62.

v prvním případě zvnitřněné standardy, odvozené od profesního výcviku a norem kolegiální skupiny. „Například akademický pracovník na univerzitě se rozhoduje o svém vlastním výzkumném projektu a složení jeho spoluřešitelů. Právník se rozhoduje o způsobu, jakým povede případ. Lékař může přistupovat k „jinému názoru“, ale finální rozhodnutí o ošetření je jeho vlastní rozhodnutí.“¹⁶⁷ Profesionál se vypořádává v každém případě se svým vlastním „profesionálním úsudkem“. Profesionálova pracovní smlouva je velmi často vágní s nespécifikovanými úkoly, pracovní dobou apod.

Byrokratická hierarchie je oproti tomu systém velmi striktní kontroly. Byrokrat je řízen jak pravidly a regulacemi, které definují jeho vlastní povinnosti tak těmi, které aplikuje na každý určitý případ, se kterým se vypořádává. V případech pochyb musí referovat nadřízenému úředníkovi. Má proto jen velmi malou rozhodovací volnost (discretion) a je svázán nutností přizpůsobit se pravidlům. „Zatímco základní hodnotou profesionála je autonomie, „byrokratická autonomie“ je termín protikladný.“¹⁶⁸

V této souvislosti je zajímavá typologie, kterou uvádí Musil.¹⁶⁹ Hovoří o třech základních typech představ o sociální práci. Ty označuje jako „administrativní“, „profesionální“ a „filantropické“ pojetí. Můžeme říci, že jeho „administrativní“ a „profesionální“ typ představ o sociální práci má blízko k byrokracii resp. profesionalismu popsanému výše. Musil však uvádí v rámci své typologie ještě třetí – „filantropické“ pojetí sociální práce. Sociální pracovník zde nemá být ani „úředníkem“, ani „specialistou“. Má být především empatickým člověkem, který klientům pomáhá v naplňování široké škály potřeb na základě lidského vztahu. Nechává se přitom vést vlastním úsudkem a osobními prožitky. Toto třetí pojetí však můžeme z analýzy vyloučit, v rámci výkonu činností probačních pracovníků pro něj místo nenalzáme. To plyne nejen z empirických zjištění provedených v rámci tohoto výzkumu, dokladuje to také Musil, když v komentáři ke své typologii komentuje: „Na „probačním úřadu v A“ chápou sociální práci „administrativním“ způsobem a někteří pracovníci začínají uplatňovat některé prvky „profesionálního pojetí“.

Bylo již naznačeno, že může existovat jakýsi konflikt v rámci sociální práce mezi byrokratickými a profesními standardy. Sociální pracovníci jsou označováni za „semiprofesionály“ s relativně krátkým obdobím výcviku a v souvislosti s tím také

¹⁶⁷ SMITH, G. *Social Work and the Sociology of Organizations*. London : Routledge and Kegan Paul, 1979, s.25-26.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 26.

¹⁶⁹ MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce*, 2008, č. 2, s. 60-79.

neustanoveným penzem znalostí. Autonomie sociálního pracovníka je nižší, než bychom mohli očekávat na základě studia pevněji ustanovených profesí. Mnohá z těchto tvrzení o krátkodobosti profesní přípravy sociálních pracovníků, která vznikla v 70. letech 20. století, je sice třeba brát dnes s rezervou, ale přece jen je stále zřetelný rozdíl ve stabilitě vzdělávání (kvalita i kvantita) v sociální práci a v oněch „pevněji ustanovených profesích“.

Sociální pracovník je úžeji supervidován svými nadřízenými, než je tomu v typické profesi. Tento supervizor podává zprávy o aktivitách pracovníka do vysokého detailu a navíc mu obvykle není povolena diskrece odmítnout služby klientům, ti jsou součástí standardního „case load“, který je na něj uvalen shora. „Proto profesní ideologie sociální práce není jen přímá deskripce všech aspektů organizační hierarchie v praxi. Očekávané role od sociálního pracovníka jako profesionála jsou v konfliktu s hierarchickými vztahy v rámci profese, která se úzce podobá byrokratické organizaci.“¹⁷⁰

„Organizace sociální práce, mohou mít oddělené struktury pro (a) administraci a (b) profesionální praxi, která koresponduje se zaměstnáním v rámci organizace. Na univerzitách akademici učí a vedou výzkum, zatímco administrátoři se zabývají registrací studentů, rozvrhem tříd, rozpočtem, rozvojovým programem apod. V sociální práci dělají profesionálové rozhodnutí v případové práci, zatímco administrátoři spravují agendu, dělají finanční návrhy apod.“¹⁷¹ To by mohl být jeden ze směrů dalšího vývoje PMS z organizačního hlediska.

Mají-li být pracovníci odpovědní za vlastní profesionální (etické) rozhodování, pak „...musí být vzaty v úvahu organizační a institucionální tlaky, které mohou utvářet jejich porozumění konkrétním souvislostem.“¹⁷² Protože etické principy jsou mnohoznačné a role konkurujících hodnot jim dodává smysl jen v určitých souvislostech, etická praxe se podle Pratchetta¹⁷³ „...stává věcí osobní odpovědnosti za vyvažování a vyrovnávání konfliktních imperativů. Schopnost dosáhnout rozhodnutí založeného na pečlivém posouzení různých hodnot vyskytujících se ve všech souvislostech je prvořadou charakteristikou pracovníka veřejné služby. Politické instituce podrývají tuto základní charakteristiku tím, že v etickém rozhodování zdůrazňují normy a zvyky namísto souvislostí. Důsledkem toho je, že praxe

¹⁷⁰ SMITH, G. *Social Work and the Sociology of Organizations*. London : Routledge and Kegan Paul, 1979, s.27.

¹⁷¹ SMITH, G. *Social Work and the Sociology of Organizations*. London : Routledge and Kegan Paul, 1979, s.26.

¹⁷² PRATCHETT In CHAPMAN, R. A. *Etika ve veřejné službě pro nové tisíciletí*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003, s. 142.

¹⁷³ Ibidem, s. 146.

veřejné služby je v podstatě neetická, byť veřejná služba může vzbuzovat dojem vysoce etických standardů: jejím pracovníkům je zřídka umožněno pečlivě rozmýšlet o konkurenčních hodnotových imperativěch, které informují o dané situaci, a být přitom osvobozeni od tlaků a struktur institucí, které ukládají řád a strukturu dennímu životu.“

Shrnutí

Cílem této kapitoly bylo věnovat prostor problematice institucí a organizací jako platform pro výkon moci. Byly zde popsány obecnější aspekty fungování, které mohou být aplikovány i v případě probačních pracovníků v rámci jejich zaměstnavatelské organizace a byla přitom směřována pozornost zejména na dva přístupy - byrokracii a profesionalismus. Cílem kapitoly bylo objasnit, co se pro účely této práce těmito pojmy myslí, aby pak mohly být dále využity v uvažování o práci probačních pracovníků.

4. METODOLOGICKÉ ZAKOTVENÍ VÝZKUMNÝCH AKTIVIT

Provedení analýzy problematiky moci v sociální práci probačních pracovníků vyžaduje na počátku zasazení tohoto pojmu do širšího filosofického kontextu a rozbor moci jako sociálního fenoménu. Významné je věnovat pozornost mocenským aspektům sociální práce jako specifického oboru lidské činnosti, aby toto mohlo být následně promítnuto do současné sociální práce v trestní justici v rámci různých typů činností probačních pracovníků. Významným faktorem stojícím za povšimnutí je také institucionální a organizační základna stojící v pozadí výkonu profese. V závěru práce pak budou shromážděné poznatky aplikovány ve vztahu probačního pracovníka a klienta s cílem naznačit matici modelových přístupů k pomoci a kontrole v praxi PMS. V průběhu práce bude samozřejmě docházet k některým zjednodušením, která vyplývají ze skutečnosti, že sociální skutečnost není nikdy jednoznačná, ale naopak mnohoznačná a komplexní.

Cílem této kapitoly je stručně uvést metodologický přístup ke zkoumané problematice. Průběh práce bude v zásadě sledovat výše naznačený postup. Vzhledem k povaze práce je vhodné zaměřit se nejprve na postavení výzkumu v sociální práci, úlohu samotných sociálních pracovníků v něm a samozřejmě i jeho cíle, které naznačují mimo jiné i orientaci na praktické využití výsledků výzkumu. S cílem získat relevantní výzkumné výsledky se pojí předpoklad dodržení využití vědeckých postupů získávání a zpracovávání informací. Tomuto tématu se bude krátce věnovat podkapitola 4.2, v níž bude také naznačen obvyklý postup společenskovedního výzkumu. Dále zde dojde k vymezení tématu a základních výzkumných otázek a následně k objasnění volby metod získávání informací.

4.1 Výzkum v sociální práci

Stejně jako i v jiných oborech lidské činnosti má i v sociální práci výzkum své nezastupitelné místo a je jednou z nejdůležitějších podmínek samotné existence a rozvoje oboru. „Vymezení vztahů mezi „výzkumem“, „sociálním“ a „sociální prací“ nicméně není přímočaré a neproblematické. Vyrůstají zde tři iniciační problémy. První je vztažen k výzkumným aktivitám v rámci sociální práce. Je otázkou, zda sami sociální pracovníci by měli být schopni zapojit se do výzkumné činnosti, nebo zda by výzkumné studie měly být spíše vedeny specializovanými odborníky, sociálními vědci. Druhý problém je spojen s otázkou, pro jaké zájmy slouží výzkumné studie a jejich závěry. Třetí je vztažen k přístupu, který je používán

samotnými badateli, praktickými výzkumníky.¹⁷⁴ Text této podkapitoly bude projevem snahy věnovat se, alespoň velmi krátce, prvním dvěma naznačeným problémovým okruhům. Důležité je na počátku bezesporu také upozornit na zakotvenost sociálně-vědního výzkumu v sociální realitě a na jeho ovlivnitelnost přijímanými sociálními a etickými normami. Otázky přístupu ke zkoumané problematice budou řešeny v podkapitolách následujících.

Sociální pracovníci se angažují ve velmi širokém a diferencovaném prostředí. Jsou zaměstnaní v různých organizacích, pracují na úkolech směřujících k různým účelům, zaměřují se na práci s různými jedinci a skupinami. Vyžaduje se po nich, aby prováděli specifické intervence nejenom prakticky, ale aby také uměli vybírat a ohodnotit diferencované metody a přístupy, které jsou pro dané sociální situace vhodné. Také v tom spočívá jejich profesionalita. Požadavek, aby byli sociální pracovníci schopni hodnotit jednotlivé metody a přístupy k práci s klienty, vede k nutnosti posilování jejich schopnosti orientovat se i v metodách výzkumu v sociální práci, být schopni tyto metody kriticky hodnotit nebo se na jejich provádění přímo podílet.

„Po kvalifikovaném sociálním pracovníkovi, tj. takovém, který „umí dělat svoji práci“, jsou vyžadovány tři role:

(1) Měl by se umět pohybovat v diferencovaných sociálních prostředích svých potenciálních klientů. (Může se jednat např. o ochranu dětí, zvažování rizika vhodnosti pro přiznání různých sociálních podpor, vyjednávání s nezaměstnanými, ale i o provádění správného účetnictví, vykazování činnosti, provádění různých hlášení a statistik apod. (2) Měl by být schopen svoji práci kompetentně reflektovat. (Reflektování zahrnuje nejen analýzu, kritiku a promyšlení vlastní práce, ale i práce ostatních, dále dovednost zjištěné závěry integrovat do další činnosti.) (3) Je očekáváno, že bude i praktickým badatelem, tj. umí výzkum realizovat.¹⁷⁵ To by mohlo být uspokojivou odpovědí na první problémový okruh.

Jak je vidět, je jednou ze zásadních součástí očekávání společnosti ve směru k sociálním pracovníkům, aby se podíleli na „rozmnožování vědění“ a tím také na formulaci „diskursů sociální práce“. Z hlediska tématu práce je to významné zejména proto, že diskurs ve Foucaultově pojetí produkuje, přenáší a zároveň posiluje moc. Moc je tedy přítomna již v rovině produkce vědění a poznávání a sociální pracovníci jsou těmi, kteří se tohoto procesu aktivně účastní.

¹⁷⁴ LOUČKOVÁ, I. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*. roč. 37, 2001, č. 3, s. 313-314.

¹⁷⁵ HEASMAN a ADAMS In LOUČKOVÁ, I. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*. roč. 37, 2001, č. 3, s. 325.

Důležité je uvažovat také o tom, co nám má vlastně výzkum v sociální práci přinášet, co je jeho cílem. Podle Loučkové¹⁷⁶ se nejedná „o produkování vědomostí pro vědomosti samotné. Cílem je nabídnout řešení každodenních potřeb a problémů, s nimiž jsme konfrontováni.“ Toto pojetí je v souladu s pohledem na sociální práci jako na prakticky orientovanou disciplínu. Orientaci na praktické využití výsledků výzkumu v sociální práci potvrzuje i Hendl¹⁷⁷, když hovoří o tom, že „výzkum se dnes nepovažuje za činnost, při níž se výzkumníci zabývají otázkami, které nemají moc společného s všedním životem...Ve stále složitějším světě se výzkum provádí s cílem zodpovídat otázky vznikající v nejrůznějších oblastech.“

S tímto pojetím cíle výzkumu v sociální práci se pojí též odpověď na otázku pro koho má být výzkum v sociální práci primárně určen. Těmi, ke kterým závěry výzkumu bezprostředně směřují, mohou být sami sociální pracovníci, ale i koncepční a metodičtí pracovníci, poskytovatelé různých sociálních služeb atp. Právě tyto naznačené cílové skupiny by měly zasáhnout také výstupy této práce. Tomuto požadavku samozřejmě podléhá i způsob, jak bude formulován výzkumný cíl a jak bude navržen celý postup výzkumu.

Dříve než bude v následujících podkapitolách věnována pozornost samotnému výzkumnému procesu, je vhodné uvést několik slov k zakotvení sociálně-vědního výzkumu v sociální realitě. Pro výzkum v sociální práci je příznačné, že se pohybuje v prostoru do značné míry vymezeném aktuálně existujícími sociálními normami a etickými principy. V multikulturní společnosti je odkazování na sociální normy problematičtější, neboť je stále více evidentní diskrepance mezi institucionalizovanými ideologickými principy a státní politikou. Například mezi právem na svobodu jedince či rovností příležitostí (v nejširším slova smyslu) a konkrétní zkušeností s rasismem na úrovni sociálního vyloučení. Podobně kulturní diferencovanost je příčinou skutečnosti, že dochází k nepochopením vytvářejícím sociální problémy mezi generacemi (např. v používání drog a alkoholu pro rekreační účely). Jiným příkladem mohou být etnické skupiny s rozmanitou péčí o děti a používající různé výchovné vzorce. Potom sociální situace může být označena jako problematičtější nebo normální v závislosti na zájmu jedinců či komunit, jichž se sociální situace dotýká. Veřejný zájem může být modifikován prostřednictvím médií, politických, či akademických kruhů i na základě odvolání se na názory expertů. Obdobně i zájmy různých profesních skupin budou diferencovaně ovlivňovat hodnocení sociálních problémů. Kupříkladu lékaři, právníci,

¹⁷⁶ LOUČKOVÁ, I. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*. roč. 37, 2001, č. 3, s. 314.

¹⁷⁷ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005, s. 27.

sociální pracovníci a policie mohou jednu a tutéž situaci klasifikovat velmi rozmanitými způsoby. Sociální výzkum potom může k této problematice přispět tak, že odhalí převažující diskursy prostřednictvím těch sociálních problémů, které jsou různými profesními skupinami konstruovány diferencovaně. Odezvy na závěrečná zjištění takových výzkumů odrážejí soupeřící konstrukce vysvětlující povahu studovaných sociálních problémů. Sociální výzkum je proto vždy diskutabilní do té míry, do jaké se badatelé sami budou snažit eliminovat problematická východiska prostřednictvím validních a reliabilních metod. Výzkum má nejen vědeckou, ale i sociální závaznost, která nemusí být v souladu s právem či existujícími očekáváními či předpoklady.¹⁷⁸

Pahlová (1992) poukazuje na napětí mezi sociální prací a sociálním státem, které se zjevuje prostřednictvím výzkumu. Identifikuje dva přístupy, které mohou badatelé akceptovat: (1) „plavbu s politickým proudem“, kdy badatel pracuje uvnitř politického rámce, příbuzný Reinovu (1976) konsenzuálnímu přístupu; nebo (2) „odklon od proudu“, kdy badatel má výhrady proti politickému rámci a jde mu o vyhledání sporů a kontroverzí. Ve druhém případě se předpokládá, že sociální badatel přijme roli „svědka“, aby rozkryl nedostatky politických postupů a poskytovatelů sociálních služeb. Jestliže je výzkum a výzkumná „evidence“ záležitostí veřejnou, potom konkurenční zájmy různých skupin a aktérů dotýkajících se praxe sociální práce mohou využít všech dostupných prostředků k jejich případnému potlačení.“¹⁷⁹

Výše uvedené je možno shrnout tak, že „i vědění je lidský výtvar a jako takové může být stěží absolutní, pravé. Je totiž založeno na významech výrazů, pomocí nichž se konstituuje a projevuje.“¹⁸⁰

Výše bylo řečeno, že tím, že se výzkumník snaží o generování nových poznatků, podílí se na posilování moci. Na druhou stranu je však i tím, kdo je jí zachvácen. Hubík upozorňuje na jeden z výchozích aspektů koncepce M. Foucaulta. Podle něj jsou všechny známé historické formy vědění jenom aspekty *vůle k vědění*. „Člověk tedy vstupuje do diskursů hnán vůlí k vědění, osvojuje si určitou diskursivní tematiku a tak vlastně upadá do osidel moci. To je na první pohled těžko přijatelné, proto Foucault volí vcelku neobvyklou cestu „zviditelnění diskursu“ ne v sociálně historickém, ale v sociálně politickém smyslu.“¹⁸¹

¹⁷⁸ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 10-11.

¹⁷⁹ LOUČKOVÁ, I. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*. roč. 37, 2001, č. 3, s. 315.

¹⁸⁰ HUBÍK, S. *Sociologie vědění*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 15.

¹⁸¹ HUBÍK, S. *Sociologie vědění*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 81.

Ani v této práci se zřejmě nevyhneme tomu, abychom povětšinou zůstávali v „osidlech moci“ stávajícího diskursu sociální práce.

4.2 *Povaha a plán výzkumu*

V této podkapitole by bylo vhodné zaměřit pozornost na to, jakým způsobem a za jakých podmínek bude stanoven postup práce a následně i její závěry. S cílem naplnit požadavek relevance mezi stanoveným výzkumným cílem a dosaženými výzkumnými výsledky se pojmí předpoklad využití vědeckých postupů získávání a zpracovávání informací. Budu se proto nejprve snažit odlišit postup poznávání používaný v běžném každodenním životě a postup získávání a následného zpracovávání informací typický pro vědeckou činnost. Nelze přehlédnout, že oba tyto přístupy mají mnohé společné – například schopnost navrhnout hypotézy, tendenci k zobecňování, používání induktivního a deduktivního myšlení, možnost vyjádřit úvahy textem apod. Existují zde však na druhé straně i velmi podstatné rozdíly. Rozdíly se projevují především v tom, že aktivity výzkumníka se dějí systematicky, na základě určitých pravidel, a výsledné poznatky je tudíž možné podrobit kritice. Je třeba mít na zřeteli, že získané výsledky závisí na perspektivě, která byla při zkoumání zvolena. Zvolená perspektiva má vliv na to, jakých fenoménů si výzkumník bude všimnout a které opomine. Ke zkoumané problematice musí být vždy přistupováno z jasně definované perspektivy, stejně tak musí být jasně popsán způsob sběru informací a formulace závěrů.

Na tomto místě lze uvést tabulku uvádějící rozdíly mezi vědeckým poznáním a poznáním každodenním.

Tab. 3 - *Rozdíly vědeckého a každodenního poznání*

Každodenní znalosti	Vědecké poznání
Znalosti uspořádané podle subjektivní důležitosti	Znalosti uspořádané podle paradigmaticky daných kritérií
Nesystematizované znalosti	Systematizované vědění
Rutinní jednání	Reflektované metodické jednání
Neorganizované poznávání	Organizované poznávání
Vyhýbání se pochybnostem	Systematizace pochybností
Skutečnost jako nezpochybnitelná realita	Otázky o podmínkách chápání skutečnosti
Vyhýbání se alternativám	Odkrývání a hledání alternativ

Zaměření se na jeden význam	Uznání plurality významů
Jazyk blízký skutečnosti	Abstraktní jazyk
Subjektivní a kolektivní vědomí založené na ústně komunikované znalosti	Znalosti komunikované především v písemné formě

Zdroj: HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005, s. 28

Snaha o zachování jmenovaných kritérií typických pro vědecké poznání je předpokladem získání závěrů, které je možno považovat za přínosné.

Významným rysem vědeckého poznání je, mimo jiné, používání „jazyka vědy“, který se zásadně liší od běžného každodenního jazyka i od tzv. uměleckého jazyka. Ve skutečnosti však neexistuje žádný univerzální jazyk vědy společný všem vědám.¹⁸² V této práci bude využíváno, vzhledem k jejímu zaměření, především jazyka filozofie, sociologie a samozřejmě jazyka sociální práce.

Z výše uvedeného vyplývá, že za vědecké poznání, resp. vědu, lze považovat jednak soubor systematicky setříděných poznatků o určité oblasti zájmu a jednak proces získávání těchto poznatků pomocí určitých pravidel.

Nejdůležitějším typem informací ve vědě je teorie. Vědeckou teorii můžeme chápat jako systém pojmů a tvrzení, jež představuje abstrahující vysvětlení určitých fenoménů. Teorie nám umožňuje fenoménům světa porozumět, vysvětlit je, kritizovat, předvídat. Jedná se o množinu znalostí vyjádřenou symbolickým způsobem. Teorie je založená na definovaných pojmech, které uspořádává a propojuje tak, abychom získali lepší vhled do nějakého problému. Součástí každé teorie jsou samozřejmě také definice pojmů (konceptů), jež používá. Jedná se o abstraktní vyjádření určitého objektu a jeho vlastností nebo určitého fenoménu. Pojmy jsou základním pracovním nástrojem výzkumníka. I v této práci mají pojmy velmi významné místo. Vymezení pojmu moc a naznačení perspektivy pohledu na tuto problematiku v této práci bylo především předmětem kapitoly první. Vymezení tohoto pojmu (konceptu) je velmi významným krokem, protože definuje předmět výzkumu celé práce. Termín moc používaný při každodenní komunikaci má mnohdy velmi nejednoznačný obsah nebo se používá v celé škále možných významů a souvislostí. Cíle cesty k upřesnění a vyjasnění pojmu moc může být dosaženo právě formulací jeho možných definic.

¹⁸² *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996, s. 477.

Metodologické zakotvení výzkumných aktivit v této práci vychází z pojetí metodologie jako činnosti, která „se zabývá systematizací, posuzováním a navrhováním strategií a výzkumných metod. „Předmětem této disciplíny jsou nástroje vědy.“¹⁸³ Cílem je zde objevit významné kategorie a vztahy mezi nimi a zkombinovat tyto kategorie novým, doposud nepoužitým způsobem.

Jednotlivé kroky práce sledují obvyklý postup směřující od přípravy přes plán výzkumu až k samotnému provedení studie. Příprava zahrnuje určení oblasti výzkumu, bližší vymezení problému, účelu výzkumu a výzkumné otázky. V plánu výzkumu je navržen celý výzkum, jeho podoba včetně výběru zkoumaných objektů, časový postup atp. Zvoleny jsou zde také metody sběru dat. Samotné provedení studie pak zahrnuje sběr dat a jejich analýzu s cílem získat odpovědi na položené výzkumné otázky. Postup práce v zásadě sledoval výzkumný plán, ale v průběhu získávání a interpretace informací byl postup reflektován a, pokud to bylo potřebné a možné, průběžně drobně upravován (to se týká zejména rozhovorů s respondenty výzkumu). Výstupem popsanych činností jsou závěry prezentované v závěrečných pasážích disertační práce. V rámci výzkumu prováděného v této práci bude docházet k exploraci, popisu, explanaci i predikci.

4.3 Vymezení tématu a základních výzkumných cílů

„Jednou z nejobtížnějších částí výzkumu je jeho začátek. V této fázi je třeba získat odpověď na dvě obtížné otázky: (a) Jak určit zkoumatelný problém? (b) Jak tento problém zúžit natolik, aby se s ním dalo pracovat?“¹⁸⁴ O splnění naznačených úkolů spojených s počátkem každého výzkumu se pokusím na následujících řádcích.

Disertační práce je tematicky zaměřena na problematiku moci v individuální sociální práci, se zaměřením na sociální práci vykonávanou v rámci Probační a mediační služby ČR. Měla by poskytnout analýzu problematiky moci v této oblasti a měla by posloužit jak pro oblast teorie sociální práce a přípravy a vzdělávání sociálních pracovníků, tak pro samotnou praxi sociální práce k jasnějšímu pochopení toho, jak existence mocenských vztahů v konkrétní oblasti ovlivňuje pomáhající vztah (přístupy pracovníků ke klientům) a jaké může mít tento fakt praktické konsekvence.

¹⁸³ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005, s. 34.

¹⁸⁴ STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno : Albert, 1999, s. 21.

Účelnost této snahy vychází z požadavků samotné praxe a výkonu sociální práce, v jejímž kontextu se sociální pracovníci často potýkají s nejrůznějšími aspekty dopadů fungování mocenských vztahů na práci s klienty. Konvenuje také s pojetím sociální práce jako specifické činnosti „jejímž účelem je identifikace, vysvětlení a korigování sociálních problémů, které se mohou objevit ve společnosti. Výzkumná aktivita vyrůstá v kontextu odpovídajícího hledání, aby bylo možno reagovat na konkrétní problémy, které se objevují mezi jedincem nebo specifickou skupinou a společností. Takové problémy mohou být artikulovány (a) v obecném slova smyslu – aplikovatelné na všechny lidi, jako jsou např. sociální odcizení a vyloučení, bohatství a bezdomovství, (b) na zvláště zranitelné a závislé skupiny, jako jsou např. děti, staří či mentálně postižení nebo (c) na specifické podmínky jedinců, jako je např. osamělý rodič, žijící ze státních příspěvků bez podpory rozšířené rodiny. V tomto smyslu je sociální práce praktická, účelová forma intervence, která staví na znalostech a pracovních metodách sociálně vědních disciplín, zvláště sociologie a psychologie, avšak stoupající měrou i jiných, jako např. antropologie.“¹⁸⁵ Problematiku moci v sociální práci můžeme zařadit do okruhu problémů obecnější povahy, které mohou být za určitých podmínek aplikovatelné v jejích různých oblastech. V této práci však bude pozornost soustředěna na konkrétní výsek sociální práce – na práci probačních pracovníků.

V souvislosti s vymezením výzkumného tématu je nutné jej dále rozpracovat do dílčích cílů, k jejichž naplnění bude práce směřovat. V návaznosti na již uvedené téma práce jsou nastoleny následující dílčí cíle:

1. Zjistit, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta.
2. Zjistit, jak se může fakt podílu na moci na straně probačního pracovníka projevit ve vztahu k uplatňování kontroly, resp. pomoci (pojmů používaným v systemickém pojetí práce s klienty).
3. Zjistit, jaké mohou být organizační dopady na uplatňování moci probačními pracovníky v rámci realizace institutů probace a mediace.

4.4 Volba metod získávání informací

¹⁸⁵ LOUČKOVÁ, I. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*. roč. 37, 2001, č. 3, s. 313.

Na počátku každé výzkumné práce je nezbytné odpovědět na otázky: jak zvolit vhodný proces k získání validních poznatků, jak nastavit postup výzkumu, jaké jsou vhodné metody získání dat a jejich analýzy? Je přitom třeba mít na mysli, že „výzkum znamená proces vytváření nových poznatků. Jedná se o systematickou a pečlivě naplánovanou činnost, která je vedena snahou zodpovědět kladené výzkumné otázky a přispět k rozvoji daného oboru.“¹⁸⁶ Tato činnost by měla naplňovat kritéria vědeckého poznání popsaná v Tab. 4.

Přístup k řešení metodologických otázek je vždy silně ovlivněn filozofickými pohledy výzkumníka. Jak bude výzkum proveden závisí především na našich názorech na povahu sociálního světa (ontologie), na tom, co o něm můžeme vědět, na našich názorech na povahu znalostí a jak k nim můžeme dospět (epistemologie), na hodnotových a etických hlediscích. Tento přístup je také silně ovlivněn povahou základních cílů výzkumu a na externích vlivech na výzkum (např. zadavatelé výzkumu) - což však neplatí v případě tohoto textu.

4.4.1 Kvalitativní výzkumná strategie

Zkoumání problematiky moci v individuální sociální práci vyžaduje využití kvalitativních metod. Snaha hlouběji porozumět této problematice je v souladu s cíly kvalitativního výzkumu, jehož výstupem je vytváření nových hypotéz, nového porozumění, případně vytváření teorie a plně koresponduje s častým tvrzením, že posláním kvalitativního výzkumu je zejména porozumění lidem v sociálních situacích. „Konstrukce formálních hypotéz v kvalitativním výzkumu přirozeně neexistuje. Kvalitativní výzkum je daleko méně atomizován, má daleko méně oddělených operací. Ale neméně důležitý je fakt, že všechny operace jsou prováděny paralelně, v jediném kroku.“¹⁸⁷ Jedná se zde v podstatě o odkrývání významů různých informací a interpretaci sociální reality.

Kvalitativní výzkumníci kladou důraz na sociálně konstruovanou povahu reality, důvěrný vztah mezi výzkumníkem a tím, co studuje a na situační omezení formující bádání. Tito výzkumníci zdůrazňují bádání založené na hledání významů.¹⁸⁸

Na počátku tohoto výzkumu stál určitý sociální problém – konkrétně problém moci v individuální sociální práci. Na něj navazoval terénní výzkum, který zahrnoval postupné vytváření vzorku, sběr dat, analýzu, interpretaci a závěrečné výstupy. Bylo zde tedy využito

¹⁸⁶ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005, s. 30.

¹⁸⁷ DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum, 1998, s. 299.

¹⁸⁸ DENZIN, N. K.; LINCOLN, Y. S. (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London : SAGE Publications, 1998, s. 8.

převážně induktivního postupu (analýzy), projevujícího se snahou o nalezení určité struktury existující v proměnných, týkajících se dané oblasti. Analýza spočívala v rozdělení celku na jeho komponenty fungující jako relativně samostatné prvky a hledání jejich vzájemných vztahů. Jako při každé analýze, i zde byly zároveň prováděny průzkumové a objevující aktivity. V zásadě zde bylo respektováno nejběžnější chápání analýzy „jako rozkladu celku (konceptu, problému, výsledků šetření) na části (díleč fakta, tvrzení, informace).“¹⁸⁹ Analýzu můžeme ale také chápat jako „rozbor, zejména jako všeobecnou metodu zkoumání jednotlivých složek a vlastností nějakého předmětu, jevu, činnosti; myšlenkové nebo faktické rozkládání jednoho na mnohé, celku na části, děje na akty.“¹⁹⁰ V některých studiích se používají pro analýzu statistické metody, jindy se statistika nahrazuje hermeneutickým výkladem získaného materiálu. Postup této práce bude sledovat druhý zmíněný přístup.

Zkoumanými objekty jsou zde především samotní probační pracovníci. K získání výchozích informací jsou využity písemné dokumenty týkající se provozu a činnosti PMS, metodické postupy probačních pracovníků a texty zabývající se aplikací institutů probace a mediace a postavení probačních pracovníků.

Na začátku výzkumného procesu zde stojí pozorování a sběr dat, následuje pak pátrání po pravidelnostech existujících v těchto datech, po jejich významu, formulují se předběžné závěry a výstupem budou nově formulované hypotézy. O případné redukci dat de facto rozhodují zkoumané osoby, případně další objekty zkoumání. Pořadí zkoumaných objektů je dáno vlastním rozhodnutím studií kterého objektu začneme, nebo se kterým respondentem budeme hovořit jako s prvním. Základem rozhodování o konkrétním postupu je zde interpretace předchozích případů. Nově získané výsledky nám vždy pomohou určit na co se ve výzkumu dále zaměřit. K teoretickému naplnění vzorku pak dochází za situace, kdy jsme dosáhli plné saturace. V kvalitativním výzkumu můžeme totiž sběr a analýzu dat považovat za „organický celek, který počíná stadiem sběru dat a nekončí, dokud není výzkum kompletní.“¹⁹¹ Velmi přínosná je schopnost kvalitativního výzkumu odhalovat i neočekávané pravidelnosti ve struktuře dat, která je také považována za jednu z jeho největších předností.

¹⁸⁹ *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996, s. 54.

¹⁹⁰ PETRÁČKOVÁ, V.; KRAUS, J. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. Praha : Akademia 1995, s. 50.

¹⁹¹ POTTER In SYMON, D.; CASSEL, C. (eds.). *Qualitative Methods and Analysis in Organizational Research*. London : Sage Publications, 1998, s. 120.

Naznačené charakteristiky kvalitativního výzkumu vedou k tomu, že standardizace, případně generalizace závěrů na celou populaci je problematická. Kvalitativní výzkum má poměrně nízkou reliabilitu, potenciálně však může mít vysokou validitu.

„Bohdan a Taylor (1975) říkají o metodologii kvalitativního výzkumu toto: Termín kvalitativní metodologie se vztahuje k výzkumným procedurám, které produkují deskriptivní data: psaná nebo mluvená slova lidí a jejich pozorovatelné chování.“¹⁹² Produktem kvalitativního výzkumu však není pouhý popis. Popis je pouze prvním krokem k porozumění. „Taylorův a Bohdanův termín „deskriptivní“ spíše zdůrazňuje respekt, se kterým kvalitativní výzkumník musí zacházet s daty relevantními pro tento typ výzkumu: minimalizovat možnosti zkreslení v průběhu výzkumných procedur. Kvalitativní výzkum může minimalizovat zkreslení snáze, než výzkum kvantitativní. Data nejsou sešněrována do korzetu předem připravených kategorií a hypotéz. Data v kvalitativním výzkumu procházejí mnohem menším počtem transformací. Kvalitativní výzkum má tedy větší naději předejít kontaminaci dat výzkumem samotným, a tuto přednost si pečlivě střeží.“¹⁹³

Nejčastějšími technikami sběru informací v kvalitativním výzkumu jsou zúčastněné pozorování, nestandardizovaný rozhovor a analýza osobních dokumentů. Jmenované techniky mohou být využívány jak v kvalitativním, tak v kvantitativním výzkumu. Rozdíl je dán především kontextem v jakém jsou používány a ve strategii jejich vlastní aplikace.

Ve většině výzkumů vstupuje výzkumník do neznámého prostředí, neznámých situací a při svém vstupu nemá téměř žádné informace. V tomto případě je tomu jinak. Jako autorka vstupuji do zkoumané problematiky s její poměrně podrobnou znalostí plynoucí ze zkušeností s přímým výkonem probačních a mediačních činností. Jsem si vědoma toho, že tento fakt může být stejně tak výhodou, jako omezením.

4.4.2 Metoda kvalitativního dotazování

V zájmu získání co největšího rozsahu informací zde bude využito metody kvalitativního dotazování. V kvalitativním výzkumu není považováno standardizované dotazování za příliš vhodné, neboť je více závislé na představě výzkumníka, který touto svou představou rozhovor jasně formuje. Proto bývá dávána přednost polostandardizovanému nebo nestandardizovanému dotazování. Tak tomu je i v tomto případě.

¹⁹² DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum, 1998, s. 298.

¹⁹³ *Ibidem*.

Hendl¹⁹⁴ uvádí, že sběr dat má vytvořit vztah, kdy se teoretický rámec výzkumníka překrývá s možnostmi respondenta a výzkumník se respondentovi přizpůsobuje. Na rozdíl od strukturovaného rozhovoru s uzavřenými otázkami se zde nepředkládají dotazovaným předem určené formulace odpovědí nebo jejich kategorie.

Svoboda dotazovaného při takovém to postupu má následující výhody:

- lze přezkoušet, zda dotazovaný otázkám porozuměl,
- dotazovaný může vyjevit své zcela subjektivní pohledy a názory,
- dotazovaný může samostatně navrhnout možné vztahy a souvislosti,
- je možné tematizovat konkrétní podmínky situace dotazovaného (ibidem).

Velký sociologický slovník definuje interview jako „jednou stranou vyvolaný a organizovaný profesionální rozhovor mezi jednou i více osobami, jehož cílem je získání informací“ a podotýká dále, že ho lze také chápat jako „řízenou verbální komunikaci.“¹⁹⁵

Pro tento výzkum považuji za důležité to, že jak uvádí Surynek, „k hlavním výhodám osobního dotazování patří, že umožňuje získat informace hlubšího a širšího zaměření o kvalitativně různorodých skutečnostech a ty jsou pak porovnatelné. V osobním dotazování, které vede tazatel, snese respondent větší zátěž.“¹⁹⁶ „Přítomnost tazatele při rozhovoru může dokonce eliminovat nežádoucí vlivy, tazatel podle situace může rozhovor přerušit, odložit, vysvětlit nedorozumění, špatné pochopení apod.“¹⁹⁷

4.4.2.1 Nestandardizovaný rozhovor

Pro získání informací od samotných probačních pracovníků je zde využito techniky osobního rozhovoru. Konkrétně je zde využito nestandardizovaného rozhovoru, který je definován Babbie (1979)¹⁹⁸ takto: „Nestandardizovaný rozhovor je interakce mezi tazatelem a respondentem, pro kterou má tazatel jen velice obecný plán. Tento plán nezahrnuje výčet otázek, jejich znění ani jejich pořadí.“ Tato definice může působit dojmem, že jde o jen

¹⁹⁴ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005, s. 166.

¹⁹⁵ *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996, s. 447.

¹⁹⁶ SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*. Praha : Management Press, 2001, s. 83.

¹⁹⁷ SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Metody sociologického a sociálně psychologického výzkumu*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1999, s. 44.

¹⁹⁸ In DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum, 1998, s. 308.

obecně připravený rozhovor. Nejsou zde předem určeny závazné formulace ani pevné a neměnitelné pořadí otázek. Neznamená to však, že by rozhovor nebyl promyšlený a připravený. Je veden tak, aby svou formou co nejvíce odpovídal běžnému rozhovoru. Vzhledem k cíli nemá respondent, je však nutné dodržet logickou strukturu dotazů, tedy jejich plynulou návaznost. Výzkumník se nesnaží získat stejnou informaci od každé dotazované osoby a pro každou další otázku je používáno pojmů a členění respondenta.

Tato technika je zde využívána s předpokladem, že o vnímání problematiky moci probačními pracovníky se je možno dozvědět nejvíce tak, že necháme respondenty víceméně volně rozmlouvat na dané téma. Tento postup nám umožní rozkrýt co možná největší rozsah témat, která se zkoumaným fenoménem mohou souviset a doposud v této souvislosti nezazněla nebo nebyla brána v potaz. Umožní nám nezužovat výběr informací prostřednictvím uzavřených otázek a naopak zahrnout do uvažování i ty informace, na které by se tazatele vůbec nenapadlo ptát.

Důvodem pro využití této metody je skepse vůči tomu, že by bylo možné získat přístup k informacím o zkušenostech probačních pracovníků aplikováním běžného schématu otázka - odpověď. Je zde předpoklad, že vhodnější je nekonfrontovat respondenty s přesně konstruovanými otázkami, ale naopak je spíše povzbuzovat k reakcím na problémové okruhy, témata. Je tak možno zachytit i jinak nepostižitelné subjektivní významové struktury. Proto zde byl kladen důraz na to, aby se skutečně jednalo spíše o vyprávění, do jisté míry také popis určitých stavů nebo cílů, případně také popis určitých procesů.

V případě nestandardizovaného rozhovoru se vymezují témata zájmu a zároveň se hledá subjekt, u něhož je jistota, že bude schopen na dané téma nabídnout vlastní reakci. V tomto případě jsou subjekty rozhovoru jednotliví probační pracovníci, tedy ti, kteří vykonávají své každodenní činnosti ve spolupráci s klienty a jsou experty v dané oblasti. Obecně známou nevýhodou osobního interview je obtížná dostupnost respondentů. Důvodem pro neuskutečnění rozhovoru nejčastěji bývá, že jsou respondenti těžko k zastížení a nemají na rozhovor čas. Rozsah tohoto technického omezení nelze předem předpovídat. Lze se mu pouze přizpůsobit, například přizpůsobením tazatelova denního časového plánu rozvrhům oslovených respondentů. Využití této techniky sběru dat vyžaduje dodržování určitých zásad. Patří mezi ně dvě hlavní zásady: vyhnout se násilnému vměšování a vnucování se respondentovi (tedy dobrovolná participace) a nepoškodit svým zkoumáním dotazované osoby.

Nestandardizovaný rozhovor s probačními pracovníky sleduje získání relevantních informací k naplnění stanovených výzkumných cílů. V tomto případě je hlavní téma vyprávění vymezeno danou oblastí výzkumu – problematika moci v individuální sociální práci v rámci PMS. Toto téma bylo v návodu k rozhovoru v návaznosti na jednotlivé dílčí cíle rozděleno na tři oblasti zájmu - (1) úloha probačních pracovníků ve společnosti, (2) výkon institutů probace a mediace a (3) organizační aspekty práce probačních pracovníků. Určené oblasti zájmu jsou pak doplňovány jednotlivými okruhy otázek a v samotném rozhovoru pak již konkrétními sondážními otázkami formulovanými v závislosti na kontextu a konkrétní situaci. Za účelem vytvoření rámce sloužícího k tomu, aby se mohl dotazovaný vyjadřovat v termínech, které jsou mu blízké, byly do uvažování zavedeny termíny pomoc a kontrola v systemickém pojetí.

Následující tabulka je vyjádřením transformace dílčích cílů výzkumu do jednotlivých okruhů otázek pro rozhovor.

Tab. 4 - *Proces transformace dílčích cílů do sledovaných znaků*

Dílčí výzkumný cíl	Tématický okruh otázek	Rámcové znění otázek
Zjistit, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta.	Úloha probačních pracovníků ve společnosti.	Jaká je úloha PMS jako instituce ve společnosti? Jaká je úloha probačních pracovníků ve společnosti? Co přináší restorativní přístup v trestní justici? Jaká jsou specifika sociální práce v PMS?
Zjistit, jak se může fakt podílu na moci na straně probačního pracovníka projevit ve vztahu k uplatňování kontroly, resp. pomoci (pojmu používaným v systemickém pojetí práce s klienty).	Výkon institutů probace a mediace a pohled pracovníků na pomoc a kontrolu.	Jak se uplatňuje kontrola a pomoc v realizaci institutů probace a mediace? Jaká je možnost pracovníků ovlivnit proces spolupráce? Jaká je možnost klientů ovlivnit proces spolupráce?
Zjistit, jaké mohou být organizační dopady na uplatňování moci probačními pracovníky v rámci realizace institutů probace a mediace.	Organizační aspekty práce probačních pracovníků, byrokratické a profesionální rysy práce probačního pracovníka, reflektované a nereflektované užití moci.	Jaká je autonomie probačních pracovníků? Jaká je volnost probačního pracovníka při volbě pracovních postupů? Jaký je přístup k realizaci institutů probace a mediace z organizačního pohledu?

Nestandardizovaný rozhovor jako výzkumná metoda, která má v této práci za úkol sloužit k dokreslení poznatků o problematice moci v sociální práci v rámci PMS, byla zvolena především díky své schopnosti rozkrývat i témata a informace, které nejsou tazatelem předem anticipovány. Na druhou stranu spočívá omezení využití této metody například v její poměrně vysoké časové náročnosti, která dopadá jak na tazatele, tak zejména na respondenty. Samozřejmě se zde projevuje i poměrně vysoká náročnost na komunikační schopnosti respondenta. Vzhledem k tomu, že respondenty jsou profesionální sociální pracovníci s vysokoškolským vzděláním, je možno tato omezení považovat spíše za okrajová. Na druhé straně se však i tato „přednost“ může projevit negativně, a to například v úmyslném neuvádění některých informací a souvislostí ze strany respondentů, případně jejich modifikací.

4.4.2.2 Charakteristika respondentů

K rozhovorů bylo přizváno celkem 15 řadových probačních pracovníků. Ve vzorku jsou zastoupeni probační pracovníci z několika krajů (odpovídá staršímu územnímu členění, které je doposud užíváno v oblasti trestní justice). Snahou bylo tímto eliminovat nebezpečí, že by vybraní respondenti odráželi stejný názor daný pro jednu vyšší organizační složku PMS. Jedná se o pracovníky vysokoškolsky vzdělané v oboru sociální práce, sociální pedagogika nebo právo. Všichni mají úspěšně ukončené vstupní vzdělávání pro probační pracovníky a ve funkci probačního pracovníka působí minimálně jeden rok. Věkové rozmezí respondentů se pohybuje od 28 do 43 let. Rozhodujícím kritériem byla samozřejmě také ochota vstoupit do výzkumného šetření

4.4.2.3 Organizace a průběh výzkumu

Dotazovaným bylo v úvodu prezentováno dané téma a jeho význam. Byla také naznačena předpokládaná délka rozhovoru - 60 minut. Velkou úlohu hrála snaha získat jejich důvěru a ochotu ke spolupráci. Bylo třeba prolomit obavy respondentů týkající se možnosti zneužití poskytovaných informací a získat souhlas s písemným záznamem rozhovoru. Dále bylo uvedeno jakých témat se bude rozhovor týkat a jaký bude celý postup interview. Sled jednotlivých témat souhlasil s logikou celého tohoto textu, to znamená postup od obecného ke konkrétnímu. Následně bylo možné dotazovaného požádat, aby začal reagovat na jednotlivá

témata. Původní obava, aby tento postup nesváděl respondenty k tomu, aby do reakcí na témata týkající se konkrétního výkonu jejich praxe nepromítali své znalosti základních principů činnosti a cílů jejich zaměstnavatelské organizace se nepotvrdila.

Z každého rozhovoru byl vyhotoven jeho podrobný písemný přepis, který pak sloužil jako podklad k dalšímu zpracování. Záznamy všech těchto přepisů jsou archivovány v knihovně Katedry sociální práce a sociální politiky Univerzity Hradec Králové. Příklad jednoho písemného přepisu rozhovoru je uveden v příloze č. 1 této práce.

Výzkumné šetření proběhlo v období od února do července 2008. Rozhovory byly s probačními pracovníky prováděny v jejich vlastním pracovním prostředí, to znamená vždy v pracovně konkrétního respondenta. Pozitivní okolností byla skutečnost, že každý probační pracovník, se kterým byl rozhovor prováděn, má k dispozici vlastní pracovnu a rozhovory tak mohly být vedeny v prostředí, které bylo pro respondenty důvěrně známé a zároveň zde mohli mít pocit bezpečí pro sdělování všech potřebných informací. Domnívám se, že tímto postupem byly zajištěny vhodné podmínky a možnost respondentů soustředit se v daném časovém prostoru plně na probírané téma.

Shrnutí

Cílem této kapitoly bylo stručně uvést metodologický přístup ke zkoumané problematice. Bylo řečeno, že při respektování logiky celého textu i samotného výzkumného počínání se bude celá práce strukturovat okolo pojmu moc. K tomu nám poslouží především rozbor filozofických východisek této problematiky, zejména dílo Michela Foucaulta, které zde považuji za nejvíce relevantní. K dalšímu generování možných pohledů na fenomén moci pak poslouží v další části práce vymezení sociologicko-organizačního pohledu a pohledu sociální práce. Využití promluv samotných probačních pracovníků poslouží k dokreslení poznatků o problematice moci v sociální práci probačních pracovníků a bude sloužit jako podklad k provedení typologie možných přístupů probačních pracovníků ke klientům.

5. INTERPRETACE VÝSTUPU VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

V této kapitole by měla být dovršena snaha o naplnění tří dílčích výzkumných cílů, které byly stanoveny již v samém úvodu práce. Bude zde provedena interpretace informací získaných v rámci výzkumného šetření. Kapitola je rozdělena do tří hlavních částí, které korespondují se třemi uvedenými dílčími výzkumnými cíli celé práce, které byly podrobněji rozpracovány v tabulce procesu transformace dílčích cílů - viz podkapitola 4.4.2.2). Problematika moci v individuální sociální práci probačních pracovníků zde bude reflektována na třech základních rovinách: úroveň celospolečenská (pastorační moc, biomoc, normalizace a ukáznování), úroveň výkonu institutů probace a mediace z pohledu kontroly a pomoci a úroveň organizační (byrokracie versus profesionální přístup).

Je zřejmé, že při provádění rozhovorů s probačními pracovníky docházelo v praxi k častému překrývání témat vztahujících se k jednotlivým dílčím cílům nebo ke změnám v jejich pořadí. S cílem zachovat v úvodu nastavenou strukturu práce se v rámci interpretace budu snažit držet zavedeného postupu. V textu bude využíváno přímých citací respondentů - probačních pracovníků. Tyto citace budou vždy uvedeny v uvozovkách a zvýrazněny kurzívou.

V první podkapitole bude věnována pozornost tomu, jak probační pracovníci vnímají úlohu PMS jako instituce ve společnosti a jak vnímají úlohu samotných probačních pracovníků. Pozornost je věnována i jejich pohledu na specifika sociální práce v rámci PMS v kontextu restorativní justice. Ve druhé podkapitole se budu věnovat tomu, jak probační pracovníci nahlíží kontrolu a pomoc v realizaci institutů probace a mediace a vliv svých klientů na proces spolupráce. Ve třetí podkapitole se zaměřím na organizační aspekty práce probačních pracovníků, to znamená jejich pohled na autonomii probačního pracovníka, jeho zodpovědnost za vykonávané pracovní postupy a přístup k realizaci institutů probace a mediace z organizačního hlediska. Jsem si vědoma toho, že interpretace rozhovorů prováděných s probačními pracovníky mohou být do jisté míry „zatíženy“ faktem několikaleté praxe v prostředí praktického výkonu institutů probace a mediace. Na druhou stranu však znalost prostředí může v některých případech zabránit dezinterpretaci získaných informací.

Na úvod je nutno předeslat, že i když se výpovědi jednotlivých pracovníků lišily v drobných aspektech nahlížení na konkrétní problémy, nebo též ve vztahu ke způsobům práce vážícím se ke konkrétnímu pracovišti, jejich náhled na základní témata zájmu této práce

se jeví jako poměrně homogenní. Vysvětlením zde může být fakt, že k samostatnému výkonu probačních a mediačních činností je třeba získání osvědčení, které je výsledkem intenzivního ročního vzdělávání (1krát za měsíc intenzivní týdenní školení), kterým musí na počátku své kariéry projít všichni probační pracovníci. V průběhu vzdělávání, ale i při dalším výkonu zaměstnání, je prostřednictvím dalšího vzdělávání a supervize kladen velký důraz na identifikaci s posláním a cíli zaměstnavatelské organizace.

5.1 Úloha probačních pracovníků ve společnosti

V této podkapitole bude interpretace získaných informací směřovat k naplnění prvního dílčího cíle práce – (1) Zjistit, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta. Bude zde věnována pozornost tomu, jak probační pracovníci vnímají úlohu PMS jako instituce ve společnosti a jak vnímají úlohu samotných probačních pracovníků. Pozornost je věnována jejich pohledu na specifika sociální práce v rámci PMS v kontextu restorativní justice.

V rámci PMS se otevírá velký prostor pro práci s klientem, pro působení na klienta, který bychom mohli považovat za přibližující se, na základě využití tezí M. Foucaulta, již dříve popsané pastýřské moci. Úkolem probačního pracovníka je zajistit ochranu svého „stáda“, přičemž jeho aktivita je vyjádřena „neustálým laskavým individualizovaným dohledem“. Pastýř vždy bdí, jeho moc předpokládá individuální pozornost ke každému členu stáda, stejně tak jako „bdí“ probační pracovník nad každým svým klientem zvlášť. Způsoby práce probačních pracovníků s klienty zde můžeme považovat za jakési nové formy terapeutických metod a humanistické ideály, které nepovažuje Foucault za osvobození, ale pouze za nepřetržité zdokonalování možných forem a způsobů omezování a kontroly.

Přitom kladou probační pracovníci velký důraz na spolupráci klienta, na jeho „doznání“, což je pojem s pastýřskou mocí velmi úzce propojený ... „*Je důležité, aby se ten klient k činu doznal, jinak s ním ani nemůžeme pracovat.*“ Dále uvádí „*Je hodně důležité, jestli ten klient je ochoten s námi spolupracovat, mluvit o tom, co se stalo. Na základě toho, že mi popíše okolnosti činu a co ho k tomu vedlo, od toho se pak můžeme odrazit.*“ Je pro ně velmi významné znát klientovy důvody, pohnutky, myšlenky a další, co doprovázelo jeho trestnou činnost. Instituci doznání (přiznání) zde můžeme vnímat jako krok k zajištění mocenské efektivity a poslušnosti. Doznání bylo podle Foucaulta jedním z hlavních rituálů produkujících pravdu a získalo na základě vývoje zpovědních technik, ústupu od

obžalovacích procedur v trestním právu a vývoje metod vyšetřování a výslechu ústřední roli v řádu občanské i náboženské moci.

Klienti se vyznávají ze svých hříchů, zločinů. Vytváří se tak postupně příběh, který je interpretován autoritativní (ve foucaultovském slova smyslu) postavou – probačním pracovníkem. Jak plyne z rozhovorů, vnímají toto probační pracovníci pro svou práci s klientem za stěžejní. Probační pracovníci zkoumají klientovy myšlenky, pohnutky apod., o kterých jim oni sami vyprávějí. Pravda generovaná v tomto procesu však není odhalována, nýbrž vytvářena. Existuje jako poznání v určitém typu diskursu a je bezprostředně spjata s mocí. Účinky doznání tak pronikají mimo jiných oblastí také do oblasti spravedlnosti a uplatňují se zde ve vztahu mezi probačními pracovníky a jejich klienty skrze konzultace a vyprávění klientů, která jsou zaznamenávána, komentována a zakládána do spisů.

Stejně tak jako jsou v rámci náboženství individua vřazena do mocenských vazeb zpovědi a přiznání, je život individua ve společnosti působením institucí a dalších specifických mechanismů, jež v rámci státního útvaru nepochybně složitost společenského života redukuje, vystaven intenzivní a důkladné mocenské kontrole.

Společnost, která již vynalezla tolik technologií moci se natolik obává jejich účinků a rozšíření, že se je snaží překódovat do forem práva. Přitom mocenské postupy nejsou primárně založeny v právu, ale spíše v technice, ne v zákoně, ale v normě, ne v trestu, ale v kontrole. Kontrola lidí překračujících zákonem stanovené hranice je z pohledu probačních pracovníků velmi významná. „*Důležité je, aby byli ty lidi pod kontrolou. To si myslím, že od nás společnost očekává.*“ ... „*Že ty lidi někdo hlídá, že nad nimi drží ochrannou ruku, že si nežijí jen tak bezprizorně.*“ Foucault ilustruje zidealizovaný obraz „politické technologie moci“ na příkladu modelu Benthamova Panoptika. Jedná se o způsob soustavného pozorování, ve kterém jedinec neví, kdy je sledován. Přesto je mu neosobně zaručena osobní pozornost, kterou však on sám nikdy nevnímá. Disciplinární moc specifikuje jednotlivce prostřednictvím asymetrického vztahu anonymního pozorovatele. Model Panoptika však nevyžaduje, aby byl vězeň fakticky neustále sledován, přesto se moc neustále reprodukuje ve své asymetrii. Vězeň má možnost definovat svůj prostor a čas jen v nerovnoprávném vztahu k anonymní moci a Panoptikon vytváří jeho identitu. Z tohoto vězení nelze nikdy uniknout, neboť prostor a čas individuální identity je protkán asymetriemi moci.

Foucault zdůrazňuje skutečnost, že státní moc je jak individualizující, tak totalizující forma moci. V dějinách žádných lidských společností neexistovala ve shodných politických

strukturách tak důmyslná kombinace individualizujících technik a totalizujících procedur. Je to způsobeno tím, že moderní západní stát integroval do nového politického útvaru starou mocenskou techniku, pocházející již z křesťanských institucí.

Významným bodem Foucaultova empirického studia moderního vězení, státu, policejního aparátu a problému sexuality je pojem *biomoci* či *moci nad životem*, vše je zde řízeno snahou o kontrolu populace. Jedním z důsledků vývoje biomoci je rostoucí význam normy na úkor právního systému zákona. Moc, která si klade za úkol starat se o život, však potřebuje mechanismy, které prodlužují jeho trvání, regulují ho a opravují. Taková moc spíše klasifikuje, měří, oceňuje a hierarchizuje, pracuje pomocí umístění okolo normy. V normalizaci se střetává určitý druh vědění s určitým druhem moci. Biomoc hierarchizuje. To se projevuje ve výpovědích probačních pracovníků týkajících se jejich klientů.

Probační pracovníci vnímají jako základní specifikum sociální práce v rámci PMS právě převažující typ klientely. „*Hlavně je to dáno typem našich klientů.*“ Dochází také přímo k charakterizování skupiny klientů. „*Jde často o lidi, kteří mají opakované problémy se zákonem, mají nízké vzdělání, takže je pro ně zapojení do běžného života obtížnější.*“ ... „*Je to takový ten vrchol ledovce toho problematického ve společnosti.*“ Skupinu klientů vnímají jako skupinu lidí, která může potenciálně ohrožovat stabilitu společnosti. Cílem působení na klienta je v tomto smyslu změna jeho postojů ve směru způsobu života akceptovatelného většinou společnosti, pastýřská moc zde nachází oporu v institutech probace a mediace. „*Samozřejmě se musí klient nějak změnit. Společnost má nějaký úzus, který už léta funguje, takže by neměl vybočovat.*“

Současně dochází ke stálému posilování administrativy pastýřské moci – mimo jiné také postupným rozšiřováním zaměstnanecké základny PMS, ke kterému již od doby jejího vzniku kontinuálně dochází. „*Ředitelství se neustále snaží o rozšiřování počtu pracovníků, protože té práce je opravdu hodně. K rozšiřování postupně dochází.*“ Otázkám administrace a organizace bude věnována pozornost v podkapitole 5.3.

Ve vztahu k cílové skupině klientů můžeme sledovat silné znaky tendence k ukázněnosti a normalizaci jako způsobu uchovávání soustavy norem chování a bytí. Normalizace je přímým vyústěním normativity, to znamená způsobu projevu moci, který nastoluje a podporuje určitou soustavu norem chování a bytí. Normy zde mají tendenci být morálně zakotvené a mají sílu imperativu. Pomocí normalizace se pak normy uchovávají. Pod dohled normy se dostává i kriminalita. „*Klienti musí pochopit, že se mají chovat určitým*

způsobem, který od nich společnost očekává. To znamená vést řádný život.“ Normalizace je procesem dělení na normální a nenormální, přípustné a nepřípustné atp. V normalizaci se podle něj střetává určitý druh vědění s určitým druhem moci. Foucault mluví o moci normy, která doplňuje a dokresluje moc zákona, moc slova, moc tradice. Normalizační moc není podle Foucaulta pouze záležitostí přelomu 18. a 19. století, ale i moderních společností a všech sfér jejich života. S normalizační mocí je spojeno vědění zaměřené na pozorovatelné vlastnosti, které jsou posuzovány z hlediska míry jejich odchylky od normy.

Delikvence byla ustavena jako objekt vědění a vytvořila celek s politickou operací, která odděluje nezákonnosti a v rámci toho izoluje delikvenci. Trestní právo prochází vývojem, jenž mu předepisuje vypovídat o zločinu ve smyslu sanace a ochrany společnosti. Trestní právo se týká toho, co lze o zločinu vypovídat. Je to režim řeči, který klasifikuje zločiny a předpisuje tresty. Probační pracovník se cítí povinen zlepšovat a léčit sociálně nemocné poměry, v nejvyšší možné míře. *„Cílem naší práce je ochrana společnosti, aby se pokud možno ti naši klienti zařadili zpět do normálního života a nepůsobili ostatním problémy.“*

Můžeme shrnout, že Foucault využívá teze „ukázněvání“ podložené odhalováním strategií moci za komunikativními postoji sociálních pracovníků. Karskens (1987)¹⁹⁹ definuje ukázněvání jako „styl ovládnutí, který navzájem propojuje moderní zákonné regulace státu, způsob jednání vědců z oblasti sociální práce a medicíny, práci četných pedagogů a policie“. Dle názorů jeho příznivců směřuje užívání aplikace sociálně vědních názorů v sociální práci k rozličným druhům hierarchického dohledu. Foucault sám často hovoří o tzv. „vševědoucím pohledu“ různých profesních skupin (nejčastěji právě z oboru medicíny a sociální práce). Tento „panoptický pohled“ v mezilidských vztazích znamená, že „sociální kontrola neprobíhá pouze zvnějšku, ale že se také interiorizuje. Lidé rozvíjejí formy autocenzury a sebekontroly.“²⁰⁰ *„Klienti by si měli sami uvědomit, že ten jejich způsob života není dobrý a měli by se nějak snažit změnit.“*

Z provedených rozhovorů vyplynulo, že probační pracovníci vidí postavení PMS ve společnosti především jako subjektu napomáhajícího k redukci výskytu trestné činnosti, zejména redukci recidivujícího chování klientů. *„My pracujeme s našimi klienty na tom, aby se začlenili do společnosti, aby změnili svoje životní postoje.“* Dále se jedná o otázku náhledu

¹⁹⁹ In VAN DER LAAN, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Ostrava : Ostravská univerzita, 1998, s. 36.

²⁰⁰ VAN DER LAAN, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Ostrava : Ostravská univerzita, 1998, s. 38.

na nepřipustnost kriminálního jednání a posilování aktivního přístupu klienta směrem k úspěšnému výkonu zvoleného trestního postihu.

PMS vidí jako instituci umožňující efektivní výkon alternativních trestů a přináší „úlevu“ ostatním složkám systému trestní justice. *„Úloha PMS je v ochraně společnosti a taky tady jde o efektivní výkon alternativních trestů, nejsou pak tak přeplněné věznice. Je tady nabídka něčeho jiného než ty lidi zavřít.“* ... *„Já si myslím, že společnost očekává hlavně zajištění efektivního výkonu alternativních trestů.“*

Důraz na odpovědnost vůči společnosti jako celku je zde slyšet také poměrně výrazně. *„Ty naše hlavní cíle jsou zapojit pachatele zpátky do společnosti, zapojit do toho trestního procesu i poškozenou stranu, aby nepřišla zkrátka, a potom ochraňovat i společnost.“*

V případě uložení přiměřených povinností a omezení je úkolem pracovníka PMS vést klienta k jejich dodržování a dohlížet na jejich plnění. *„Protože často mají ti lidé nějaké povinnosti stanovené soudem. Takže v tomto ohledu na ně musíme působit, co pro to mají udělat, aby to bylo, aby se to splnilo a upozornit je případně i na důsledky nesplnění.“* Přínos PMS vidí v tom, že jedinci, kteří přestupují nastavené společenské normy jsou pod „dohledem, kontrolou“. Činnost PMS vnímají primárně nejenom jako službu společnosti, ale i samotným klientům. *„Úloha PMS je poskytovat klientům pomoc, nabízet nějakou službu.“* ... *„Probační pracovník by měl klientovi poskytnout podporu, aby se zařadil zpátky do společnosti.“*

Velmi významná a v rozhovorech často zdůrazňovaná je právě trestně-právní rovina spolupráce s klientem, kterou pracovníci chápou převážně jako rovinu „zakázky společnosti“. Zdůrazňují nutnost řídit se rozhodnutím soudu, podávat orgánům činným v trestním řízení pravidelné zprávy atp. – od toho v podstatě odvozují legitimitu svého počínání. *„My jsme vázáni tím, co stanoví soud, to musíme respektovat my i klienti.“* ... *„... tady je ta zakázka státu...musíme se řídit zákonem, který nám ukládá jaká máme práva a povinnosti.“*

Probační pracovníci považují za významné věnovat se především otázkám motivace klienta a jeho vedení při řešení následků trestného činu, podpory a rozvíjení jeho schopnosti žít v souladu s normami společnosti. *„Svým způsobem bychom je měli nějak vést na tu správnou cestu. To děláme skrze diskusi, rozhovor s tím člověkem.“* ... *„Naším cílem je motivovat je k tomu, aby změnili náhled na svět.“* ... *„Je to hlavně na něm, ale dá se toho člověka nějak vést a rozebírat s ním ty problémy – proč se v minulosti trestné činnosti dopouštěl.“*

V každé společnosti existují různé mocenské vztahy, které prostupují, charakterizují a konstituují celé sociální tělo. Ty by se nemohly ustavit bez určitého hospodaření diskursů pravdy. Moc funguje prostřednictvím tohoto spojení a jen na jeho základě. Vnímat zde můžeme také náhled určitých „přesunů diskursů.“ Probační pracovníci vnímají velmi silně přesun od retributivního pojetí zacházení s pachateli trestných činů k pojetí restorativnímu. Sami sebe a svoji zaměstnavatelskou organizaci vnímají jako jedny z hlavních nositelů této změny. *„Nevím jak hodně restorativní ve skutečnosti jsme, nicméně je přínosem, že se tu někdo snaží jít jinou cestou než tou tradiční, takže v tom tady určitě PMS má významnou roli.“* Při argumentaci ve směru přesunu k restorativnímu pojetí mají tendenci argumentovat především přeplněností věznic a neefektivitou dosavadních způsobů práce s pachateli trestných činů ve směru změny jejich chování. *„Pokud jde klient do vězení a potom je propuštěný, tak se většinou vrátí k té trestné činnosti. Takže z toho vyplynula ta myšlenka pracovat s nimi nějak jinak. My pracujeme s těmi odsouzenými na tom, aby se začlenili do společnosti, aby změnilo svoje životní postoje, naučili se trochu zodpovědnosti, jiný přístup k řešení krizových situací.“* Za pozitiva restorativního pojetí označují možnost osobně s klientem „pracovat tváří v tvář“ a možnost probačního pracovníka působit na klienta tak, aby nadále již žil v souladu se společenskými normami. *„Určitě to vede k něčemu lepšímu, když je ten člověk veden na lepší cestu než když je jenom potrestaný.“* Možnost práce s klientem „tváří v tvář“ a průběžný dohled nad klientem považují za „novou“ metodu práce s pachateli trestných činů, která funguje velmi dobře a může mít v praxi na změnu chování klientů větší dopad než způsoby zacházení běžné v rámci retributivního pojetí (viz pastýřská moc).

Zároveň však zůstávají do jisté míry k naznačeným posunům v přístupech ke klientům v rámci trestní justice skeptičtí. *„Myslím si, že konkrétně u nás to není moc vhodné, protože u nás platí pořád spíše ta represe. Tohle by možná bylo vhodné až bude společnost vyzrálejší. Ale je otázka zda to vůbec bude někdy možné. Možná někde kde je jiná tradice. U nás to moc nefunguje.“* Poukazují na stále přetrvávající represivní povahu systému trestní justice, zejména v jiných složkách než je PMS. *„Myslím si, že je obtížné v systému, který je represivní to změnit. Myslím si, že represivním přístupem jsme zasaženi i my, kteří fungujeme v organizaci, která ctí restorativní pohled a je těžké z těch kolejí vyjet.“*

Probační pracovníci vnímají svoji úlohu ve společnosti jako poměrně významnou. *„Určitě v té naší práci vidím velký hluboký smysl.“* A považují též přijetí své funkce ze strany společnosti za nutné. *„Pak si myslím, že je pro PMS důležité, aby byla kladně přijímána*

společností. Že jednak lidi budou vědět co to je, a budou jí oceňovat za to co dělá a co jiné instituce nedělají.“ ... „ A samozřejmě je snaha mediálně PMS prezentovat, aby si společnost uvědomila, že tady jsme a že děláme něco potřebného.“ V této souvislosti reflektují nízké povědomí širší veřejnosti o existenci a činnosti PMS. „Myslím si, že povědomí veřejnosti o PMS je hodně nízký, že lidi prostě nevědí, čím se zabývá.“ ... „Společnost o nás nic neví.“

Interpretační shrnutí prvního dílčího cíle

Výstupy z rozhovorů s probačními úředníky je možno interpretovat pomocí Foucaultových termínů pastýřská moc a biomoc využívaných v úvodní části textu. Provedená interpretace naznačuje, že moc prostupuje vztahem probačního pracovníka a klienta především skrze instituci doznání (přiznání). Vyprávění klienta a jeho příběh jsou interpretovány autoritativní postavou probačního pracovníka. Ve vztahu k cílové skupině klientů můžeme sledovat silné znaky tendence k ukázněvání a normalizaci ze strany společnosti. Kriminalita jako sociální problém se stává předmětem vědění, produkování pravdy, která je ve Foucaultově pojetí silně spojená s mocí. Cílem působení probačního pracovníka na klienta je v tomto smyslu změna jeho postojů ve směru způsobu života akceptovatelného většinou společností, pastýřská moc zde nachází oporu v institucích probace a mediace. Současně dochází ke stálému posilování administrativy pastýřské moci – mimo jiné také postupným rozšiřováním zaměstnanecké základny PMS.

Klient se nachází v jakémisi společenském Panoptikonu, kde je víceméně pod neustálým dohledem. Disciplinární moc specifikuje jednotlivce prostřednictvím asymetrického vztahu „anonymního“ pozorovatele. Na tomto rozlišení postavení klientů a pracovníků PMS je založen pohled na větší podíl na moci ze strany probačního pracovníka.

Zajímavý je zde také pohled pracovníků na proces „střídání diskursů“ na poli práce s pachateli trestných činů a pojetí postavení PMS ve společnosti s důrazem na snahu o její kladné přijímání a oceňování jejího přínosu. Takové přijímání a oceňování může ve svých důsledcích vést k posilování důležitosti, nezastupitelnosti probačních pracovníků ve společnosti..

5.2 Výkon institutů probace a mediace

V této podkapitole bude interpretace získaných informací směřovat k naplnění druhého dílčího cíle práce - (2) Zjistit, jak se může fakt podílu na moci na straně probačního pracovníka projevit ve vztahu k uplatňování kontroly, resp. pomoci (pojmu používaným v systemickém pojetí práce s klienty). V této podkapitole bude problematika činnosti probačních pracovníků nahlédnuta optikou kontroly a pomoci v realizaci institutů probace a mediace. Pozornost bude také věnována možnostem, které mají klienti při ovlivňování procesu spolupráce s probačním pracovníkem.

Probační pracovníci mají v rámci svého vzdělávání pojmy kontrola a pomoc v systemickém pojetí dobře zpracovány. *„Já si myslím, že tímto přístupem jsem byla „nakažená“ nebo „naučená“ v tom našem vzdělávacím kurzu, kde nám to tímhle způsobem prezentovali. Takže tímhle způsobem to mám zažitý od začátku a zřejmě i většina lidí, se kterými jsem ten kurz absolvovala. „Dělám s pojmy kontrola a pomoc, protože jsem prostě takovým vzděláním prošla. Nemám vystudovanou sociální práci, takže to pro mě byla nová věc.“* Dokáží poměrně dobře rozlišovat, zda v konkrétním případě pomáhají nebo kontrolují (ve výše popsaném slova smyslu), což je bezesporu výsledkem jejich dlouhého vzdělávání založeného na systemickém přístupu v sociální práci. Jedná se o pojmy, za jejichž využití jsou schopni svoji práci dobře reflektovat. *„Dělám s pojmy pomoc a kontrola, protože jsem takovým vzděláním prošla.“* Navíc sami považují jejich využití v reflexi vlastní práce za důležité. *„Myslím si, že je dobré se při práci s klientem zamyslet, jestli směřuji ke kontrole nebo k pomoci a případně to nějak regulovat.“*

Probační pracovníci však současně vnímají svou roli jako toho, kdo v případě jednoho klienta často zároveň kontroluje i pomáhá jako poměrně náročnou. *„V PMS se právě hodně bije kontrola a pomoc, s klienty se snažíme vlastně o obojí. V případě probace máme klientovi jednak pomáhat, aby vedl řádný život, motivovat ho k tomu, ale na druhé straně ho kontrolovat, což je obtížné skloubit.“* ... *„My jsme napůl sociální práce a trestní věci, je to obtížné, protože člověk musí na jednu stranu stoprocentně dodržovat ty zákony, a to sociálně do toho pomaličku vtlačovat.“* Zdůrazňují také skutečnost, že i v rámci práce na jednom případě se může jejich pozice na škále mezi kontrolou a pomocí někdy i dosti výrazně posunovat. *„Samozřejmě ta pomoc a kontrola se v průběhu spolupráce mění na základě aktuální situace.“*

Důraz na kontrolu vnímají spíše jako něco, co jde směrem od rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení, ne přímo od nich samotných. „*Nám se tady ve funkci probačního úředníka snoubí pomoc i kontrola, takže to je problém. My tady prostě musíme vidět i tu kontrolu., takže se to mezi sebou dost tluče.*“ Z jejich výpovědí je patrné, že jako „profesionálnější“ vidí snahu o využívání aktivních nástrojů práce s klientem (pomoc). „*My máme být samozřejmě sociální pracovníci - to znamená ti, kdo klientům pomáhají, aktivně s nimi pracují.*“

Probační pracovníci mají tendenci poměrně radikálně oddělovat instituty probace a mediace z pohledu využití kontroly, resp. pomoci. „*Samozřejmě jsou rozdíly, ale spíše jen v poměru kontroly a pomoci v probaci. Myslím, že mediaci vnímají všichni spíš jako věc pomoci.*“ Zdá se, že v případě mediace mají probační pracovníci sklon potlačovat význam kontroly ve prospěch pomoci. V případech mediace vidí jako velmi významný prvek dobrovolnosti klientovy spolupráce. „*Mediace je bezvadná věc, lidi sem chodí dobrovolně a je na nich vidět zájem. Takže se s tím mnohem lépe pracuje.*“ Zdůrazňují prvek dobrovolnosti vstupu klienta do spolupráce, i když sami vnímají, že tato dobrovolnost může být v řadě případů relativní. „*No tak v podstatě u té mediace se o kontrole moc nedá mluvit. Protože tam je ta spolupráce s námi dobrovolná. Já dám někomu nabídku, nastíním mu, co by se dalo v té věci dělat, ale jestliže on té nabídky nevyužije, tak ta práce tím pro mě končí.*“ V případech mediace vidí velké pole možností k využívání aktivních nástrojů práce s klienty. *U té mediace je to takový pohyblivější, živější. Tam ještě není nic rozhodnutého, dá se s klientem hodně mluvit, rozebírat a vymýšlet k čemu by se to mohlo dál směřovat.*“ ... „*Mediace tak ta je vždycky o pomoci. Neděláme tam nic, na čem bychom se s klientem nedomluvili. Vždycky je to o vzájemné spolupráci a domlouvání se.*“

Prvek kontroly v mediaci ale zcela nepopírají. Možnost uplatnění kontroly zde však reálně vidí vždy pouze ve fázi po ukončení mediace, kdy dochází k realizaci samotného řešení, ke kterému se v rámci spolupráce došlo. „*V mediaci je to samozřejmě zaměřený na pomoc, ale v případě, že už si s klientem něco dojednám, tak pak si samozřejmě ověřuji, jestli se to opravdu z jeho strany uskutečnilo.*“ ... „*V mediaci pokud už si s ním něco dojednám, tak se taky domlouváme jakým způsobem to budeme spolu kontrolovat. Takže nějaké ověřování a kontrolování tam taky je.*“ .. „*Kontrola v mediaci přichází v úvahu vlastně až po jejím skončení, když kontroluju, jestli klient udělal to, na čem jsem se dohodli.*“

Zcela jinak vnímají probační pracovníci situaci v případě realizace institutu probace. „*U té probace tam ten velký podíl kontroly je, to je jasné. To je dané zákonem jak nám zákon*

povinnosti ukládá nebo tím soudem. “ Mediace by měla být o pomoci, kdežto probace, to už pak záleží na těch klientech jak se oni postaví k tomu trestu. “ ... „Probace je v nějakém směru povinnost a tam je to omezení pro klienty ale i pro pracovníky. Vstupuje tam prvek nedobrovolnosti.“ Rozdíly ve vnímání uplatňování kontroly a pomoci dále rozvíjejí. „Probace více směřuje ke kontrole. Myslím si, že tam může být spíše tendence sklouzávat k tomu spíše kontrolovat než pomáhat. Což může být i z lenosti, protože je méně náročné kontrolovat.“ Dále jsou však schopni uvažovat i o využívání aktivních nástrojů v práci s klientem v probaci. „Pokud je pro to časový prostor, tak samozřejmě chci s tím klientem pracovat tak, aby se i on aktivně podílel na naší spolupráci, aby přinášel témata, na kterých by chtěl pracovat apod.“ Silně sem však vstupují prvky ukáznějícího přístupu. „V případě probace to má dáno jednoznačně soudem, je to součástí trestu a samozřejmě je to pak na něm - díky svým jiným postojům se může rozhodnout jinak, ale pak si důsledky ponese sám.“ Probační pracovníci narážejí na problém tzv. nespolupracujících klientů. „Když to skutečně k ničemu nevede a dostaneme se jenom do roviny písemného kontaktu, není zde ten osobní kontakt s klientem, tak už nám nic jiného nezůstane než že postupujeme dle standardů a písemně informujeme další složky trestní justice.“

Výše uvedené je z pohledu této práce zajímavé proto, že již výše byl zaveden přístup, který hovoří o tom, že probační pracovník uplatňuje svou moc vůči klientů tím, že rozhoduje o tom, zda bude v práci využívat aktivních nebo pasivních nástrojů práce (zda pomáhá nebo kontroluje). Jak uvidíme dále, není toto rozhodování však plně pouze v rukou probačního pracovníka, ale zasahují sem výrazně i vlivy organizační.

Pokud opustíme pohled využívání aktivních, resp. pasivních nástrojů práce s klienty, můžeme vidět další zajímavé skutečnosti. Z rozhovorů s probačními pracovníky je možno vysledovat určité „komunikační kanály donucení“ nejčastěji využívané ve vztahu ke klientům. Jedná se o „změnu vztahu s klientem“, „změnu podmínek spolupráce“ a „negativní hodnocení spolupráce s klientem směrem k orgánům činným v trestním řízení“.

Změna vztahu s klientem znamená, že probační pracovník může velmi výrazně ovlivnit podobu vztahu, ve které se jednání s klientem odehrává. To může variovat v mnoha různých polohách od vztahu laskavé spolupráce až ke vztahu jednostranně vynucené autority pracovníkem. Klient se změny vztahu s pracovníkem obává, chce si zachovat tvář, nechce si to u probačního pracovníka „pokazit.“ To dokládají výroky některých respondentů. „Ti klienti se většinou snaží, chtějí si s námi zachovat co nejlepší vztah.“

Změna podmínek spolupráce se může projevit velmi konkrétně. Probační pracovník například stanoví častější frekvenci konzultací, kterou může klient vnímat jako obtěžující. *„Pokud nespolupracuje, tak mu dám ty schůzky častější, abych mu to trochu zneprůjemnila.“* Nebo také naopak. *„Můžu si nastavovat ty termíny schůzek, frekvenci setkávání, můžu si říct, jak intenzivně budu s tím člověkem pracovat. Zpočátku dávám termíny častější, a když pak vidím, že si plní svoje povinnosti, tak už to dám třeba jednou za 6 týdnů.“*

Negativní hodnocení spolupráce klienta směrem k orgánům činným v trestním řízení je pro klienty ohrožující zejména z hlediska uložení případné následné sankce těmito orgány. Probační pracovník může na základě zhodnocení celkové situace zpracovat například zprávu o průběhu dohledu se závěrečným doporučením přeměny trestu na nepodmíněný trest odnětí svobody. *„Můžu samozřejmě napsat zprávu soudu o tom, že klient nespolupracuje, nechodí na schůzky a soud už s tím nějak naloží. Nařídí jednání a buď mu dá ještě šanci, nebo mu může trest přeměnit a poslat ho do vězení.“*

Velkým tématem v oblasti realizace institutů probace a mediace je vliv klientů na proces spolupráce. *„Pracovník může pouze spoluurčit charakter spolupráce s klientem. Klient to ovlivňuje svým přístupem a svou osobností.“* Sami probační pracovníci vidí poměrně široké pole možností, jak mohou klienti ovlivňovat spolupráci s pracovníkem. *„Klient může dost podstatně ovlivňovat naši spolupráci. Už jenom tím, jestli bude sám povídat, otevře se nebo si sedne se založenýma rukama a mlčí“* (viz již dříve uvedený požadavek doznání). ... *„Je pro mě důležitý moct se spolehnout na to, že to co mi klient říká je pravda, že mě nechce nijak obalamutit.“* Jiní pracovníci zdůrazňují možnost klientů využít v komunikaci s pracovníkem svoji agresivitu. *„Já si myslím, že jediný co mají klienti v ruce je síla, vyhrožování a strach. Strach je jediná jejich zbraň a záleží na tom, jak na tyto jejich pokusy zareaguje pracovník.“* Nebo *„Mají někdy vyděračské tendence ve smyslu nějaké síly, buď síly fyzické nebo i nátlaku obviňovacího.“* nebo *„...„Snaží se hodně hrát na city.“ ... „Většinou to u mě probíhalo tak, že ten člověk hrál na moje city. Házel na mě svoji zodpovědnost. Stalo se mi i to, že jsem měla klienta, který se ke mně choval otevřeně agresivně nebo mi dával najevo, že nebere můj postup práce.“ ... „Někteří se ani neukážou, protože se stydí nebo na to kašlou, ale většina přijde a chce si zachovat jakoby tu tvář a chtějí si zachovat ten dobrý vztah s tím pracovníkem, protože ví, že sem budou muset ještě třeba chodit v rámci dohledu.“* V tomto jednání bychom mohli spatřovat jakési lokální boje proti projevům moci, o nichž hovoří Foucault. Nazývá je bezprostředními, protože jsou namířené proti nejbližším instancím, které

přímo působí na jednotlivce, a jejich aktéři nehledají „hlavního“, ale nejbližšího nepřítele a nečekají, až budoucnost přinese osvobození od všech forem nadvlády.

Probační pracovníci rozkrývají určité „strategické situační manipulace“ ze strany klientů. *„PMS si zakládá na tom, že zplnomocňuje klienta, chce aby byl rovnocenným partnerem. Je pravda, že jsou klienti, kteří se snaží toho pracovníka ve spolupráci nějak manipulovat. U mě se jim to dařilo hlavně zpočátku než jsem se víc zapracovala. Ted' se už snažím dávat si na to pozor, ale stát se to může.“*

Dalším aspektem, který mohou klienti využívat směrem k možnosti ovlivňovat spolupráci s pracovníkem je kalkulování s možností si na pracovníka stěžovat, nebo přímo podání stížnosti na konkrétního pracovníka. *„Když není klient se mnou spokojen, musí mít právo si stěžovat. To je v pořádku. Když to budu dělat špatně, tak bohužel.“* Tato možnost však není podle informací ze strany probačních pracovníků v praxi téměř využívána. Tuto situaci vyhodnocují pracovníci *„Možná to vlastně ti klienti ani neví, že si můžou stěžovat. Není to nic, co bychom jim sami od sebe říkali.“* Dále k tomu uvádí *„Nespokojenost klienta bych si ním radši vyřídila sama“* Jiný probační pracovník uvádí *„Svého času jsme měli dokonce na nástěnce informaci, že klienti mohou na nás podávat stížnosti, dokonce i s uvedenou adresou ředitelství. Nikdo to nevyužil. Nebo jsme se to nedozvěděli. Mohla to být anonymní stížnost – to by se neřešilo. Jednou se to ale stalo na jiném středisku. Stížnost řešilo ředitelství ve spolupráci s vedením střediska“.* Konkrétní situaci popisuje probační úřednice. *„Stalo se mi pouze jednou, že můj klient mě nezastihl na pracovišti, protože přišel jindy než měl. Hovořil s mojí vedoucí a snažil se jí na mě stěžovat, ale s tím, že jí podával informace, který nebyly pravdivý. To se pak vyřešilo tím, že jsem si vedoucí přibrála ke konzultaci a tam to ten klient popřel.“*

Podávání oficiálních stížností je však v praxi velmi málo využíváno, je to ve vnímání probačních pracovníků možnost spíše „na papíře“, pokud k tom již však dojde, vliv klientů zde může být velký, protože ředitelství *„se nepostaví za své pracovníky, ale téměř vždy dá za pravdu klientům.“* Dále však respondenti hovoří o tom, že případné sankční dopady na pracovníka jsou spíše minimální. *„Je to asi spíš o tom, aby se ukázalo, že s tím ředitelství něco dělá, že mají snahu to nějak řešit.“* Z rozhovorů s probačními úředníky plyne, že nevnímají možnost klientů stěžovat si na jejich postup oficiální cestou za reálnou hrozbu. *„Já na to vůbec nemyslím, že by si na mě klient mohl stěžovat, to mi vůbec nenaskakuje.“*

Nakonec ale vyplývá, že i přes určité možnosti klientů ovlivňovat proces spolupráce, tím, kdo má poslední slovo v určení povahy spolupráce s klientem, je probační pracovník. Zda zvolí aktivní nebo pasivní nástroje práce s klientem. Můžeme to ilustrovat na některých výročních probačních pracovníků. *„Když nepovolíš, tak mají smůlu.“* Mohou se velmi silně opřít o platnou zákonnou úpravu a metodické postupy. *„Když všechno ostatní selže, tak s tímhle se vždycky může zaštitit. A na ty lidi to může působit, protože oni jsou v pozici, kdy zákon jim může znepríjemnit život.“* Zůstává však, v tuto chvíli zřejmě nezodpověditelnou otázkou, zda tomu tak skutečně je. Je totiž možno předpokládat, že toto „poslední slovo“ ze strany pracovníka má pouze formální podobu a ve skutečnosti se jedná o „vítězství“ klienta.

Interpretační shrnutí druhého dílčího cíle

Probační pracovníci chápou kontrolu i pomoc jako běžnou součást své každodenní práce s klienty. Současně však vnímají svou roli jako toho, kdo v případě jednoho klienta často zároveň kontroluje i pomáhá jako poměrně náročnou. Mají tendenci poměrně radikálně oddělovat instituty probace a mediace z pohledu využití kontroly, resp. pomoci. Mediaci vnímají probační pracovníci převážně jako institut, v němž dochází téměř výhradně k uplatňování pomoci a kde kontrola, snad jen s výjimkou závěrečné fáze, nemá své místo. Probaci naproti tomu vnímají jako činnost, kde je využití kontroly naprosto převažující a pomoc zde má spíše jakousi „doplňkovou“ funkci.

Při odhlédnutí od pohledu využívání aktivních, resp. pasivních nástrojů práce s klienty, můžeme vidět další zajímavé skutečnosti. Z rozhovorů s probačními pracovníky je možno identifikovat určité „komunikační kanály donucení“ nejčastěji využívané ve vztahu ke klientům. Jedná se o „změnu vztahu s klientem“, „změnu podmínek spolupráce“ a „negativní hodnocení spolupráce s klientem směrem k orgánům činným v trestním řízení“.

Velkým tématem v oblasti realizace institutů probace a mediace je vliv klientů na proces spolupráce (agrese, možnost stížnosti apod.). Z informací podaných respondenty vyplývá, že je to vždy probační pracovník, který uplatňuje svou moc vůči klientům tím, kdo má poslední slovo v určení povahy spolupráce s klientem. Zda zvolí aktivní nebo pasivní nástroje práce s klientem (pomáhá nebo kontroluje). Zůstává však, v tuto chvíli zřejmě nezodpověditelnou otázkou, zda tomu tak skutečně je. Je totiž možno předpokládat, že toto „poslední slovo“ ze strany pracovníka má pouze formální podobu a ve skutečnosti se jedná o „vítězství“ klienta.

5.3 Organizační aspekty práce probačních pracovníků

V této podkapitole bude interpretace získaných informací směřovat k naplnění třetího dílčího cíle práce – (3) Zjistit, jaké mohou být organizační dopady na uplatňování moci probačními pracovníky v rámci realizace institutů probace a mediace. Vycházejíc z problematiky, které se věnovala podkapitola 3.1.2.3, je zde na místě především pokusit se na základě rozhovorů s probačními pracovníky sledovat, zda jejich výpovědi o vnímání vlastní práce inklinují spíše k profesionálnímu nebo byrokratickému pojetí výkonu profese tak, jak bylo definováno v předchozím textu. V návaznosti na již zmíněné bude důležitý mimo jiné také způsob kontroly práce probačních úředníků. Významný může být také jejich pohled na vliv „pracovního komplexu“ konkrétního střediska PMS na výkon jejich každodenních činností. Zajímavá jsou zde taková témata jako autonomie (nebo volnost, diskrece) probačních pracovníků v práci s klienty, zodpovědnost za pracovní postupy a přístup k realizaci institutů probace a mediace z organizačního pohledu.

Probační pracovníci považují stupeň své volnosti (diskrece) při rozhodování o tom jakým způsobem, případně na jakých tématech budou s klientem pracovat za poměrně vysoký. *„Každý z nás je pověřen vedením případu vždy od začátku až do konce, takže v tom má svým způsobem volnost.“* Konkrétní postup v práci s klientem považují za záležitost každého pracovníka. *„Tam to volné pole působnosti je, to nám nikdo neurčí, co máme s tím člověkem probírat, jak konkrétně s ním pracovat.“* Vidí zde tedy poměrně široký prostor pro uplatnění své profesionality.

Při promýšlení otázek své volnosti při rozhodování o konkrétním způsobu práce s klientem uvažují často v rovině zákonných a metodických omezení. *„Je to postavené tak, že samozřejmě jsou nějaká pravidla a mantinely, které udržují nějakou úroveň práce, ale na druhou stranu to dává pracovníkům obrovskou volnost v rozhodnutí jakým způsobem budu s těmi lidmi pracovat.“* Určitá „omezení“ daná zákonnými předpisy a platnou metodikou v rámci organizace považují za významná. *„Myslím si, že naše autonomie funguje pouze do určité míry. Ten pracovník je vázaný zákonnými předpisy a metodickými postupy, i když ty může do jisté míry přizpůsobit situaci konkrétního klienta. Z výpovědí probačních pracovníků vyplývá, že způsob sjednocení postupů ve formě závazných metodik nepovažují za svazující do té míry, že by jim to bránilo v efektivní práci s klientem. Cítí zde stále dostatek prostoru*

pro kreativní spolupráci. „Ty metodiky nám v podstatě dávají jen takový hrubý postup, v podstatě to jsou často jenom určité vzory oficiálních písemností.“

Téma zodpovědnosti za konkrétní pracovní postupy tedy vnímají probační pracovníci převážně jako věc své vlastní profesionality. Tomu je tak co se týče konkrétních postupů a obsahu spolupráce s klientem. Co se týče formálních výstupů spolupráce, tam kladou velký důraz na odpovědnost vůči soudu, který trest uložil nebo probačního pracovníka spoluprací s klientem pověřil. „Ve zprávách soudu se musíme zaměřovat na ty úkoly, které nám vytyčil.“ ... „Tam si hlavně dávám pozor na to, aby se ty podklady dostali k soudu včas.“ Tímto bodem se pomalu přesouváme k tématu kontroly práce probačních pracovníků.

Do tématu kontroly práce probačních pracovníků a posuzování jejich výkonu vstupuje poměrně silný prvek byrokratického přístupu – v podobě výkonu hierarchické kontroly. „Samozřejmě vedoucí má povinnost to kontrolovat, takže kdyby narazil na to, že je tam něco v nepořádku tak...“ ... „Občas je nějaká nárazová kontrola spisů ze strany vedoucí.“ Jak je možné sledovat z výpovědí, tato kontrola je zaměřena především na stav spisové dokumentace, než na sledování kvality přímé práce s klientem, i když i tento způsob kontroly byl některými respondenty též okrajově zmiňován. „Organizace si to ověřuje nějakými nahodilými kontrolami spisů od vedoucích. Myslím si, že se klade hodně důraz na správný administrativní provedení a na to, aby opravdu byly respektovány ty metodický postupy. To znamená podávat včas zprávy soudu. To jsou takový ty formální náležitosti, který by měly být plněny.“ Jak již bylo naznačeno, někteří pracovníci se přece jen s kontrolou přímé práce s klienty setkali. „Už se mi jednou stalo, že vedoucí se přišla podívat na moji konzultaci s klientem.“ ... „Jsme hodně separovaní v malých střediscích po celé zemi, takže ten, kdo může vidět bezprostřední výsledky mé práce s klientem je maximálně vedoucí.“ Tato kontrola je však přitom prováděna spíše nesystematicky, nepravidelně. Zástupci hierarchické kontroly práce probačních úředníků může být buď vedoucí střediska, nebo také krajský metodický koordinátor. „Tu situaci na jednotlivých střediscích mapují vedoucí nebo krajské koordinátory, kteří pak tu informaci přenášejí směrem k ředitelství.“

Hierarchická kontrola může být spatřována již na samém počátku práce probačního pracovníka - ve fázi rozhodování o tom, kterému probačnímu pracovníkovi bude přidělen konkrétní případ. „Případy rozděluje vedoucí střediska. Prostě mi ho přidělí a mám ho.“ Další pracovníci ale hovoří poněkud jinak. „Většinou se domlouváme v rámci daných možností všichni společně, kdo si jaký případ vezme.“

Téma kontroly práce není vnímáno jednoznačně jako hierarchická kontrola prováděná „shora dolů“. Způsob kontroly je zde, podle informací získaných z provedených rozhovorů, vnímán jako dvojí – je to jednak již zmíněná kontrola shora prováděná převážně prostřednictvím kontroly spisů ze strany přímého vedení, jednak ale také poměrně silná neformální kontrola v rámci „obce probačních pracovníků“. A to jak formou konzultací se zkušenějšími kolegy, „... v případě, že si nejsem jistá, konzultuji to se služebně staršími pracovníky na středisku nebo s kolegy z jiných středisek, o kterých vím, že mají v té oblasti zkušenosti“, tak formou prezentací konkrétních případů na společných krajských nebo celostátních setkáváních. „Na setkávání pracovníků v rámci kraje někdy kolegové prezentují svoje případy, aby ukázali, kam se jim podařilo v případě dojít, jaké mají výsledky.“ ... „Prezentují, jak se jim podařilo pracovat v případech obtížných případů, obtížných klientů.“ Z odpovědí probačních pracovníků je zřejmé, že prvek kontroly ze strany „obce probačních úředníků“, to znamená hodnocení kvality práce ze strany kolegů vykonávajících stejnou činnost, zde hraje velmi významnou roli. Jako profesionál staví svůj úspěch na základě vynikajících výkonů v referenční skupině profesionálů v dané oblasti.

V tomto směru se respondenti odvolávají také na existenci „regionálních pracovních skupin“, jejichž cílem je rozvoj metodiky zaměřený vždy na konkrétní segment činnosti PMS. Členy pracovních skupin jsou probační pracovníci z různých středisek v kraji. „Tady máme ty regionální pracovní skupiny. Činnost těch pracovníků je více otevřená tím, jak se diskutuje o jednotlivých případech, tak tam je přehled jak kdo pracuje s těmi klienty.“

Po pozornosti věnované způsobu kontroly práce je zde na místě nahlédnout také problém tlaku organizace na výkon určitých typů činností. Více odpovědí respondentů se odvolávalo na snahu aplikovat standardy výkonnosti na pracovníky (zejména z pohledu četnosti případů) a evaluovat jejich výkonnost ve vztahu k těmto standardům. Tyto postupy se týkají především výkonu institutu mediace, a to z pochopitelného důvodu. Počty mediací, na rozdíl od případů probace, je totiž možno do jisté míry regulovat. „Tady to bylo vlastně vedeno z našeho krajského střediska. Když se dělaly nějaké statistiky, tak se zjistilo, že na některých střediscích se mediace skoro vůbec nedělá. Ted' se zjišťovalo jaká je příčina, a že by se měl ten počet mediací zvýšit.“ Tyto výpovědi naznačují tlak organizace na výkon určitého typu činností. „V tý mediaci si myslím, že ty počty hrají roli. To je možná někdy až taková soutěživost mezi středisky. Je to trošku otázka prestiže, když se někomu povede dobrá mediace.“ ... „Protože jsou střediska s vedoucími, kteří strašně lpějí na tom, aby mohli ukazovat jak jsou dokonalí.“ Problematika výkonu mediací je zde reflektována poměrně

zajímavě. „*Možná je tak trochu v povědomí, že mediace je nadstandardní činnost.*“ Někteří pracovníci dokonce uvádějí konkrétní návrhy týkající se regulace počtu prováděných případů mediace. „*Jeden čas se mluvilo i o tom, že každý pracovník by měl mít určitý počet mediací do roka.*“ Vyhodnocování statistických přehledů počtu případů za jednotlivá střediska se zdá být významným faktorem v hodnocení práce probačních pracovníků. „*Vždycky v pololetí nebo ke konci roku vyjdou nějaké statistiky. Některá střediska se tím asi dost zabývají.*“ Další respondenti se k tématu dále vyjadřují. „*Statistiky zrovna moc nesleduju. Možná, že kdybychom měli nejnižší čísla, tak bych se zamyslela.*“

Probační pracovníci dále popisují způsob reakce na zmíněný organizační tlak na zvyšování počtu případů mediací. „*Takže tady ta naše snaha je a myslím si, že se nám to docela i daří. Jinak si myslím, že v případech mediace jsme na čelných místech oproti jiným střediskům. Tak se to teď rozjelo a je toho dost. Ale jednu dobu byl vyloženě tlak – vyhledávejte si ty případy.*“ Na tomto místě je možno situaci interpretovat dvěma způsoby, které v praxi mohou nastávat. Může se jednat o rozvoj mediačních činností spojený také s rozvojem aktivních nástrojů práce s klienty, ale na druhé straně i riziko byrokratického „čárkování důkazů“ o množství provedené mediace místo důsledné profesionální práce.

Na toto riziko ukazují výroky některých respondentů. „*Ale ona je mediace a mediace. Někdy se třeba mluví s klientem jenom po telefonu, ačkoli by to mělo být osobní setkání obou stran. Některá mediace se vyřídí při jednom sezení, jindy je té práce daleko víc a řeší se dlouhodobě problematické vztahové věci. Pak znamená vykázat mediaci u jednoho člověka něco úplně jiného než u druhého.*“ Další tuto myšlenku opakují jinými slovy. „*Ten počet vykázaných mediací je jenom číslo, ale ta práce s tím spojená může být rozdíl.*“

Na jiném středisku je situace poněkud odlišná. „*Mediaci jsem dělala asi jen jednou, tu tady moc neděláme. Mediace nejsou, ani se o to jako středisko nijak nesnažíme.*“ Další respondent z téhož střediska doplňuje informace. „*Máme velký počet případů a není tady proto moc prostor pro ty mediace.*“ ... „*My řadoví pracovníci nemáme moc možnost si ty mediace připravovat, když to tady tak nefunguje. To my pak jediné můžeme tlačit na vedoucí, aby toho bylo třeba více.*“ Pracovníci tohoto střediska však také poměrně silně vnímají organizační tlak na co nejvyšší počet případů mediací. „*Ředitelství klade velký důraz na to, abychom byli taky mediační, nejenom probační, protože to má tendence sklouzávat k probaci.*“

Uvedené výpovědi probačních pracovníků dokladují fakt, že přístup k realizaci institutů probace a mediace může být na různých střediscích velmi různý, což můžeme vysvětlit právě vlivem „pracovního komplexu“ daného pracoviště. Vliv zde může mít navíc nejen „pracovní komplex“ konkrétního střediska PMS, ale také kraje, který zde funguje jako vyšší organizační jednotka vůči jednotlivým střediskům PMS.

Z rozhovorů s probačními pracovníky je tedy možno sledovat, že se zde poměrně výrazně odráží vliv „pracovního komplexu“ a tento je pracovníky výrazně vnímán. Sami probační pracovníci totiž upozorňují na fakt nestejně praxe v práci s klientem na různých střediscích PMS, o kterých se dozvídají např. v rámci společné supervize, školení nebo celorepublikových setkání, i když tato informovanost podle nich není dostačující. *„Hodně se to různí středisko od střediska.“ ... „O postupech práce na okolních střediscích se moc nedozvídáme. Dozvíme se něco málo například na supervizi.“* Proces výměny zkušeností a předávání informací mezi jednotlivými středisky PMS považují za velmi významný. *„Izolovanost by mohla sklouznout k vytvoření nějakých zajetých kolejí na konkrétním středisku.“*

Probační pracovníci se dále k problému vyjadřují. *„Praxe na jednotlivých střediscích je vždycky o lidech. O jejich způsobech práce a všude je to originální. Někáká ta hlavní struktura je stejná, ale pak je to vždycky o každém člověku i středisku. Každý má svůj způsob komunikace.“* Je vidět, že nestejná praxe na jednotlivých střediscích se může týkat jak četnosti realizace konkrétních institutů (především tedy „nepovinného“ institutu mediace), ale také přístupů k práci s klienty. *„Co se týče přístupu ke klientům, tak si myslím, že je to hodně ovlivněno třeba i postavou vedoucího, jestli ten více inklinuje ke kontrole nebo pomoci. To se pak může projevit v rámci celého střediska.“* Vždycky se na středisku vyskytne nějaká vůdčí osobnost, nejčastěji vedoucí, který „udá tón“.

Další respondenti tuto představu potvrzují. *„Příklon ke kontrole nebo pomoci se asi liší pracovník od pracovníka, jak je ten člověk nastavený. Může to být i celkovou atmosférou střediska.“* Nebo. *„Vnímám, že na jednotlivých střediscích jsou ty přístupy v rámci těch jednotlivých oblastí naší činnosti odlišný. Je to dáno určitě i nějakou tou zavedenou praxí na tom středisku.“* Respondentka vykonávající funkci probačního pracovníka poměrně krátkou dobu tuto situaci také reflektuje, když popisuje svůj vstup na pracoviště. *„Záleží jak bylo celkově nastavený to středisko když jsem sem přišla. Tady například spolupráce s orgány činnými v trestním řízení není moc dobrá. Tak já jsem se do toho nějak dostala a je to*

nějakým způsobem zaběhaný a já s tím musím nějak pracovat. Já jsem tady něco málo přes rok a dost dlouho mi trvalo, než jsem do toho pronikla, jak to tady vůbec je.“

Probační pracovníci hovoří o tom, že praxe probačních pracovníků na jednom středisku je obvykle podobná. *„Myslím si, že tady v rámci střediska pracujeme víceméně stejně.“* ... *„My se o těch případech bavíme, rozebíráme je.“* Popisují tak vlastně proces „vyřadování“ hodnot a postupů v rámci jedné organizační jednotky PMS. *„O těch našich postupech si povídáme tady na pracovišti.“*

Většina pracovníků zdůrazňuje svoji administrativní přetíženost, která má podle jejich názoru celkový negativní dopad na kvalitu práce s klientem. Například k problematice provádění mediací uvádí jeden probační pracovník *„Není to asi takové, jak by to asi mělo být. Ale to je dáno zase jinými okolnostmi - že jsme zavaleni papírama, které musíme vyřídit. Je toho čím dál víc než bylo dříve.“* V náročnosti výkonu administrativních činností spatřují limity v práci s klientem „tváří v tvář“, a to nejen ve směru nemožnosti věnovat se mediačním činnostem, ale také v oblasti probačních aktivit. Probační pracovníci často v rozhovorech naráží na omezení daná vymezením ohraničeného časového prostoru pro práci s klienty. *„Prostor klientovi pomáhat tady taky je, ale můžeme být někdy limitováni právě tím, co nám ukládá zákon nebo soud. Tam jsou třeba dané nějaké povinnosti...“*

Probační pracovníci dále v rozhovorech často upozorňují na skutečnost nedostatečné personální obsazenosti středisek. To je pro ně často důvodem k tomu, že v práci s klienty není možno ve větší míře využívat aktivních nástrojů práce (pomáhat). *„Není nás na středisku tolik, kolik by asi bylo potřeba.“* Podíl kontroly a pomoci ve svém přístupu ke klientům hodnotí jako velmi závislý na počtu přidělených případů. *„Určitě má vliv počet případů, když je jich méně, tak se to dá všechno dělat víc do hloubky, víc se klientovi věnovat, víc se rozhlížet po jeho okolí. Pokud je toho víc, tak člověk sotva vyřídí takové ty běžné konzultace a udělá hromadný dotaz na nějakou instituci. Určitě kvalita záleží na časovém prostoru.“* Další probační pracovník uvádí. *„A taky to hodně záleží na počtu případů, protože když je jich moc, tak začne převažovat kontrola. I když ten pracovník by se k tomu chtěl původně stavět jinak. On musí v první řadě splnit ty povinnosti, který právě pramení z té kontroly. Protože ta pomoc není nikde podchycená nebo vykazovaná.“* ... *„Pokud máš víc času, tak asi třeba budeš i více pomáhat, ale když ne, tak to prostě nestihneš a jenom dodržíš nějaký ty formální věci.“* ... *„Takže pokud jsou střediska, který toho mají opravdu hodně, tak jim nezbude nic jiného než u probace kontrolovat a nic dalšího tam neaplikovat. Myslím si, že se to může projevit i v mediaci. Že jsou pak pracovníci rychlejší a ráznější a méně se s těma lidma mažou.“* Možný

posun od pomoci ke kontrole v mediaci popisují dále. „*Může se stát, že to třeba dají těm lidem povel, nalinkují jim jak by to mělo vypadat a podle toho to pak je.*“ ... „*Že nedají těm stranám moc prostoru pro vyjádření, pro diskusi, sami třeba hned navrhnou nějaký postup - bude to tak a tak.*“

Pokud vnímáme pocit celkové administrativní přetíženosti probačních pracovníků v souvislosti s poměrně silným tlakem na vyhovění statistickým kritériím vykazovaných případů, je zřejmé, že zde musí být viditelný dopad na výkon konkrétních činností probačních pracovníků. „*V případě, že bych měl stále více případů, tak to by ta pomoc vymizela. Pak bych se začal zaměřovat pouze na to plnění těch formálních prvků.*“

Problém však většina dotazovaných spatřuje především v tom, že vzhledem k vyčerpání probační činností je mediační činnosti věnován menší časový prostor (v různém rozsahu podle situace na konkrétním středisku). Všichni se samozřejmě věnují obdržným podnětům, avšak na vlastní iniciativu při vytypování vhodných případů není dostatečný časový prostor. „*Když jsou třeba někde personálně oslabení, tak je těžké si brát další balík práce navíc. Když třeba sotva utáhnou ty dohledové věci.*“ ... Tuto tenzi by řešili personálním posílením svých řad. „*Samozřejmě by to asi vypadalo jinak, kdyby na každém středisku byl člověk, který by vysloveně dělal jenom mediace, ale to není technicky možný.*“

Interpretační shrnutí třetího dílčího cíle

Na základě interpretace informací směřujících k naplnění třetího dílčího cíle práce můžeme shrnout, že probační pracovníci považují stupeň své volnosti (diskrece) při rozhodování o tom jakým způsobem, případně na jakých tématech budou s klientem pracovat za poměrně vysoký. Vyplývá zde důraz na profesionalitu probačního pracovníka, jehož volnost (diskrece) je spatřována ve využití nástrojů aktivních a pasivních.

Na základě informací poskytnutých respondenty se však ukázal silný vliv „pracovního komplexu“ konkrétního střediska PMS, způsobující nestejnou praxi v porovnání mezi jednotlivými středisky. Tato nestejná praxe se může týkat jak četnosti realizace konkrétních institutů (především tedy „nepovinného“ institutu mediace), ale také přístupů k práci s klienty.

Z rozhovorů je zřejmé, že významné je ve vnímání probačních pracovníků hledisko časové (časový prostor pro práci s klientem). Omezený časový prostor tak může vést ke zvyšování prvků kontroly v jejich činnosti probační a mediační (mocenský přístup).

Ve výpovědích o realizaci institutu probace v minulé podkapitole probační pracovníci hovoří o tom, že probace má víceméně kontrolní povahu s tím, že zde může být nabízena i pomoc. Probační pracovníci dávají poměr kontrola versus pomoc v probaci do vztahu k množství klientů připadajících na jednoho pracovníka. Čím více klientů na jednoho pracovníka připadá, tím má větší tendenci kontrolovat. Užití moci je zde tedy na obou úrovních plně reflektováno. Naopak tvrzení ohledně přístupu k mediaci se zde dostávají do rozporu s tím, co probační pracovníci tvrdili v předchozí podkapitole, která se týkala kontroly a pomoci ve výkonu institutů probace a mediace z pohledu vztahu probačního pracovníka a klienta. Na této úrovni hovořili probační pracovníci o realizaci institutu mediace téměř výhradně jako o poskytování pomoci klientům. Původně tedy probační pracovníci tvrdili, že v případě mediace jde vždy čistě pouze o pomoc, až pokud se začalo mluvit o organizačních aspektech, tak začali uvažovat v tom směru, že i u mediace může za určitých okolností začít převažovat prvek kontrolní projevující se zejména potlačením aktivních nástrojů práce s klientem (např. pracovník klientům bez diskuse vnutí způsob řešení jejich případu). Můžeme zde proto hovořit o nereflektovaném užití moci.

Z uvedených interpretací vyplývá poměrně velký důraz na profesionalitu probačního pracovníka (ač oficiální název „probační úředník“ by předem evokoval spíše byrokratické pojetí jeho praktických aktivit). Je tedy profesionálem, jehož volnost (diskrece) je spatřována ve využití nástrojů aktivních a pasivních, na druhou stranu je však „prodlouženou rukou“ státu a jeho zájmů a zároveň je ovlivněn zvyklostmi konkrétní organizace (mikro-hledisko), ve které působí (středisko PMS jako „pracovní komplex“) a která dává reálný obsah pojmům probace a mediace (co je očekáváno od realizace probace a mediace - např. riziko byrokratického „čárkování důkazů“ o množství provedené mediace místo důsledné profesionální práce...).

To vše klade na práci probačního pracovníka specifické požadavky, které lze spatřovat v kombinaci (1) vyžadované profesionality, (2) státem „přidělené“ autority a (3) organizačně („pracovním komplexem“) definovaným obsahem práce (co je očekáváno od probace a mediace). Profesionalita ale v první řadě vyžaduje vytvoření „přirozené“ autority na základě vytvoření vztahu pracovníka a klienta a vlastní „profesionální definici“ praktického naplňování institutů probace a mediace ve společnosti samotným pracovníkem.

Zde navrhuji základní matici přístupů k realizaci institutů probace a mediace z pohledu snahy o kontrolu, resp. pomoc, jak vyplývá z podmínek, které byly diskutovány v celém textu výše (byrokraticko-organizační omezení, organizační omezení konkrétního „pracovního

komplexu“, vlastní diskrece pracovníka). Výsledkem jsou čtyři modelová pojetí pomoci a kontroly (moci) ve střediscích PMS (jedná se o souhrnný výsledek vizí a cílů celé organizace PMS, „pracovního komplexu“ konkrétního střediska PMS a individuálního přístupu pracovníka). Vycházím přitom z předpokladu, že snaha po uplatňování kontroly, resp. pomoci nemusí vždy nutně být ani v rámci jednoho pracoviště (ale i pracovníka) ve vztahu ke dvěma zkoumaným institutům stejná. Uvedené dedukce vychází z interpretací rozhovorů s probačními pracovníky několika oddělených středisek PMS.

Tab. 5 - *Matice modelových přístupů k pomoci a kontrole v praxi PMS*

Probace (snaha o pomoc)	Mediace (snaha o pomoc)
+	+
+	-
-	+
-	-

1. Plus na straně probace i mediace zde znamená, že v probaci i mediaci je silná snaha o pomoc – převládá zde kvalitativní hledisko. Reálnou existenci této kombinace předpokládám za souhry následujících okolností - „vyladění“ hodnot v rámci celého „pracovního komplexu“ (středisko PMS) a hodnot celé organizace. Tato situace může nastat pouze v případě, že žádné dílčí středisko PMS se „neuchýlí“ k byrokratické praxi „čárkování důkazů“ o své vlastní výkonnosti. Tato praxe by mohla vést například u mediace, k dalšímu rozvoji a rozšiřování uplatnění i v jiné oblasti než pouze trestní.

2. Plus na straně probace a minus na straně mediace přisuzují stavu, kdy je příliš velké množství klientů a tím také vysoká pracovní zátěž (workload) každého pracovníka. Mediace je v této situaci potlačována, jelikož není ze zákona povinná. Klienti jsou i v případě svého zájmu od vstupu do mediace spíše odrazováni. Prioritou se stává s odkazem na omezené lidské a časové zdroje plnění povinné probace, protože její výkon je jednak obligatorní a jednak méně organizačně i odborně náročný. Naznačený stav může být mimo jiné důsledkem tlaku na statistické vykazování odvedené práce. Tento stav by mohl ve svých důsledcích vést k postupnému potlačování výkonu mediačních činností a k jejich případnému odsunu do jiných složek.

3. Minus na straně probace a plus na straně mediace naznačuje, že pracovníci mají tendenci upřednostňovat mediaci jako metodu práce, která jim může přinášet vyšší míru ocenění u jejich kolegů a v širší odborné komunitě. Případy probace se jeví v této souvislosti jako méně „atraktivní“, přinášejí nižší míru odborné prestiže. Dlouhodobým důsledkem by zde mohla být například specializace části probačních úředníků a jejich vydělení v rámci organizace (ve smyslu vzniku nové specializace – mediátor PMS). Mediace by pak mohla být více vnímána jako metoda práce vyžadující vyšší odborné kompetence než probace.

4. Minus na straně obou základních metod práce probačních úředníků by pak mohlo znamenat, že v práci celkově převažuje hledisko kvantitativní – „čárkování případů“. Bylo by možné usuzovat, že pracovníci za tohoto stavu nemají vyšší pracovní aspirace, nejde jim ani o odbornou prestiž, ani o uspokojení z dobře vykonané práce a ve své podstatě nerespektují deklarované cíle zaměstnavatelské organizace. Praxe zde není v souladu s posláním a cíly organizace. Z hlediska dlouhodobého vývoje by tak PMS mohla ztratit hlavní oporu a zdůvodnění své existence jako pomáhajícího prvku systému péče o dospělé, mladistvé i dětské pachatele a oběti trestných činů.

V návaznosti na využití zavedených termínů byrokracie a profesionalismus a prostřednictvím jejich aplikace na téma činnosti probačních pracovníků můžeme hovořit o různých možnostech přístupu k implementaci institutů probace a mediace.

1. **Profesionalismus** a volné ruce řadových pracovníků jsou založeny na upřednostňování kvality před kvantitou. Pracovní výkon je zde veden především odborným zájmem a je založený na obecně uznávaných principech práce s klienty. Kvantitativní nárůst je možný jako sekundární dlouhodobý důsledek tohoto stavu. Je zde evidentní důraz na využívání aktivních nástrojů práce s klienty a zvláštní pozornost je věnována „obtížným klientům“. Zvládání případů „obtížných klientů“ je výrazem profesionální hodnoty pracovníka v očích jeho kolegů. Provádění mediace může být rozšířeno i do dalších oblastí života společnosti (rodinná mediace apod.).

2. **Na půl cesty mezi profesionalismem a byrokracií** mají pracovníci do jisté míry volné ruce, řídí se tedy primárně svojí profesionalitou, jsou však pod poměrně silným tlakem vykazovat statisticky svou práci a tím ve svém důsledku potvrzovat nejen svou vlastní aktivitu a prospěšnost, ale potvrzovat tím také potřebnost existence zaměstnavatelské organizace. Toto může vést k nestejně praxi v jednotlivých pracovních komplexech –

střediscích PMS. Aktivní a pasivní nástroje práce s klienty jsou využívány ve vzájemném mixu, k potlačování využívání aktivních nástrojů dochází zejména v důsledku již zmíněného tlaku na „čárkování důkazů“. Vstupuje sem výrazně vliv „pracovního komplexu“ konkrétního střediska PMS, který udává míru přípustnosti zásahu tlaků po měřitelném výkonu do práce úředníků. Dochází tak k nestejnému pojmání a interpretaci cílů organizace a k jejich přizpůsobování aktuálním potřebám a možnostem pracoviště.

3. Postupně převládá **byrokratický přístup** založený především na snaze o „čárkování důkazů“. Možnost probačních pracovníků řídit se primárně svojí profesionalitou je potlačena. Aktivní nástroje práce s klienty jsou omezovány, resp. téměř nevyužívány. I v případě vlastního zájmu jsou klienti od forem spolupráce založených na převaze aktivních nástrojů spíše odrazováni. Důsledkem může být snížení kvality probace i mediace a postupný zánik institutu mediace nebo spíše přesun jeho výkonu do jiných organizací, složek. Pracovníci za tohoto stavu v podstatě nerespektují deklarované poslání a cíle zaměstnavatelské organizace. Z hlediska dlouhodobého vývoje by tak PMS mohla ztratit hlavní oporu a zdůvodnění své existence jako pomáhajícího prvku systému péče o dospělé, mladistvé i dětské pachatele a oběti trestných činů.

V následující tabulce promítám tři uvedené možnosti přístupu k implementaci institutů probace a mediace do matice základních přístupů v realizaci těchto institutů z hlediska převahy pomoci nebo kontroly.

Tab. 6 - *Modely budoucího vývoje implementace institutů probace a mediace*

Modely budoucího vývoje	Probace (snaha o pomoc)	Mediace (snaha o pomoc)
Profesionální	+	+
Profesionálně byrokratický mix	+	-
	-	+
Byrokratický	-	-

V současné době je realita zřejmě nejbližší profesionálně byrokratickému mixu se všemi jeho výše uvedenými charakteristikami - pracovníci se řídí primárně svojí profesionalitou, jsou však pod poměrně silným tlakem vykazovat statisticky svou práci. Toto

vede k nestejně praxi v jednotlivých pracovních komplexech – střediscích PMS. Aktivní a pasivní nástroje práce s klienty jsou využívány ve vzájemné kombinaci, k potlačování využívání aktivních nástrojů dochází zejména v důsledku již zmíněného tlaku na „čárkování důkazů“. Vstupuje sem výrazně vliv „pracovního komplexu“ konkrétního střediska PMS, který udává míru přípustnosti zásahu tlaků po měřitelném výkonu do práce úředníků. Dochází tak k nestejnému pojmání a interpretaci cílů organizace a k jejich přizpůsobování aktuálním potřebám a možnostem pracoviště.

Toto je však probačními pracovníky přijímáno jako obtížné, proto se může stát, že do budoucna začne převažovat jeden z uvedených pólů – buď profesionální model, nebo spíše model byrokratický. K čemu by to mohlo vést, je naznačeno výše. Ambivalence mezi pomocí a kontrolou je v oblasti sociální práce v trestní justici velmi aktuální otázkou. Riziko čárkování důkazů, které má z důvodů nižší časové a personální náročnosti, větší naději na „úspěch“ při využívání spíše kontroly než pomoci, je reálně hrozícím fenoménem. Pakliže se neodstraní toto riziko v kultuře celé PMS včas, hrozí minimálně zánik perspektivních možností rozšíření realizace institutu mediace do dalších oblastí života společnosti.

ZÁVĚR

Cílem práce byla analýza mocenských aspektů sociální práce v trestní justici se zaměřením na oblast práce probačních pracovníků. Směřovala od analýzy obecných strategií moci objevujících se v moderní společnosti a postupovala až k otázkám konkrétních projevů moci probačních pracovníků ve vztahu ke klientům v rámci jejich zaměstnavatelské organizace. Celé toto úsilí bylo vedeno snahou o jasnější pochopení toho, jak moc ovlivňuje pomáhající vztah a jaké může mít tento fakt praktické konsekvence.

V úvodu byly v návaznosti na zájem o studium problematiky moci stanoveny tři dílčí cíle:

1. Zjistit, jak vstupuje problematika moci do vztahu probačního pracovníka a klienta.
2. Zjistit, jak se může fakt podílu na moci na straně probačního pracovníka projevit ve vztahu k uplatňování kontroly, resp. pomoci (pojmů používaným v systemickém pojetí práce s klienty).
3. Zjistit, jaké mohou být organizační dopady na uplatňování moci probačními pracovníky v rámci realizace institutů probace a mediace.

Záběr problematiky moci v práci probačních pracovníků byl poměrně široký, zahrnul v sobě hned několik úrovní uvažování: úroveň celospolečenskou (moc a vědění, diskurs, pastorační moc, biomoc, normalizace a ukázněvání), i úroveň pracovník – klient (kontroluje nebo pomáhá) a úroveň organizační (byrokratický versus profesionální přístup). V této třetí rovině dochází zároveň k promítnutí dvou rovin předchozích. Je to místo, kde se setkává probační pracovník s klientem, místo, kde se mocenské působení konkrétně projevuje. Snahou bylo nahlédnout problematiku co možná nejkomplexněji, to znamená uvažovat v rovině společnost-organizace-pracovník-klient (cirkulární pojetí).

Aby bylo možno naplnit hlavní cíl i všechny dílčí cíle práce, bylo nejprve nutno zmapovat obecnější souvislosti tvořících základ pohledu na problematiku moci v individuální sociální práci v trestní justici. Myšlenková základna, ze které jsem přitom vycházela byla vystavěna M. Foucaultem a jeho pojetím mocenských vztahů. Provedení analýzy problematiky moci v sociální práci probačních pracovníků vyžadovalo na počátku zasazení tohoto pojmu do širšího filosofického kontextu.

Ukázalo se, že moc prostupuje vztahem probačního pracovníka a klienta především skrze instituci doznání (přiznání). Probační pracovník je tím, kdo může příběhy vyprávěné klientem o jeho vlastním životě interpretovat ve vztahu k určitému typu právě aktuálního vědění. Stává se jeho „pastýřem“. Pastýřská moc zde nachází oporu v institutech probace a mediace. Současně dochází ke stálému posilování administrativy pastýřské moci – mimo jiné také postupným rozšiřováním obce probačních pracovníků. Ve vztahu k cílové skupině klientů můžeme sledovat silné znaky tendence k ukázněnosti a normalizaci. Lidé vykazující kriminální chování se sami stávají předmětem složitých soustav vědění a produkce pravdy, jež je ve Foucaultově pojetí velmi silně propojená právě s mocí. Na základě výstupů z rozhovorů s probačními pracovníky můžeme říci, že se zde objevují charakteristiky Foucaultovy pastýřské moci a probační pracovník může být vnímán jako ten, kdo bdí na svých klienty, přičemž věnuje individuální pozornost každému z nich. Klienti se tak stávají obyvateli jakéhosi Benthamova panoptikonu, kde je jim věnována téměř nepřetržitá pozornost a péče společnosti. Disciplinární moc specifikuje jednotlivce prostřednictvím asymetrického vztahu „anonymního“ pozorovatele. Na tomto rozlišení postavení klientů a pracovníků PMS je založen pohled na větší podíl na moci ze strany probačního pracovníka.

Dále byl do uvažování o tématu práce zaveden základní pojmový aparát ze slovníku sociální práce, i ze specifického slovníku PMS. Míra uplatňování moci sociálními pracovníky byla vyjádřena pohybem na škále mezi kontrolou a pomocí, tedy mezi vyhraněnými body využívání pasivních nástrojů práce s klienty na jedné straně a aktivních na straně druhé. Bylo zjištěno, že probační pracovníci mají tendenci poměrně radikálně oddělovat instituty probace a mediace z pohledu využití kontroly, resp. pomoci. Mediáci vnímají převážně jako institut, v němž dochází téměř výhradně k uplatňování pomoci a kde kontrola, snad jen s výjimkou závěrečné fáze, nemá své místo. Probaci naproti tomu vnímají jako činnost, kde je využití kontroly naprosto převažující a pomoc zde má spíše jakousi „doplňkovou“ funkci. Z rozhovorů s probačními pracovníky je možno vysledovat další určité „komunikační kanály donucení“ nejčastěji využívané ve vztahu ke klientům. Jedná se o „změnu vztahu s klientem“, „změnu podmínek spolupráce“ a „negativní hodnocení spolupráce s klientem směrem k orgánům činným v trestním řízení“. Velkým tématem v oblasti realizace institutů probace a mediace je vliv klientů na proces spolupráce (agrese, možnost stížnosti apod.). Z informací vyplývá, že je to vždy probační pracovník, který uplatňuje svou moc vůči klientům tím, kdo má „poslední slovo“ v určení povahy spolupráce s klientem. Zda zvolí aktivní nebo pasivní nástroje práce s klientem (pomáhá nebo kontroluje). Zůstává však, v tuto chvíli zřejmě

nezodpověditelnou otázkou, zda tomu tak skutečně je. Je totiž možno předpokládat, že toto „poslední slovo“ ze strany pracovníka má pouze formální podobu a ve skutečnosti se jedná o „vítězství“ klienta.

Probační pracovníci považují stupeň své volnosti (diskrece) při rozhodování o tom jakým způsobem, případně na jakých tématech budou s klientem pracovat za poměrně vysoký. Vyplyvá zde důraz na profesionalitu probačního pracovníka, jehož volnost (diskrece) je spatřována ve využití nástrojů aktivních a pasivních. Na základě informací poskytnutých respondenty se však ukázal silný vliv „pracovního komplexu“ konkrétního střediska PMS způsobující nestejnou praxi v porovnání mezi jednotlivými středisky PMS. Tato nestejná praxe na jednotlivých střediscích se může týkat jak četnosti realizace konkrétních institutů (především tedy „nepovinného“ institutu mediace), ale také přístupů k práci s klienty. Z rozhovorů je zřejmé, že významné je zde ve vnímání probačních pracovníků množství klientů, vysoká pracovní zátěž (workload) pracovníka. Nutnost věnovat se v omezeném časovém prostoru stále většímu počtu klientů tak může vést ke zvyšování prvků kontroly v jejich činnosti probační a mediační (mocenský přístup).

V pohledu probačních pracovníků na výkon vlastní činnosti můžeme vysledovat jednak reflektované, a jednak nereflektované užití moci. Ve výpovědích o realizaci institutu probace probační pracovníci hovoří o tom, že probace má víceméně kontrolní povahu s tím, že zde může být nabízena i pomoc. Důraz na kontrolu může být ještě upevněn velkým množstvím klientů připadajících na jednoho pracovníka. Užití moci je zde tedy na obou úrovních plně reflektováno. Naopak tvrzení ohledně přístupu k mediaci se dostávají do rozporu s tím, co probační pracovníci tvrdili v odpovědích na otázky týkající se kontroly a pomoci ve výkonu institutů probace a mediace z pohledu vztahu probačního pracovníka a klienta. Na této úrovni hovořili probační pracovníci o realizaci institutu mediace téměř výhradně jako o poskytování pomoci klientům. Původně tedy probační pracovníci tvrdili, že v případě mediace jde čistě pouze o pomoc. Až v situaci, kdy se začalo mluvit o organizačních aspektech výkonu jejich práce, začali uvažovat v tom směru, že i u mediace může za určitých okolností začít převažovat prvek kontrolní projevující se zejména potlačením aktivních nástrojů práce s klientem. Můžeme zde proto hovořit o nereflektovaném užití moci.

Je zřejmé, že taková šíře záběru, jaká byla zvolena v této práci, nemůže nabídnout vyčerpávající detailní pohled na zkoumanou oblast a zohlednit všechny možné aspekty problému v každé oblasti zvlášť. V průběhu práce samozřejmě muselo docházet k mnohým

zjednodušením. Cílem textu bylo spíše nahlédnout problematiku moci v práci probačních pracovníků co nejkomplexněji s tím, že návazně může být v rámci dalšího výzkumného šetření věnována podrobnější pozornost rozpracovaným okruhům zájmu. Přes výše uvedená omezení doufám, že se zde mohlo objevit alespoň několik zajímavých postřehů, které by mohly napomoci hlubší reflexi činnosti prováděné probačními pracovníky.

Jistě by bylo zajímavé toto téma dál zpracovávat, a to jak na úrovni úlohy sociální práce v trestní justici obecně, tak v návaznosti na výkon konkrétních aktivit probačních pracovníků v rámci jejich zaměstnavatelské organizace, a to zejména v precizaci a dalším rozpracovávání naznačených přístupů k praktické realizaci institutů probace a mediace. Zajímavé by mohlo být například zahrnout do budoucího výzkumného šetření všechna střediska PMS na našem území a snažit se popsat podle podrobnějších kritérií všechny možné modely přístupu k realizaci probace a mediace, které se v průběhu let postupně institucionalizovaly.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BEDRNOVÁ, E.; NOVÝ, I. *Moc, vliv a autorita*. Praha : Management Press, 2001. 126 s. ISBN 80-7261-053-8

BĚLOHLÁVEK, F. *Organizační chování*. 1. vyd. Olomouc : Rubiko, 1996. 339 s. ISBN 80-85839-09-1

BLAU, P. M.; SCOTT, R. W. *Formal Organizations*. San Francisco : Chandler Publishing Company, 1962. 312 s.

COMPTON, B. R.; GALAWAY, B. *Social Work Processes*. 6th Edition. Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Company, 1999.

CREE, V. E.; DAVIS, A. *Social Work. Voices from the inside*. London and New York : Routledge, 2007. 164 s. ISBN 978-0-415-35682-4

DELEUZE, G. *Foucault*. Praha : Herrmann a synové, 1996. s.

DENZIN, N. K.; LINCOLN, Y. S. (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London : SAGE Publication, 1998. 461 s. ISBN 0-7619-1434-X

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum, 1998. 374 s. ISBN 80-7184-141-2

DOUBRAVOVÁ, D.; OUŘEDNÍČKOVÁ, L.; ŠTERN, P.; URBAN, L. *Příručka pro probaci a mediaci*. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2001.

FABION, J., D. *Michel Foucault, Power: Essentials works of Foucault 1954-1984*, volume 3. London : Penguin Books, 484 s.

FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Hermann a synové, 2002. 318 s.

FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Hermann a synové, 1999. 189 s.

FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1994. 209 s. ISBN 80-7106-085-2

FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000. 427 s. ISBN 80-86019-96-9

FOUCAULT, M. *Je třeba chránit společnost*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2005. 281 s. ISBN 80-7007-221-0

FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann a synové, 1996. 303 s.

GÁL, E.; MARCELLI, M. *Za zrkadlom moderny*. Bratislava : Archa, 1991. 319 s. ISBN 80-7115-025-8

GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4

GORDON, C. (ed). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York : Pantheon, 1980.

GUGGENBÜHL-CRAIG, A. *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*. Praha : Portál, 2007. 113 s. ISBN 978-80-7367-302-4

HAVRDOVÁ, Z. *Kompetence v praxi sociální práce*. 1. vyd. Praha : Osmium, 1999. 167s. ISBN 80-902081-8-5

HEJNÁ, B. Sociální práce na konci tisíciletí. In *Sborník přednášek z XI. Konference Společnosti sociálních pracovníků*. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2000. s.11-14. ISBN 80-85529-81-5

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2

HUBÍK, S. *Sociologie vědění*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. 224 s. ISBN 80-85850-58-3

HUBÍK, S. *K postmodernismu obratem k jazyku*. 1. vyd. Boskovice : Albert, 1994. 222 s. ISBN 80-85834-08-1

CHAPMAN, R. A. *Etika ve veřejné službě pro nové tisíciletí*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-14-8

JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0

JANEBOVÁ, R. Základy sociální práce. In *Sociální práce a sociální služby*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. 141 s. ISBN 978-80-7041-105-6

KAISER, G. *Kriminologie. Úvod do základů*. 9. vyd. Praha : C. H. Beck, 1994. 264 s. ISBN 80-7179-002-8

KALMTHOUT, VAN A. M.; ROBERTS, J.; VINDING, S. (eds.). *Probation and Probation Services in the UE accession countries*. Nijmegen : Wolf Legal Publisher, 2003. 320 s. ISBN 90-5850-050-0

KAPPL, M. *Metody sociální práce s jednotlivcem*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2004. 80 s. ISBN 80-7041-846-X

KELLER, J. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996. 188 s. ISBN 80-85850-15-X

KELLER, J. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 191 s. ISBN 80-85850-15-X

KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. 2. vyd. Praha : Portál, 1997. 147 s. ISBN 80-7178-150-9

KROUPOVÁ, L. Probační programy jako nový nástroj práce s mladistvými pachateli – česká realita versus britské zkušenosti. In Smutek, M. (ed.) *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2005. 182 s. ISBN 80-86771-10-5

LAAN, VAN DER, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice : Albert; Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998.

LEVICKÁ, J. Kontrola a jej místo v sociální práci. In *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. 374 s. ISBN 978-80-7041-118-6

LIPSKY, M. *Street level bureaucracy*. New York : Russel Sage Foundation, 1980. 244 s. ISBN 0-87154-526-8.

LUDEWIG, K. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha : Palata, 1994. 150 s. ISBN 80-901710-0-1

MARCELLI, M. *Michel Foucault alebo Stat' sa iným*. 2. vyd. Bratislava : Kalligram, 2005. 145 s. ISBN 80-7149-723-1

MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. 309 s. ISBN 80-7178-473-7

MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P. *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha : Portál, 2005. 351 s. ISBN 80-7367-002-X

MATUŠÍK, M., B. *Neklid doby. Filosofické eseje o radikálním zlu a jiných úzkostech dneška*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2006. 173 s. ISBN 80-7007-240-7

MUCHA, I. *Texty ze sociologie*. Praha : Vydavatelství 999, 2001. 223 s. ISBN: 80-86391-04-3

MUSIL, L. Jednostrannost a symetrie v kultuře služeb sociální práce. In *Sociální studia 8*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2002.

MUSIL, L. Kultura pracovišť služeb sociální práce. In *Sociální studia 4 - Sborník prací FSS MU*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1999. 172 s. ISBN 80-210-2222-1

MUSIL, L. *Ráda bych Vám pomohla, ale. Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno : Marek Zeman, 2004. 237 s. ISBN 80-903070-1-9

NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. 1. vyd. Brno : Marek Zeman, 2000. 67 s.

NAVRÁTIL, P.; MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. In *Sociální studia. Sborník prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity č.5*. Brno : Masarykova univerzita, 2000. s. 127-163.

NEČASOVÁ, M. Etika sociální práce. In *Sociální studia 4 - Sborník prací FSS MU*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1999. 172 s. ISBN 80-210-2222-1

NEČASOVÁ, M. *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*. 1. vyd. Brno : Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 2001. 98 s. ISBN 80-210-2673-1

PETRÁČKOVÁ, V.; KRAUS, J. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. Praha : Akademia 1995. 445 s. ISBN 80-200-0523-4 (1. díl)

ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1994. 75 s. ISBN 80-85850-00-1

SIMON, H. A. *Administrative Behavior*. New York : The Macmillan Copany, 1961.

SMITH, G. *Social Work and the Sociology of Organizations*. London : Routledge and Kegan Paul, 1979.

STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. 1. vyd. Brno : Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X

SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*. Praha : Management Press, 2001.

SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Metody sociologického a sociálně psychologického výzkumu*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1999.

SYMON, D.; CASSEL, C. (eds.) *Qualitative Methods and Analysis in Organizational Research*. London : Sage Publications, 1998.

ŠEVČÍKOVÁ, S. Pomoc a kontrola v terapeuticky pojaté sociální práci. In *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. 374 s. ISBN 978-80-7041-118-6

ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. 127 s. ISBN 80-85850-69-9

Úplné znění– Trestní předpisy, Přestupky. Ostrava : Sagit, 2003. 336 s. ISBN 80-728-383-X

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha : Portál, 1999. 444 s. ISBN 80-7178-214-9

Velký sociologický slovník. Praha : Karolinum, 1996. 1627 s. ISBN 80-7184-311-3

WILDING, P. *Professional power and Social Welfare*. London : Routledge and Kegan Paul, 1982. 150 s. ISBN 0-7100-0885-6

WEBER, M. *The theory of social and economic organization*. London, Edinburg, Glasgow: William Hodge and Company, 1947. 403 s.

ZEHR, H. *Úvod od restorativní justice*. Praha : Sdružení pro probaci mediaci, 2003. 48s. ISBN 80-902998-1-4

Časopisecké stati

BARRY, M. Listening and learning: The reciprocal relationship between worker and client. *Probation Journal*, vol. 54(4), 2007, s. 407-422.

BOŘILOVÁ, Z. Mediace v trestní justici v ČR. *Sociální práce*, 2005, č. 4, s. 120-131. ISSN 1213-6204

DOUGLASS, C. N. Instituce. *Journal of Economic Perspectives*, Winter 1991, vol. 5, no. 1, s. 113-127.

HARE, I.: Defining Social Work for the 21st Century: The International Federation of Social Workers' revised Definition of Social Work. *International Social Work*, 2004, 47(3), s. 407-424.

JANEBOVÁ, R. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? *Sociální práce*, 2008, č. 2, s. 90-105.

LEMLEY, E., C. Designing Restorative Justice Policy: An Analytical Perspective. *Criminal Justice Policy Review*, March 2001, vol. 12, no. 1, str. 43-65.

LOUČKOVÁ, I. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 3, s. 313-328.

MC CULLOCH, T. Probation, social context and desistance: Retracing the Relationship. *Probation Journal*, 2005, vol. 52(1), s. 8-22.

MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce*, 2008, č. 2, s. 60-79.

ŠTERN, P. Zrod Probační a mediační služby souvisí se zaváděním alternativních postupů. *Sociální práce*, 2005, č. 4, s. 3-11. ISSN 1213-6204

Zákony

Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR, ve znění pozdějších předpisů.

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 - *Restorativní versus retributivní justice*

Tab. 2 - *Aspekty praktické realizace institutů probace a mediace*

Tab. 3 - *Rozdíly vědeckého a každodenního poznání*

Tab. 4 - *Proces transformace dílčích cílů do sledovaných znaků*

Tab. 5 - *Matice modelových přístupů k pomoci a kontrole v praxi PMS*

Tab. 6 - *Modely budoucího vývoje implementace institutů probace a mediace*

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 - *Ukázka rozhovoru s probačním pracovníkem*

JMENNÝ REJSTŘÍK